

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
Виходить щоквартально

Заснований у 1993 році

№ 2 (81) 2015

Харків
«Право»
2015

Засновник — Президія Національної академії правових наук України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Видавець — Національна академія правових наук України

Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.:
В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2015. – № 2 (81). – 176 с.

Редакційна колегія: *В. Я. Тацій* (головний редактор), *Ю. В. Баулін*, *Ю. П. Битяк*,
В. І. Борисов, *М. В. Буроменський*, *Л. К. Воронова*, *О. В. Капліна*, *С. В. Ківалов*,
В. П. Колісник, *В. В. Комаров*, *В. О. Коновалова*, *О. Л. Копиленко*, *О. Д. Крупчан*,
Н. С. Кузнецова, *В. В. Луць*, *В. К. Мамутов*, *О. П. Орлюк*, *М. І. Панов*, *О. В. Петришин*,
В. Г. Пилипчук, *С. М. Прилипко*, *М. М. Сібільов*, *В. Ф. Сіренко*, *О. В. Скрипнюк*,
І. В. Спасибо-Фатєєва, *В. П. Тихий*, *Ю. С. Шемшученко*, *В. Ю. Шенітько*

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Зареєстрований Міністерством України у справах преси та інформації
(Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 19889-9689Р від 09.04.2013 р.)

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна
академія правових наук України. Тел. (057) 707-79-89

Зміст

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

РАБІНОВИЧ П., ЦЕБЕНКО С. Права людини у сучасній православній інтерпретації (у світлі міжнародних стандартів).....	7
--	---

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

ГОНЧАРЕНКО В. Конституційне будівництво в Україні за часів нової економічної політики (1921–1929 рр.).....	17
ЛУК'ЯНОВ Д. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем	27
ЛЮБЧЕНКО М. Мова і право: питання співвідношення.....	36

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА

НАСТЮК В., БЄЛЄВЦЕВА В. Політико-правові проблеми протидії корупційним явищам в Україні	45
ГАРАЦУК І., ПЕТРИШИН О. Реформи організації та функціонування місцевого самоврядування в країнах Балтії.....	55
ЛЕТНЯНЧИН Л., ЧЕНИКАСВ О. Актуальні проблеми застосування законодавства України про військові адміністративні правопорушення: конституційно-правовий аспект.....	64

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

КУХАРЄВ О. Сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України	73
РІШНЯК М. Принципи права в діяльності Національної служби посередництва і примирення.....	82

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК

ГОЛІНА В., КОЛОДЯЖНИЙ М. Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії	92
ДЕМИДОВА Л. Безтілесна річ як предмет злочину.....	101
ПІТКО І. До питання правової природи інституту приватного обвинувачення в кримінальному процесі.....	109

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

ВОЗНА В. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері господарювання: удосконалення законодавчого забезпечення.....	121
МУКОМЕЛА І. Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретико-правовий аспект.....	130
МУРТІЩЕВА А. Загальна характеристика конституційних основ відповідальності уряду в країнах – членах ЄС.....	138

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Володимир Володимирович Сташис. Його ідеї у справах учнів (<i>В. Тацій</i>)	147
Стратегія конституційного оновлення України на сучасному етапі (<i>О. Скрипнюк</i>)	157

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Голіна В. В.	167
Швец М. Я.	169

Table of contents

QUESTIONS OF THE THEORY OF HUMAN RIGHTS

RABINOVYCH P., TSEBENKO S. Human Rights in the Modern Orthodox Interpretation (in the Light of International Standards).....	7
---	---

GENERAL ISSUES OF THE LEGAL SCIENCE

GONCHARENKO V. Constitutional Construction in Ukraine during the New Economic Policy (1921–1929).....	17
LUKIANOV D. Legal System as an Object of Comparative Legal Research: According to the System’s Theory.....	27
LYUBCHENKO M. Language and Law: Issue of Correlation.....	36

QUESTION OF ADMINISTRATIVE AND MUNICIPAL LAW

NASTUK V., BELEVTSSEVA V. Political and Legal Problems of Counteraction to Corruption in Ukraine.....	45
GARASHCUK I., PETRYSHYN O. Organizational and Functional Local Self-government Reforms in the Baltic Countries.....	55
LETNYANCHYN L., CHENYKAYEV A. Actual Problems in Application Legislation Ukraine Cabout Military-Administrative Offenses: Constitutional Aspect	64

QUESTION OF CIVIL AND LABOR LAW

KUKHARYEV O. The Essence of Hereditary Transmission in Inheritance Law of Ukraine.....	73
RISHNIAK M. Principles of Law in the Activities of the National Mediation and Reconciliation Service.....	82

QUESTION OF CRIMINAL LEGAL SCIENCES

GOLINA V., KOLODYAZHNY M. World Crime: Modern Trends and Strategies of Counteraction.....	92
DEMIDOVA L. Incorporeal Thing as a Subject of Crime.....	101
TITKO I. Some Questions of the Legal Nature of the Private Prosecution Institute in Criminal Proceedings.....	109

IN EARLY CAREER

VOZNA V. Activities of the Local Government Entities in the Field: Improvement of Legislative Security	121
MUKOMELA I. Information Society and its Characteristics: Theoretically-Legal Aspect	130
MURTISHCHEVA A. The General Characteristic of the Constitutional Basis of Liability of Government in the EU Member-Countries.....	138

SCIENTIFIC LIFE

Vladimir Vladimirovich Stashis. His Ideas in the Affairs of Pupils (<i>V. Tatsiy</i>)	147
Strategy of Constitutional Update of Ukraine at the Present Stage (<i>O. Skrypnyuk</i>).....	157

PERSONS CELEBRATING THEIR ANNIVERSARIES

Holina V. V.	167
Shvets M. Ya.	169

П. РАБІНОВИЧ

*професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка, доктор юридичних наук,
академік НАПрН України*

С. ЦЕБЕНКО

*асистент кафедри історії держави і права
Інституту права і психології Національного
університету «Львівська політехніка»,
кандидат юридичних наук*

УДК [340.12:271.2-284]:341.231.14

Права людини у сучасній православній інтерпретації (у світлі міжнародних стандартів)

Стаття присвячена дослідженню особливостей інтерпретації прав людини в сучасних доктринах православ'я в порівнянні з міжнародними стандартами цих прав. Такі особливості виокремлюються стосовно розуміння деяких прав людини (права на життя, на свободу совісті (на вибір світогляду), на свободу слова, на створення сім'ї, на власність, на працю, на гідну оплату праці, на відпочинок) згідно з положеннями, що містяться в сучасних джерелах соціальних доктрин православ'я. Ці положення порівнюються з міжнародними стандартами зазначених прав, у результаті виявляються їх однакові й відмінні риси.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти прав людини, православ'я, гідність людини, свобода людини, право на життя, право на свободу совісті (право на вибір світогляду), право на свободу слова, право на створення сім'ї, право на власність, право на працю, право на гідну оплату праці, право на відпочинок.

Вступні зауваги. Останнім часом неабияка значущість проблеми прав людини ні в кого не викликає сумнівів. Демократична світова спільнота почала приділяти особливу увагу цій проблемі після проголошення у 1948 р. Загальної декларації прав людини.

Ця проблема, незмінно залишаючись політико-правовою, не могла не набути й релігійно-філософського звучання, оскільки основні світові релігії у своїх соціальних вченнях висловлюють, так чи інакше, своє ставлення і до прав людини. Першою – ще у ХІХ ст. – таку доктрину почала формувати Католицька Церква. А наприкінці ХХ ст. на ці питання стали звертати увагу і православні церкви. Слід погодитись із Д. Вовком у тому, що без аналізу доктринальних положень та практики певних релігій неможливо досягнути об'єктивності в питанні релігійного впливу на право [1, с. 7].

В Україні, як відомо, більшість населення здавна сповідує православ'я. Проте лише за останні 15 років православні церкви ухвалили низку документів, спеціально присвячених означеній проблемі. Ці документи ухвалені, зокрема, Українськими, Російською, Константинопольською та деякими іншими помісними православними церквами. На особливу увагу заслуговують, гадаємо, «Основи соціальної концепції Української Православної Церкви» 2002 р. [2], «Основи вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини» 2008 р. [3], Декларація Ювілейного Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Церква і світ на початку третього

тисячоліття» 2001 р. [4]. Позиція Константинопольської Православної Церкви висвітлена у працях Вселенського Патріарха Варфоломея [5].

Звісно, у секуляризованому суспільстві релігійні норми так чи інакше впливають на формування правової системи держави, а деякі з них можуть бути санкціоновані державою. У такий спосіб відбувається вплив релігійної традиції на правову [1, с. 5, 13].

Дослідження окремих питань православної інтерпретації прав людини здійснювались деякими вітчизняними фахівцями із загальної теорії держави і права, зокрема І. Бальжик, Д. Вовком, С. Добрянським, Г. Друзенком, О. Львовою, С. Місевичем, І. Оборотовим, О. Панкевичем, С. Рабіновичем, Н. Штурмак, Л. Ярмол. Торкались цих питань і деякі вітчизняні релігієзнавці: М. Бабій, С. Здіорук, А. Колодний, О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець. У працях зазначених авторів було проаналізовано насамперед такі питання, як-от: основні релігійні підходи до праворозуміння та до проблем прав людини; релігійний вимір правових цінностей; вплив християнства на становлення концепції прав людини; право на свободу віросповідання; гідність і свобода у християнській антропології.

З огляду на це у пропонованій статті проаналізуємо православну інтерпретацію основоположних прав людини у порівнянні з відповідними міжнародними стандартами – задля виявлення у них однакових і відмітних рис. Адже ці церкви звертають увагу на те, що найважливішими міжнародними актами, на які потрібно спиратись, з'ясовуючи зміст прав людини, є Загальна деклара-

ція прав людини 1948 р. й Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (При цьому таке порівняння стосуватиметься лише тих основоположних прав людини, які так чи інакше згадуються у документах православних церков).

Сучасне православ'я загалом позитивно ставиться до інституту прав людини, підтримуючи положення міжнародних стандартів про те, що всі права людини є універсальними, неподільними і взаємопов'язаними між собою, та звертаючи увагу на те, що всім людям слід демократичними методами забезпечувати їхні основоположні права [3; 6].

Водночас є й деякі розбіжності між православною інтерпретацією прав людини та їх міжнародними стандартами.

По-перше, ці стандарти є морально (а почасти й юридично) обов'язковими для всіх суб'єктів суспільного життя в межах території, на яку поширюється суверенітет держави; тоді як акти, що ухвалюються православними церквами, та їх положення щодо прав людини є морально-релігійно обов'язковими лише для тих осіб, котрі сповідують православ'я.

По-друге, у православній традиції однією зі слабких сторін інституту прав людини вважають його розвиток начебто без урахування моральних норм, встановлених у православ'ї.

По-третє, згідно з православною традицією реалізація людиною будь-якого свого права має бути узгоджена з християнськими моральними приписами, а певні важливі питання (зокрема, фіксація факту народження, укладення шлюбу) держава не повинна врегулювати всупереч таким приписам.

По-четверте, у міжнародно-правових актах вихідними та найважливішими визнаються індивідуальні права людини. Фактично такої ж позиції дотримуються, скажімо, Константинопольська, Грецька й Американська помісні православні церкви, вважаючи, що кожній людині на Землі необхідно забезпечити ті індивідуальні свободи, які закріплені в міжнародних актах [5, с. 242, 308; 7, с. 244–246]. З погляду ж Російської Православної Церкви, хоча усі права людини є рівнозначно важливими та неподільними, вони, однак, потрібні людині для того, щоб вона виконувала той чи інший обов'язок (перед Богом, народом й іншими людськими спільнотами), а тому – вважає ця Церква – небезпечним є тлумачення індивідуальних прав як найвищої й універсальної основи суспільного життя [3].

По-п'яте, доктрини православ'я – на відміну від міжнародних стандартів – зазвичай не торкаються питань соціальних механізмів реалізації та захисту прав людини.

Певні відмінності спостерігаються також у неоднозначній інтерпретації деяких праволюдських проблем.

Отож розглянемо – в зазначеному аспекті – низку фізичних (вітальних) політичних і соціально-економічних прав людини¹.

Гідність і свобода людини. Фундаментальними властивостями людини, на яких ґрунтується й інститут основоположних прав, є її гідність та свобода. У православ'ї вони розглядаються

¹ Послідовність висвітлення тут цих прав відповідає порядку їх характеристики в «Основах вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини» (2008 р.).

як дар Божий та пов'язуються із християнським розумінням богоподібності людини [8, с. 41]. Згідно ж із міжнародно-правовими актами, гідність притаманна усім людям, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, тобто антропологічно – вже від самого факту їх народження у суспільстві, і не залежить ні від кого і ні від чого. І взаємовідносини між людьми повинні будуватися на повазі до гідності кожного. Отже, у цьому питанні відмінність полягає в тому, що відповідно до міжнародних стандартів гідність людини виникає з моменту її народження (лише в силу того, що вона є людиною) [6, ст. 1], натомість у православ'ї вважається, що така гідність дарована людині Богом – з огляду на те, що вона створена за його образом і подобою. Ця гідність має доповнюватися ще й тією її (гідності) частиною, яка формується у людини внаслідок її праведного життя (негідним вважається життя в гріху, коли вибір робиться на користь зла) [2; 3].

Слід звернути увагу і на те, що міжнародно-правові акти більш детально регулюють питання людської гідності, ніж це представлено у сучасних православних доктринах (зокрема, у них – на відміну від згаданих актів – не відображені положення про: можливість здійснювати економічні, соціальні й культурні права і право на соціальне забезпечення для підтримання саме гідності людини та її вільного розвитку; право здобувати освіту, спрямовану також на усвідомлення гідності людини; право на гуманне ставлення й на повагу гідності кожної людини – навіть у разі її затримання, взяття під варту чи позбавлення волі) [6].

Що ж до свободи людини, то у православної традиції її розглянуто у двох формах: 1) свобода волі (свобода від зла, свобода в добрі), яка досягається життям згідно із заповідями Божими та є абсолютною, оскільки дарована Богом і не може бути ніким відібрана, і 2) свобода вибору між добром і злом, яку можна втратити, якщо свій вибір людина робить на користь зла та використовує її на шкоду собі й оточенню [8, с. 46; 9, с. 220].

Порівнюючи православну інтерпретацію свободи людини та відповідні міжнародні стандарти, слід зазначити, що у них однаковим положенням є те, що людина може реалізувати свою свободу тільки відповідно до моральних норм (щоправда, у православ'ї йдеться про обмеження свободи моральними нормами, а в міжнародно-правових стандартах передбачається можливість обмеження свободи задля «задоволення справедливих вимог моралі») [10, с. 670]. Відмінність же впливає з того, що у православ'ї свобода людини розглядається як дар Божий та пов'язується, як зазначалось, із християнським розумінням богоподібності людини, а не з її основоположними правами; тоді як у міжнародних стандартах ця свобода поєднується передусім із правами людини, з її вільним вибором можливостей їх реалізації.

Право на життя. Йдеться, насамперед, про те, що вважати моментом початку людського життя та моментом його закінчення. Так, у православ'ї застуджується будь-який аборт, оскільки він вважається різновидом вбивства; тоді як у міжнародно-правових документах допускається зокрема право держави передбачати певні можливос-

ті здійснення медичного втручання задля припинення вагітності (з метою встановлення справедливого балансу між правами жінок та правами ще ненароджених дітей) (про це зазначено, зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «А. В. і С. проти Ірландії» («А. В. and C. v. Ireland») від 16 грудня 2010 р.) [2; 3; 11]. У зв'язку з цим, враховуючи практику деяких європейських держав, усе ж варто закріпити в законодавстві України норму про обов'язковість проходження вагітною жінкою консультації у психолога перед тим як вона остаточно вирішуватиме питання про переривання вагітності.

Розбіжність у цьому питанні полягає й у тому, що в православ'ї категорично засуджується екстракорпоральне (зовнішнє) запліднення жіночої яйцеклітини (зокрема, запліднення «ін вітро») і практика сурогатного материнства; натомість на законодавчому рівні різних держав це питання не має однозначної відповіді (так, в Україні сурогатне материнство є дозволеним; навіть створені спеціалізовані медичні клініки, які пропонують специфічні послуги); крім того у православ'ї зустрічаємо лише засудження, а в міжнародних всесвітніх та європейських актах – заборону умисних вбивств та смертної кари.

Щодо права людини померти в природний спосіб, то православ'я, засуджуючи будь-які форми раптового, жорсткого чи насильного позбавлення життя, визнає, що ці факти мають місце особливо під час війни, терактів чи інших ситуацій, коли люди позбавляються багатьох основоположних прав. Отже, православ'я закликає припинити во-

рожнечу і встановити в усьому світі мир із релігійного погляду, тобто мир, який здобуто у ненасильницький спосіб – через досягнення справедливості, свободи і процвітання народів. У православ'ї вважається, що основним обов'язком держави – як у мирний час, так і під час міжнаціональних, політичних, економічних чи соціальних конфліктів – є передусім захист людського життя [12, с. 12–13].

Для України нині питання війни і миру (зокрема, забезпечення прав людини у воєнний час) є одними з найбільш важливих, оскільки вже більше року фактично відбувається військове вторгнення Російської Федерації на нашу територію. Різні православні церкви України продемонстрували узгоджену позицію з означених питань. Зокрема, у Зверненні Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій наголошувалося на тому, що «введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою не тільки для нашої країни, але й для миру та спокою на Європейському континенті загалом» [13].

Право на свободу совісті (на вибір світогляду). Щодо деяких питань стосовно свободи совісті простежується розходження між православною інтерпретацією цього права та відповідними міжнародними стандартами. Відмінність полягає в тому, що згідно з міжнародними стандартами відносини між державою і церквою повинні будуватися за принципом нейтралітету держави щодо релігії та рівності перед законом усіх конфесій [10, с. 608–615]; а у православ'ї вважається неприпустимим визнання (зокрема, й державою) «однаково істинними» всіх віросповідань.

У зв'язку з цим є розбіжності в державних і церковно-православних позиціях щодо можливості реєстрації релігійних організацій, оскільки на міжнародному рівні визнано, що держава зобов'язана зареєструвати будь-які такі організації, котрі відповідають встановленим законодавчим вимогам. Наприклад, Страсбурзький суд у рішенні у справі «Святий синод Православної Церкви Болгарії проти Болгарії» («Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) v. Bulgaria») від 22 січня 2009 р. підтримав позицію позивачів, вказавши, що Болгарія порушила проти так званого «Альтернативного Синоду», очолюваного митрополитом Інокентієм (Петровим), ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій йдеться про релігійну свободу, оскільки наділила особливим статусом Болгарську Православну Церкву. Це рішення розкритикували Синод Болгарської Православної Церкви та Патріарх Московський і всієї Русі Кирило, розцінивши його як втручання у внутрішні справи релігійної організації і вказавши на те, що Європейський суд з прав людини виходить лише з принципу рівності всіх і в усьому і не бере до уваги внутрішні правила життя православної церкви [14].

Окрім того, міжнародними стандартами допускається можливість обмеження реалізації права на свободу світогляду та віросповідання в певних випадках (в інтересах національної безпеки, охорони громадського порядку, здоров'я, моралі, забезпечення захисту прав і свобод інших людей), а у православних доктринах це питання оминається.

Стосовно реалізації свободи совісті, то на законодавчому рівні варто: 1) врегулювати можливість участі священників у державних церемоніях (при цьому не надаючи переваги жодній конфесії та враховуючи принцип рівності всіх конфесій перед законом); 2) запровадити конкретні санкції за порушення законодавчих норм, котрі передбачають можливість проведення богослужінь та релігійних обрядів у лікарнях, місцях позбавлення волі тощо на прохання осіб, котрі там перебувають.

Право на свободу слова. Це право також згадується у документах православ'я. Відповідно до православної традиції, збирання і поширення особистої інформації має відбуватися лише за згодою особи, за винятком певних обставин (захист батьківщини чи охорона прав та свобод інших людей), а обмеженню повинна піддаватися неправдива інформація про життя й особливості релігійних громад та народів, яка ображає релігійні чи національні почуття і негативно впливає на людей [2; 3]. Міжнародні стандарти також передбачають можливість обмеження права на поширення інформації (зادля охорони державної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку тощо) за умови виникнення такої потреби в демократичному суспільстві, проте дозволяють поширення інформації, здобутої законним шляхом, незалежно від її змісту та способу отримання [6; 10, с. 619–621].

Право людини на створення сім'ї. Порівнюючи положення сучасних православних доктрин із міжнародними стандартами щодо цього права, можна констатувати, що спільним між ними

є те, що як одні, так і другі, визначають певні умови для укладення шлюбу; причому деякі з цих умов збігаються (наприклад, відсутність кровного споріднення), а інші – відрізняються (наприклад, вимога спільності віри подружжя). Крім того, у міжнародних стандартах не передбачено підстав для розірвання шлюбу; натомість православ'я дає перелік таких підстав, за яких можливим є так зване «церковне розлучення». Також у міжнародних стандартах немає обмежень щодо можливості вступу людини у другий чи наступні шлюби. Православ'я ж це обмежує трьома шлюбами – причому за умови, що особа була вдівцем або отримала уневажнення шлюбу. Слід звернути увагу і на те, що у православ'ї засуджуються такі явища, як дошлюбні статеві стосунки, а також «цивільний шлюб», шлюбний договір та розлучення. Крім того, православ'я негативно ставиться до так званих «ігор у сім'ю», до явищ гомосексуалізму та транссексуалізму, до існування порнографії та проституції [2; 4; 12, с. 14]. А усі ці питання законодавчо врегульовані в різних країнах світу, як відомо, неоднаково.

Соціальні та економічні права. Деякі з них також згадуються у документах православ'я.

Зокрема, православ'я схвалює добровільну відмову від приватної власності у вигляді пожертв, благодійництва чи надання допомоги ближньому. У міжнародних стандартах заборони таких дій, звісно, немає. Відмітні ж риси між православною інтерпретацією цих прав людини та їх міжнародними стандартами полягають, зокрема, у такому.

По-перше, право власності відповідно до міжнародних стандартів належить власникові майна; згідно ж із православною традицією – лише Бог є власником Землі та всього майна, а людина є тільки розумним управителем його. У православ'ї засуджується будь-яке відібрання права власності, окрім випадку, коли конфіскація майна здійснюється на підставі закону, в інтересах більшості людей та з відповідною справедливою компенсацією.

По-друге, держава, закріплюючи відповідний міжнародний стандарт права на працю, розглядає його як індивідуальне право людини; натомість у православної традиції праця вважається обов'язком перед Богом та людьми. Цікавим є поділ праці – з позиції РПЦ – на: богоугодну (чесну, справедливу) та небогоугодну (несправедливу), спрямовану на будь-яке надлишкове споживання.

По-третє, як і держава, православ'я визнає право на відпочинок та право на участь у профспілкових організаціях; щоправда, профспілки, згідно з православною традицією, не варто ділити за ознакою належності до тієї чи іншої конфесії чи релігії (скажімо, на християнські та нехристиянські).

По-четверте, православ'я засуджує невиконання заробітної плати, неповагу до чужої праці, свідоме позбавлення людини можливості забезпечити своє прожиття; однак у ньому оминається увагою чимало проблемних питань, зокрема, стосовно прав працівників на участь у страйку, на безпечні для життя і здоров'я умови праці, на оскарження в суді власного незаконного звільнення [2; 3; 4; 5, с. 201–209, 261–280; 6; 10, с. 965–968].

Основні висновки. Вони (враховуючи і попередні наші розвідки з досліджуваної проблематики [12; 15]), полягають у такому.

По-перше, останніми десятиріччями православні церкви вперше у своїй історії звернулися саме до проблематики прав людини та надали їм здебільшого позитивну морально-релігійну оцінку. І в своїх чинних документах із цих питань вони висловили досить конкретні рекомендації щодо того, які права потрібно захищати першочергово.

По-друге, деякі положення сучасних помісних православних церков з проблематики прав людини не завжди змістовно збігаються між собою. Це, радше за все, пояснюється впливом на

них конкретно-історичних особливостей виникнення, існування і розвитку тих суспільств, у яких такі церкви функціонують.

По-третє, стосовно деяких основних положень прав людини положення сучасних православних доктрин дещо суперечать відповідним міжнародним стандартам. Ці розбіжності зумовлені передусім фундаментальними засадами цієї релігії, які донині інтерпретуються певними православними церквами ортодоксально-консервативно. А оскільки такий надто консервативний підхід спричинений самими фундаментальними, «аксіоматичними» засадами православної релігії, тому колізії такого ґатунку неминуче відтворюватимуться й надалі.

Список використаних джерел

1. Вовк Д. А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика / Д. А. Вовк // Вестн. Самар. гуманит. акад. Серия «Право». – 2013. – № 2 (14). – С. 3–17.
2. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви [Електронний ресурс]. – К. : Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. – 80 с. – Режим доступу: bogoslov-club.org.ua/?p=1698#more-1698.
3. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека [Електронний ресурс] : (документ прийнятий на пленарному засіданні Архієрейського Собора Русської Православної Церкви ; 26 июня 2008 г.). – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/428616.html>.
4. Церква і світ на початку третього тисячоліття [Електронний ресурс] : Декларація Ювілейного помісного собору Української Православної Церкви Київського Патріархату, присвяч. святкуванню 2000-ліття Різдва Христового 2001 р. – Режим доступу: http://old.risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uoskr_doc/uoskr_socdoc.
5. Варфоломей. Приобщение к таинству: Православие в третьем тысячелетии / Варфоломей, Всевятейший Вселенский Патриарх. – М. : Эксмо, 2008. – 368 с.
6. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Стенлі С. Гаракас. Права людини з перспективи східного православ'я / Гаракас С. Стенлі // Релігійна свобода і права людини : Богословські аспекти [у 2 т.]. – Л. : Свічадо, 2000. – Т. 1. – С. 234–248.
8. Булеков Ф. Межхристианская дискуссия по вопросу о правах человека / Филарет Булеков, игумен // Церковь и время : науч.-богослов. и церковно-обществ. журн. – 2009. – № 3 (48). – С. 35–57.
9. Оборотов І. Г. Канонічна правосуб'єктність: сутність і елементи / І. Г. Оборотов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Миколаїв : Іліон, 2009. – Вип. 38. – С. 217–226.

10. Сальвіа де М. Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: судебная практика с 1960 по 2002 г. / М. де Сальвіа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1071 с.
11. А. Б. и С. против Ирландии № 25579/05, 16 декабря 2010 г. : обзор решений [Электронный ресурс] : (17 янв. 2011 г.). – Режим доступа: <http://hr-lawyers.org/index.php?id=1295278691>.
12. Цебенко С. Б. Права людини у сучасних доктринах православ'я у світлі міжнародних стандартів (загальнотеоретична характеристика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Цебенко Соломія Богданівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2013. – 20 с.
13. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 берез. 2014 року [Електронний ресурс] (2 берез. 2014 р.). – Режим доступа: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/380-council-of-churches-statement-on-decision-of-russian-military-invasion>.
14. Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Святий Синод Православної Церкви Болгарії» : від 22 січ. 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO5622.html.
15. Рабінович П. Основоположні права людини: сучасні позиції православних церков Росії та України / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 3 (62). – С. 3–12.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Рабинович П., Цебенко С. Права человека в современной православной интерпретации (в свете международных стандартов)

Статья посвящена исследованию особенностей интерпретации прав человека в современных доктринах православия в сравнении с соответствующими международными стандартами. Такие особенности выделяются относительно понимания некоторых прав человека (права на жизнь, на свободу совести (на выбор мировоззрения), на свободу слова, на создание семьи, на собственность, на труд, на достойную оплату труда, на отдых) в соответствии с положениями, содержащимися в современных источниках социальных доктрин православия. Эти положения сравниваются с международными стандартами данных прав и в результате выявляются одинаковые и отличительные их особенности.

Ключевые слова: права человека, международные стандарты прав человека, православие, достоинство человека, свобода человека, право на жизнь, право на свободу совести (право на выбор мировоззрения), право на свободу слова, право на создание семьи, право на собственность, право на труд, право на достойную оплату труда, право на отдых.

Rabinovych P., Tsebenko S. Human Rights in the Modern Orthodox Interpretation (in the Light of International Standards)

The problem of human rights, invariably remaining the political and legal one, has got the religious and philosophical sounds. The research of some problems of the orthodox interpretation of human rights was done, in particular, by I. Balzik, D. Vovk, S. Dobryansky, G. Druzenko, O. Lvova, S. Misevych, I. Oborotov, O. Pankevych.

The article is dedicated to the research of peculiarities of the interpretation of human rights in the modern orthodox doctrines in the comparison with international standards of such rights. These peculiarities are presented with regard to understanding some human rights (the right for life, the rights of freedom of worship (world-outlook choice), freedom of speech, family creation, property, labour, deserved earnings, rest) according to theses which are included in the modern sources of the social orthodox doctrines.

These theses are compared with the international standards of these rights, their identical and different features appear as the result of this comparison. In particular, among the identical

features there are the following statements: all human rights are universal, inseparable and inter-related; all people should provide their founding rights with the democratic methods. The differences are connected with the complicated interpretation of some existential problems, such as the problem of the moment of the beginning of a human life (questions of abortion, extracorporeal impregnation) and the moment of its end (the question of euthanasia), the problem of marriage contract, the right of every person to give up the fulfilling of some duty because of his own religious belief.

As the result of the research gives the following theoretical conclusions.

For the last decades the orthodox churches directly paid their attention to the human rights problems. It was done for the first time in their history. The churches gave these problems mainly the positive moral religious appreciation. In their acting documents connected with these problems the churches gave quite concrete recommendations which rights need to be defended in the first instance.

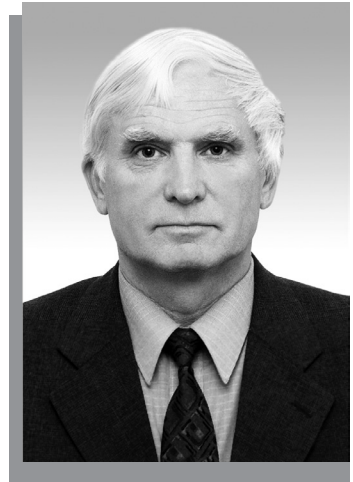
Some theses of modern local orthodox churches concerning human rights problems not always coincide in their content. Most surely, it is explained by the influence of specific historical peculiarities of their appearance and existence as well as the development of those societies in which such churches function.

The theses of modern orthodox doctrines about some founding human rights somehow contradict corresponding international standards. These divergences are conditioned first of all by the fundamental principles of this religion. They are still interpreted orthodoxically conservatively by some orthodox churches. As for as such too conservative approach is caused by the fundamental «axiom» principles of the orthodox religion themselves the collisions of such kind will inevitably be reproduced in the future.

Keywords: human rights, international standards of human rights, Orthodoxy, human dignity, human freedom, the right for life, the right of freedom of worship (the right of world-outlook choice), the right of freedom of speech, the right of family creation, the right of property, the right to work, the right of deserved earnings, the right to rest.

В. ГОНЧАРЕНКО

*завідувач кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор*

УДК 340.15:94(477)«1921/1929»

Конституційне будівництво в Україні за часів нової економічної політики (1921–1929 рр.)

У статті аналізуються норми Конституції УСРР 1919 р., яка діяла до середини 1920-х рр., з'ясовані причини, які обумовили необхідність внесення змін до цієї Конституції. Серед основних причин були такі обставини, як: накопичення досвіду державного будівництва в республіці на початку непу, утворення у 1922 р. Союзу РСР і входження до його складу УСРР, утворення у складі УСРР у 1924 р. Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки, зміни в адміністративно-територіальному устрої УСРР. Висвітлений процес підготовки проекту нової Конституції УСРР та з'ясовані причини відстрочки прийняття нової Конституції у 1927 р. Проаналізовані основні положення прийнятої XI Всеукраїнським з'їздом Рад у 1929 р. нової Конституції УСРР.

Ключові слова: нова економічна політика, Конституція УСРР 1919 р., Конституція УСРР в редакції 1925 р., Конституція УСРР 1929 р., конституційний процес в Україні.

Історія держави і права України багата на важливі події. Вагоме місце в ній належить конституційному будівництву. Унікальним документом є Конституція Пилипа Орлика 1710 р. – видатна пам'ятка української політико-правової думки XVIII ст. Затверджена 29 квітня 1918 р. Українською Центральною Радою Конституція УНР передбачала впровадження в Україні пар-

ламентської республіки. Величезний досвід був накопичений і в радянські часи, дослідження якого дозволяє отримати додаткові аргументи на користь висновку про безперспективність функціонування радянської моделі влади в країні.

В історії радянської України у самостійний період дослідники виділяють державу і право за часів нової економіч-

ної політики (1921–1929 рр.). У межах цього періоду відбулося багато змін у законодавчому регулюванні питань державного, господарського та соціально-культурного будівництва в республіці. Досить активним у цей час було і конституційне будівництво в УСРР.

На початку нової економічної політики в республіці діяла Конституція УСРР 1919 р. Вона була прийнята 10 березня 1919 р. на III Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який відбувся у м. Харкові. Остаточно перша Конституція УСРР була затверджена на засіданні Всеукраїнського ЦВК (ВУЦВК) 14 березня 1919 р. В основу Конституції УСРР 1919 р. була покладена Конституція РСФРР 1918 р., що є одним зі свідчень значної залежності конституційного будівництва в Україні від державотворчих процесів у більшовицькій Росії. Конституція УСРР 1919 р. «базувалась на програмних положеннях марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату» [1, с. 52]. Майжними ідеями соціалізму і диктатури пролетаріату були пронизані майже усі статті цієї Конституції. Так, наприклад, в основу побудови нового суспільного ладу в Україні Конституція УСРР заклала принцип скасування приватної власності на землю і на засоби виробництва, про що наголошувалося у першому розділі Конституції «Основні постанови». Таких приватних власників, як капіталісти і поміщики, Конституція у ст. 1 називала «віковими гнобителями і експлуататорами» пролетаріату і найбіднішого селянства [2, с. 60]. Негативним було ставлення Конституції і до

інших заможних класів суспільства (ст. 2 Конституції). У цій же статті прямо заявлялося, що завданням диктатури пролетаріату «є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму, шляхом проведення соціалістичних реформ і систематичного продавлення всіх контрреволюційних намірів з боку заможних класів» [2, с. 60]. Таким чином, в основу суспільного і державного ладу в УСРР перша радянська Конституція України поклала класовий принцип. При цьому буде доречним зазначити, що зовсім інші завдання ставила перед Українською Народною Республікою Конституція УНР, прийнята Українською Центральною Радою 29 квітня 1918 р. У статті 1 цієї Конституції наголошувалося таке: «1. Відновивши своє державне право, як Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вольностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині є державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною» [2, с. 44].

На початку нової економічної політики норми Конституції УСРР 1919 р. виявляли свою дію у різних формах. Так, відповідно до Конституції функціонували центральні й місцеві органи влади і управління. Регулярно скликалися Всеукраїнські з'їзди Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Згідно ж зі ст. 10 Конституції УСРР 1919 р. Всеукраїнський з'їзд Рад був вищою владою в УСРР. Як і передбачалося Конституцією, Всеукраїнські з'їзди Рад обирали Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет, який у період між Всеукраїнськими з'їздами

Рад був вищою владою в республіці. У свою чергу, ВУЦВК обирав членів уряду України – Раду Народних Комісарів УСРР. Функціонували на початку нової економічної політики також місцеві органи радянської влади, якими були, згідно зі ст. 18 Конституції УСРР 1919 р.: а) Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (міські та сільські), а також обрані ними виконавчі комітети (виконкоми); б) З'їзди Рад (губернські, повітові і волосні, а також обрані ними виконавчі комітети (виконкоми) [2, с. 63]. Зазначені органи місцевої влади формувалися шляхом виборів. Тобто були задіяні норми Конституції УСРР 1919 р., які визначали загальні засади виборчого права в Україні. При цьому у процесі виборів обов'язково враховувались норми Конституції, якими цілі верстви громадян УСРР позбавлялись виборчих прав [3]. Певною мірою діяли норми розділу Конституції УСРР 1919 р. «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатуемого народу України», яка надавала трудящим «всі права і можливості в області громадянського і політичного життя» [2, с. 64]. Так, у ст. 32 Конституції наголошувалося, що «УСРР, визнаючи рівні права за працюючими, незалежно від їх раси і національності – об'являє суперечним основним законам республіки... яке б не було пригнічення національних меншостей, або обмеження їх рівноправності» [2, с. 65]. При цьому, задля об'єктивності, слід зазначити, що за часів нової економічної політики забезпеченню економічних, політичних, культурних прав і інтересів національних меншин в УСРР приділялась значна увага. І це не випадково.

Станом на середину 1920-х рр. в Україні із населення республіки, яке налічувало 28 894 742 особи, національні меншини склали 5741 531 особу [4, с. 59]. Так, відповідно до мови національних меншин відкривалися школи, театри, видавалась періодика, підручники, художня та інша література [5, с. 9–10]. Почали функціонувати особливі національні камери народних судів. Судочинство в них здійснювалося мовою національних меншин. Це передбачалося ст. 18 декретів ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. «Про заходи по забезпеченню рівноправ'я мов і про сприяння розвитку української мови» [6]. Важливе місце серед заходів щодо забезпечення прав національних меншин займало виділення національних адміністративно-територіальних одиниць (районів, сільських і селищних Рад).

На розвиток положень Конституції УСРР 1919 р. про систему державних органів УСРР у перші роки нової економічної політики приймалися нормативні акти, які детально регламентували їх діяльність. Так, наприклад, нормативним актом, який стосувався принципових моментів організації та діяльності Всеукраїнського з'їзду Рад, Всеукраїнського ЦВК, Президії ВУЦВК, була постанова V Всеукраїнського з'їзду Рад (25 лютого – 3 березня 1921 р.) «Про радянське будівництво» [7, с. 91]. Норми постанови «Про радянське будівництво» за своїм змістом були нормами конституційними і тим самим доповнювали Конституцію УСРР 1919 р. у частині, що стосувалася центральних органів влади УСРР. У зв'язку з тим, що Конституція УСРР 1919 р. не торкалася багатьох, так би мовити, регламентних

моментів, тому ці питання регламентувались іншими нормативними актами. Так, друга сесія ВУЦВК п'ятого скликання прийняла 8 травня 1921 р. «Положення про Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет» [8, с. 78–79]. Постанова містила низку новацій, які доповнювали Конституцію УСРР 1919 р. і тим самим забезпечували ефективну роботу сесій ВУЦВК, членів Всеукраїнського ЦВК. Накопичений досвід організації та діяльності ВУЦВК і Президії ВУЦВК за перші роки непу був законодавчо закріплений у прийнятому третьою сесією ВУЦВК восьмого скликання 12 жовтня 1924 р. «Положенні про Всеукраїнський Центральний Комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (ВУЦВК)». У цьому нормативно-правовому акті положення Конституції УСРР 1919 р., що стосувалися ВУЦВК, набули свого логічного розвитку. Норми зазначеного «Положення» були конституційними за своїм характером.

Таким чином, у перші роки нової економічної політики діяли як норми Конституції УСРР 1919 р., так і правові акти, прийняті на основі цієї Конституції. У той же час деякі норми прийнятої у період так званого «воєнного комунізму» Конституції УСРР 1919 р. за часів непу дещо розходилися з нормами окремих нормативних актів, прийнятих для правового забезпечення нової економічної політики. Як уже зазначалося, Конституція декларувала скасування приватної власності не тільки на землю, а й на «всі інші засоби виробництва» (ст. 3 Конституції). Прийнятий у 1922 р. в умовах непу Цивільний кодекс УСРР поряд із державною і кооперативною власністю

допускав приватну власність. Стаття 54 Цивільного кодексу УСРР 1922 р. зазначала, що «предметом приватної власності можуть бути: не націоналізовані будівлі, підприємства торгівлі, промисловості, що мають найманих працівників не більше передбаченої особливими законами кількості, знаряддя та засоби виробництва, гроші, цінні папери та інші цінності, в тому числі золота і срібна монета та іноземна валюта; предмети хатнього і власного вжитку, товари, які продавати законом не заборонено, та всіляке невилучене з приватного обороту майно» [9]. Стосовно підприємців-приватників узагальнюючим у період непу став термін «непман». Але загалом економічні позиції непманів через застосування радянською владою різноманітних обмежень як економічного, так і адміністративного характеру, були слабкими і безперспективними в умовах панування радянського режиму в Україні в розглядуваний період.

Таким чином, у перші роки непу була прийнята низка нормативних актів конституційного характеру, які належало відобразити в тексті Конституції. Крім того, великі зміни в державному будівництві УСРР відбувалися у зв'язку з утворенням у 1922 р. Союзу РСР і входженням до його складу Української СРР. Ця подія знайшла своє відображення в Конституції СРСР 1924 р., прийняття якої потрібно було відобразити і у Конституції УСРР. Не могли не вплинути на конституційне будівництво в УСРР і такі важливі події, як утворення у 1924 р. у складі УСРР Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР) і проведення на початку 1920-х рр. адміністративно-те-

риторіальної реформи. Тобто питання внесення змін до Конституції УСРР 1919 р. назріло. А тому, керуючись ст. 6 Конституції УСРР 1919 р., VIII Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся у січні 1924 р., доручив Всеукраїнському ЦВК переглянути Конституцію УСРР 1919 р. відповідно до Конституції СРСР і надати проект оновленої Конституції на затвердження IX Всеукраїнського з'їзду Рад [10, с. 140]. Такий проект було розроблено. 9 травня 1925 р. на засіданні Президії ВУЦВК і РНК УСРР було заслухано доповідь Наркому юстиції і одночасно Прокурора республіки М. О. Скрипника про зміни Конституції УСРР 1919 р. Було постановлено затвердити проект постанови про зміни Конституції, надані Конституційною комісією ВУЦВК [11]. 10 травня IX Всеукраїнський з'їзд прийняв постанову Рад «Про зміну Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки» [12].

У зазначеній постанові перш за все констатувалось, що Конституція УСРР 1919 р. «на протязі понад 6-річної своєї чинності була тим основним законом, що на ньому зміцнювалося і розвивалося державне будівництво робітничо-селянської влади на Україні» [2, с. 79]. А потім у постанові наводилися обставини, які вимагали внесення змін до Конституції республіки. Ось текст цієї частини постанови: «З утворенням Союзу Радянських Соціалістичних Республік, перед Українською Соціалістичною Радянською Республікою стоїть завдання, зважаючи на артикул 5 Конституції Союзу РСР, поробити в своїй Конституції зміни відповідно до Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Так само, з розв'язанням низки революційних завдань, що намічено було Конституцією до негайного виконання, з установленням УСРР низки основних законів у царині державного радянського будівництва та національно-культурного життя, з утворенням у складі УСРР Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки і з переходом на 3-ступеневу систему управління, наспіла потреба проробити відповідні зміни в чинній Конституції УСРР» [2, с. 79]. Керуючись зазначеним, IX Всеукраїнський з'їзд Рад постановив доручити Всеукраїнському ЦВК підготувати до чергового X Всеукраїнського з'їзду Рад проект нової Конституції УСРР, до виконання цього відповідального завдання затвердив низку змін до Конституції УСРР 1919 р.

Перш за все з'їзд вніс суттєві зміни до ст. 6 Конституції з метою приведення її до Конституції СРСР 1924 р. Вхідження УСРР до складу Союзу РСР знайшло своє відображення і в інших статтях Конституції УСРР. Так, у ст. 8 тепер вказувалось, що взаємовідносини між найвищими органами УСРР і СРСР, а також взаємовідносини між центральними органами УСРР і центральними органами Союзу РСР встановлювалися Конституцією СРСР. Стаття 14 Конституції УСРР у новій редакції визначала структуру РНК УСРР і положення уповноважених загальносоюзних наркоматів при уряді УСРР. У статті 4 Конституції УСРР нової редакції закріплювалось входження до складу УСРР АМСРР. У статті 18 Конституції в редакції 1925 р. знайшла своє закріплення адміністративно-територіальна реформа, проведена в республіці, зокре-

ма, у зв'язку з ліквідацією губерній і переходом на 3-ступеневу систему управління.

ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад заслухав доповідь про Конституцію АМСРР, схвалену I Всеволодавським з'їздом Рад, і постановив затвердити цю Конституцію [13, с. 32].

Внесення ІХ Всеукраїнським з'їздом Рад до Конституції УСРР 1919 р., безперечно, важливих і невідкладних змін не знімало, однак, із порядку денного питання про необхідність прийняття нової Конституції УСРР. Тому ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад, як уже зазначалося, визнав за потрібне повністю переробити до Х Всеукраїнського з'їзду Рад Конституцію республіки. При цьому М. О. Скрипник у доповіді на з'їзді про Конституцію УСРР підкреслив, що проект нової Конституції УСРР слід обов'язково винести на «широке обговорення всіма нашими Радами, на всіх окружних, районних з'їздах, у всіх робітничих і селянських організаціях». «Це, – продовжував доповідач, – зробить Конституцію результатом спільних думок наших широких робітничих і селянських мас» [14, с. 379]. Такий підхід до обговорення проекту Конституції не втратив актуальності і в наш час.

Але складна і тривала робота зі створення проекту нової Конституції УСРР до Х Всеукраїнського з'їзду Рад, який мав бути скликаний у травні 1927 р., так і не була завершена. Секретар ВУЦВК А. І. Буценко пояснював це тим, що уряд України визнав за потрібне провести широке обговорення розробленого Наркоматом юстиції УСРР проекту нової Конституції УСРР місцевими органами влади, але на момент відкриття

Х Всеукраїнського з'їзду Рад «відгуки і пропозиції з місць не були отримані у достатній кількості» [15, с. 10]. Крім того, є свідчення, що проект нової Конституції УСРР нижче окружних виконкомів не надсилався. Як зазначалося в літературі, «свідчень про те, що проект Конституції широко обговорювався на підприємствах і в селах, немає» [16, с. 28]. Тому самі зауваження на проект Конституції УСРР, за словами Ю. Мазуренка, «мали характер бюрократичної роботи», і у своїй більшості мали редакційний, а не принциповий характер [16, с. 28]. Тому не випадково Х Всеукраїнський з'їзд Рад, заслухавши 13 квітня 1927 р. інформацію Секретаря ВУЦВК А. І. Буценка про проект Конституції УСРР, постановив «доручити черговій сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету затвердити нову редакцію Конституції УСРР і подати її на остаточне затвердження XI Всеукраїнського з'їзду Рад» [10, с. 199].

На виконання постанови Х Всеукраїнського з'їзду Рад Конституційна комісія ВУЦВК створила для попередньої розробки проекту нової Конституції УСРР підкомісію у складі Голови підкомісії і членів – представників від ЦК КП(б)У, ВУЦВК, РНК УСРР, Наркомату юстиції УСРР [1, с. 103]. 23 березня 1929 р. відбулося розширене засідання Конституційної комісії ВУЦВК, на якому ґрунтовно розглядався проект Конституції УСРР, розроблений зазначеною підкомісією. Конституційна комісія прийняла за основу проект нової Конституції УСРР і обрала редакційну комісію з тим, щоб та здійснила остаточне редагування проекту Конституції УСРР. Остаточний проект нової Конституції

УСРР був схвалений Президією ВУЦВК напередодні відкриття чергового XI Всеукраїнського з'їзду Рад.

15 травня 1929 р. XI Всеукраїнський з'їзд Рад після всебічного обговорення доповіді про проект нової Конституції УСРР і роботи комісії з підготовки резолюції про прийняття Конституції затвердив Конституцію Української СРР 1929 р. Вона складалася з п'яти розділів: 1) «Загальні засади»; 2) «Організація радянської влади»; 3) «Про виборчі права»; 4) «Про бюджет Української СРР»; 5) «Про Герб, Прапор і столицю Української СРР».

В основі Конституції УСРР 1929 р., як до цього в Конституції УСРР 1919 р., була утопічна концепція марксизму-ленінізму про диктатуру пролетаріату і відторгнення приватної власності на засоби виробництва і основні природні багатства. Так, на початку першого розділу Конституції проголошувалося, що «ця Конституція визначає основні завдання та форми організації диктатури пролетаріату, що ставить перед собою за мету остаточно подолати буржуазію, знищити експлуатацію людини людиною та здійснити комунізм, коли не буде ні поділу на класи, ні державної влади» [2, с. 86]. А тому ст. 1 Конституції наголошувала, що «Українська Республіка є соціалістична держава робітників та селян. Вся влада в межах Української Соціалістичної Радянської Республіки належить Радам робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» [2, с. 86]. Економічну основу цієї держави Конституція УСРР 1929 р. визначала у ст. 4 таким чином: «4. Вся земля, надра, ліси і води, а також фабрики, заводи, банки, залізничний, водний та по-

вітряний транспорт і засоби зв'язку є соціалістичною державною власністю на підставах, визначених законодавством Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Української Соціалістичної Радянської Республіки. Зовнішня торгівля визнається державною монополією» [2, с. 87]. Слід зазначити, що у цитованій статті на першому місці стоїть законодавство Союзу РСР. Це зовсім не випадково. На момент прийняття нової Конституції УСРР Українська СРР входила до складу Союзу РСР – союзної держави. Цей факт знайшов своє відображення і у ст. 3 Конституції УСРР 1929 р. В ній, зокрема, зазначалося, що Українська СРР входить до складу СРСР «як суверенна держава і зберігає за собою право вільного виходу з Союзу». У зв'язку з цим доречним буде підкреслити, що на той час механізму виходу союзної республіки зі складу СРСР не існувало в природі, а тому право виходу залишалося фікцією. Крім того, у ч. 2 зазначеної статті вказувалося, що суверенітет УСРР обмежений лише в межах, зазначених у Конституції Союзу РСР, і лише в предметах, що їх віднесено до компетенції СРСР, і що «поза цими межами Українська Соціалістична Радянська Республіка здійснює свою державну владу самостійно» [2, с. 86]. Якщо врахувати, що Конституція СРСР 1924 р. на найвищому рівні закріплювала принцип верховенства загальносоюзних органів влади і управління та загальносоюзного законодавства у найголовніших галузях права, то, як слушно зауважував О. М. Мироненко, все це перетворювало проголошений у Конституції УСРР 1929 р. суверенітет «на політичний міф» [17, с. 40].

У першому розділі Конституції УСРР 1929 р. перелічувалися політичні права для трудящих. У той же час Конституція позбавляла права обирати і бути обраними до державних органів цілу низку категорій громадян України, про що говорилося у ст. 67 Конституції. Тобто класовий підхід був притаманний нормам Конституції, які визначали правове становище населення республіки. Враховуючи плідний досвід попередніх років у забезпеченні прав і інтересів національних меншин, які проживали на території УСРР, Конституція налягала на неприпустимості обмеження прав і свобод національних меншин, що тут мешкали, надавала їм усім можливість користуватися рідною мовою, а також право створювати національні адміністративно-територіальні одиниці. Останнє право реально було реалізовано на практиці. Так, робота по національному районуванню була завершена на початку 1931 р. На цей час в УСРР національних районів нараховувалося 25 [18, с. 69]. Національних сільрад нараховувалося 995, національних селищних Рад – 89 [19, с. 123]. Конституція

УСРР 1929 р. містила також норми про входження до складу УСРР Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки.

Конституція ретельно регламентувала організацію та правове становище центральних і місцевих органів влади управління. До центральних органів Конституція відносила Всеукраїнський з'їзд Рад, Всеукраїнський ЦВК, Президію ВУЦВК та Раднарком УСРР. До місцевих органів Основний Закон УСРР відносив окружні і районні з'їзди Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів та їх виконавчі комітети.

Завершувалась Конституція ст. 82, в якій зазначалося, що столицею Української СРР є місто Харків.

Конституція УСРР 1929 р. припинила свою дію з прийняттям у 1937 р. нової Конституції УРСР Надзвичайним XIV з'їздом Рад УРСР.

Таким чином, у період нової економічної політики в Україні відбувся активний процес конституційного будівництва, у ході якого був накопичений чималий досвід у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Таранов А. П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки / А. П. Таранов. – К. : Вид-во АН Укр. РСР, 1957. – 167 с.
2. Історія конституційного законодавства України : зб. док. / упоряд. В. Д. Гончаренко. – Х. : Право, 2007. – 256 с.
3. Гончаренко В. Правовий статус населення України за Конституцією УСРР 1919 р. / В. Гончаренко // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2011. – №4. – С. 62–64.
4. Стоян П. К. Адміністративно-територіальна реформа УСРР 1922–1925 рр. / П. К. Стоян // Проблеми правознавства. – 1967. – Вип. 7. – С. 51–61.
5. Буценко А. І. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР (Тези доповіді на IV сесії ВУЦВК X скликання) / А. І. Буценко. – Х. : ВУЦВК, 1928.
6. СУ УССР. – 1923. – №29. – Ст. 435.
7. Съезды Советов Союза ССР, союзных, автономных республик : сб. док. : в 3 т. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – Т. 2. – 615 с.
8. Отчет Второй сессии Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета 5-го созыва (5–8 мая 1921 г.). – Харьков : ВУЦИК, 1921. – 79 с.

9. СУ УССР. – 1922. – № 55. – Приложение к ст. 780.
10. Съезды Советов союзных и автономных советских социалистических республик. Сборник документов 1923–1937 г.г. : в 7 т. – М. : Юрид. лит., 1964. – Т. V. – 686 с.
11. ЦДАВОВУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1746. – Арк. 165.
12. ЗУ УССР. – 1925. – № 47. – Ст. 302.
13. IX Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (3–10 травня 1925 р.) : резолюції. – Х. : ВУЦВК, 1925. – 68 с.
14. IX Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (3–10 травня 1925 р.) : стенограф. звіт. – Х. : ВУЦВК, 1925. – 657 с.
15. Буценко А. Конституції СРСР і УССР / А. Буценко // Рад. Україна. – 1927. – № 7–8.
16. Мазуренко Ю. Кілька слів про проект Конституції УССР / Ю. Мазуренко // Рад. Україна. – 1919. – № 1–2.
17. Мироненко О. М. Історія Конституції України / О. М. Мироненко. – К. : Ін Юре, 1997. – 60 с.
18. Болтенкова Л. Ф. Интернационализм в действии / Л. Ф. Болтенкова. – М. : Мысль, 1988. – 221 с.
19. Скрипник М. О. Перебудовчими шляхами (Проблеми культурного будівництва нацменшин України) : доп. на I Всеукр. конф. культурно-освітніх робітників нацменшостей (20 трав. 1931 р.) / М. О. Скрипник // Укр. іст. журн. – 1989. – № 8.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Гончаренко В. Конституционное строительство в Украине в период новой экономической политики (1921–1929 гг.)

В статье анализируются нормы Конституции УССР 1919 г., которая действовала до середины 1920-х гг., установлены причины, обусловившие необходимость внесения изменений в эту Конституцию. Среди основных причин были следующие: накопление опыта государственного строительства в республике в начале нэпа, образование в 1922 г. Союза ССР и вхождение в его состав УССР, образование в составе УССР Автономной Молдавской Социалистической Советской Республики, изменения в административно-территориальном устройстве УССР. Освещен процесс подготовки проекта новой Конституции УССР, выявлены причины отсрочки принятия новой Конституции УССР в 1927 г. Проанализированы основные положения принятой XI Всеукраинским съездом Советов в 1929 г. новой Конституции УССР.

Ключевые слова: новая экономическая политика, Конституция УССР 1919 г., Конституция УССР в редакции 1925 г., Конституция УССР 1929 г., конституционный процесс в Украине.

Goncharenko V. Constitutional Construction in Ukraine during the New Economic Policy (1921–1929)

History of State and Law of Ukraine is rich in important events. Powerful experience is saved up in the country in the field of the constitutional construction. The unique document is Constitution of Orlik 1710 which was an outstanding monument to the Ukrainian political and legal thought. The constitution of UNR was adopted by the Ukrainian Central Rada on April 29, 1918 and provided creation in Ukraine of the parliamentary republic. Considerable constitutional experience was saved up also Soviet period which research allows to receive additional arguments in favor of a conclusion about hopelessness of functioning of the Soviet model of the power in the country.

Researchers allocate the state and the right in the period of new economic policy (1921–1929) during the independent period in the history of the Soviet Ukraine. Within this period there were many changes in legislative regulation of questions of the state, economic and welfare construction. At this time also the constitutional construction in the Ukrainian Socialist Soviet Republic (UkrSSR) was rather active.

At the beginning of new economic policy in the republic the Constitution of UkrSSR of 1919 worked. It was accepted on March 10, 1919 by the III All-Ukrainian congress of Councils of working, country and Red Army deputies which took place in the city of Kharkov. Finally the first Constitution of USSR was approved at a meeting of the All-Ukrainian CEC (VUTsIK) on March 14, 1919. The Constitution of RSFSR was 1918 the basis for the Constitution of UkrSSR that is one more of certificates of a complete dependence of the constitutional construction in Ukraine from such construction in bolshevtsky Russia.

Almost all articles of the Constitution of UkrSSR of 1919 were penetrated by utopian ideas of socialism and dictatorship of the proletariat. So, for example, in a basis of creation of a new social order in Ukraine this Constitution underlay the principle of elimination of a private property on the earth and on means of production about what it was told in the first section of the Constitution «Main beginnings». Such private owners as capitalists and landowners, the Constitution in article 1 called «immemorial oppressors and exploiters» of the proletariat and the poorest peasantry. The attitude of the Constitution and towards representatives of other prosperous sectors of society was negative. In article 2 of the Constitution it was unambiguously declared that «implementation of transition from a bourgeois system by socialism by carrying out socialist reforms and systematic suppression of all counterrevolutionary intentions from prosperous classes» is a task of dictatorship of the proletariat. Thus, in a basis of a social and political system in UkrSSR the first Soviet Constitution of Ukraine put the class principle which contradicted universal values.

For development of provisions of the Constitution of USSR of 1919 about system of government bodies of UkrSSR in the first years of new economic policy a number of the regulations which were in details regulating their organization and activity was adopted. So, for example, the resolution V of All-Ukrainian congress of Councils of March 1, 1921 «About the Soviet construction» was the statutory act which concerned the basic moments of construction and competence of All-Ukrainian congress of Councils, of VUTsVK, Presidium of VUTsVK. That is in the first years of new economic policy regulations of the constitutional character which provisions should be reflected in the Constitution of UkrSSR were adopted. Besides, considerable changes in the state construction of the republic happened in connection with formation in 1922 of UkrSSR and entry into its structure the Ukrainian Soviet Socialist Republic. This event was fixed in the Constitution of the UkrSSR 1924 which acceptance demanded display and in the Constitution of UkrSSR. Couldn't but affect the constitutional construction in UkrSSR such important events, as formation in 1924 the Autonomous Moldavian Socialist Soviet Republic with its inclusion in structure of UkrSSR, and also carrying out in the early twenties in Ukraine of administrative-territorial reform. Therefore the question of modification of the Constitution of UkrSSR ripened. Its decision was carried out by the X All-Ukrainian congress of Councils in May, 1925 which adopted the resolution «About Change of the Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic». However modification of the Constitution of UkrSSR of 1919 was insufficiently. It was required to develop and adopt the new Constitution of UkrSSR which would reflect all changes which happened in Ukraine in a social, political and legal order in the period of new economic policy more fully.

This gap was filled with XI All-Ukrainian congress of Councils which adopted the new Constitution of USSR on May 15, 1929.

This Constitution stopped the action because of adoption of the new Constitution Ukrainian the Soviet Socialist Republic by thy Extraordinary XIV congress of Councils in 1937.

Keywords: New Economic Policy, the Constitution of the UkrSSR 1919, the Constitution of the USSR in the wording of the 1925, the Constitution of the UkrSSR 1929, the constitutional process in Ukraine.

Д. ЛУК'ЯНОВ

начальник управління планування
і координації правових досліджень в Україні
НАПрН України, кандидат юридичних наук,
доцент

УДК 34.05

Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем

У статті проаналізовано основні положення теорії систем із метою їх застосування для більш глибокого розкриття природи правової системи. Автор звертається до з'ясування взаємозв'язку між правовою системою і суспільством. Наведено такі характеристики правової системи, як її символічність, відкритість до взаємодії із навколишнім середовищем, поширеність на певний соціальний простір, який необов'язково повинен мати територіальну прив'язку.

Ключові слова: правова система, соціальна система, теорія систем, правова система суспільства, субсистема.

Поняття правової системи займає особливе місце в порівняльному правознавстві й у юридичній науці в цілому. Відомі вислови, коли порівняльне правознавство визначається як специфічна теорія правових систем світу в їх порівнянні [1, с. 15]. При цьому поняття правової системи виступає не тільки основним поняттям компаративістики [2, с. 23], а й набуває характеристики комплексної категорії, що дає можливість аналізувати юридичну реальність у цілому, а не окремі її компоненти [3,

с. 3], використовується інтенсивно й багатогранно, являючи собою неоднозначне й багатофункціональне явище, що належить, як і інші підсистеми універсальної соціальної системи в цілому, до складноорганізованих утворень [3, с. 6].

Інтерес юридичної науки до питань пов'язаних із виявленням закономірностей формування, розвитку та функціонування правових систем, не згасає, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі юридичних знань. Значною мірою це зумовлено динаміч-

ністю самої правової системи, а також надзвичайною широтою підходів до розуміння цієї категорії. Проте залишитись осторонь дискусії про поняття правової системи, її ознаки і елементи складно ще й тому, що «право для людського суспільства, в духовному відношенні, є майже тим самим, що й повітря для людини – у фізичному. Як людина, що досягла більш високого ступеня свідомості, прагне ближче познайомитися із оточуючим її середовищем, властивостями й умовами атмосфери, в якій вона живе, так і суспільство не може дивитися із байдужістю на такі явища і умови свого життя, як право» [4, с. 1]. Тому найбільш фундаментальне питання правової теорії полягає в тому, що являє собою права система [5, р. 3]?

Вагомий внесок у розробку загальної теорії систем і використання системного методу в юридичній науці зробили як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких особливо слід відзначити наукові розробки С. Алексеєва, В. Бабкіна, Ж.-Л. Бержеля, Р. Давіда, В. Журавського, О. Зайчука, А. Зайця, Ж. Карбоньє, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, О. Копиленка, Х. Кьотца, Р. Леже, Л. Луць, С. Максимова, М. Марченка, Н. Оніщенко, В. Опришка, П. Рабіновича, В. Речицького, А. Саїдова, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка, К. Цвайгерта та ін. На особливу увагу заслуговує фундаментальне 5-томне видання з проблем правової системи за загальною редакцією М. В. Цвіка і О. В. Петришина [6].

У той же час, незважаючи на увагу, яка приділяється розкриттю змісту поняття «права система» й щільності його використання в різноманітних на-

укових текстах, низка питань залишається без відповідей. Серед них – питання щодо того, підсистемою якої більш глобальної системи виступає права система – держави чи суспільства? Відповідь на нього – основна мета цієї статті.

Слід зауважити, що в юридичній літературі права система переважно визначається через зв'язок із державою [7, с. 4], зокрема, як категорія, що надає «багатовимірне відображення правової дійсності конкретної держави на її ідеологічному, нормативному, інституційному й соціально-економічному рівнях» [8, с. 282]. Більшість дослідників дотримуються тієї точки зору, що права система є сукупністю юридичних засобів, якими оперує держава, як основний носій публічної влади, здійснюючи нормативний вплив на суспільні відносини [9, с. 232], навіть тоді, коли формально використовується категорія «права система суспільства» [10, с. 3], адже у будь-якому разі підкреслюється, що йдеться про державно-організоване суспільство [3, с. 9]. Проявом цього є, зокрема, й той факт, що до кінця ХХ ст. поняття «права система» переважно використовувалося для характеристики правових явищ, засобів і процесів, які існують усередині конкретної держави або є характерними для певної групи країн.

За основу характеристики правової системи в межах такого підходу береться територіальна ознака, або, як зазначають окремі автори, «територіальний розподіл правової реальності на різні правові утворення – правові системи, які існують у межах окремих держав (національні правові системи) і регіонів

(інтеграційні правові системи), а також у міждержавному масштабі (міжнародна правова система)» [11, с. 11].

Однак, як видається, така позиція, згідно із якою обумовленість функціонування правової системи її функціонуванням у межах державної системи як її підсистеми, є далеко неочевидною. У свою чергу, відповідь на поставлене питання має вирішальне значення для розуміння природи самої правової системи, її структури і закономірностей розвитку. Знаходження такої відповіді потребує виходу за межі тільки юридичних знань і звернення до теорії систем.

У нашому повсякденному житті ми говоримо про системи в різних контекстах – Сонячна система, система комплексних чисел, комп'ютерні системи, капіталістична система, бюрократична система, система освіти тощо. Визначальними у понятті «система» є «взаємозалежні групи, які регулярно взаємодіють і становлять елементи єдиного цілого». Вважається, що ідея систем походить ще від мислителів Давньої Греції, які вважали, що ціле (як приклад, організм) являє собою щось більше, аніж проста сума його частин. Порівняння із організмом стало поширеною метафорою для соціальних систем (відомим є називання церкви «тілом Христа», Томас Гоббс використав метафору, в якій відповідний організм навіть здобув ім'я – Левіафан, тощо). Більшість, якщо не всі, ранні концепції розглядали як системи самодостатні й, відповідно, замкнені.

Подальший розвиток теорії систем пов'язаний із конвергенцією ідей, які походять із таких наук, як біологія, системна інженерія, кібернетика, соціоло-

гія. Біологія, з її еволюційним акцентом, сприяла ідеї ієрархічності серед живих систем, а також усередині них самих. Системній інженерії людство завдячує появою підходу «жорстких систем», який базується на досвіді розробки озброєння і логістичних систем під час Другої світової війни. Кібернетикою було введено ідею контролю в системах шляхом отримання зворотної інформації. Імена найбільш відомих науковців, які долучилися до формування теорії систем, від біології – фон Берталанфі, від системної інженерії – RAND Corporation («Research AND Development»), американський аналітичний центр, заснований у 1948 р., від кібернетики – Норберт Вейнер і від соціології – Т. Парсонс.

У цілому «системний підхід базується на фундаментальному принципі, відповідно до якого всі прояви людського світу мають бути пов'язані один із одним в єдину велику раціональну схему» [12, р. 213]. Це, у свою чергу, зумовлює характеристику будь-якої системи через такі ознаки: 1) система складається з основних, а також із змінюваних елементів, властивостей тощо; 2) такі елементи є пов'язаними тим, що здобуває назву зв'язків, кореляцій, взаємовідносин, комунікації тощо; 3) такі зв'язки, зазвичай, мають невинуватий, закономірний характер, що забезпечує утворення певної структури із відповідним підпорядкуванням і певним ступенем ентропії, який є нижчим за максимальний можливий рівень (або негаетропії); 4) система існує в фізичному просторі, хоча межі такого простору не можуть бути точно визначені; 5) усі системи є онтологічно відкритими, оскільки не-

має жодної системи, яка б була повністю закритою зовні й не перебувала у взаємному обміні з навколишнім середовищем. Системи є закритими тільки в разі їх розгляду як логічних одиниць із метою кращого розуміння їх внутрішньої природи.

Якщо ми характеризуємо соціальну систему, то маємо додавати принаймні ще дві характеристики:

– основною операцією, яка визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність, є комунікація;

– наявність інституціональних проявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі й просторі [13, р. 112].

На сучасному етапі розвитку теорії соціальних систем особлива увага приділяється розкриттю важливості комплексної комунікації між акторами такої системи. У результаті, соціальні системи володіють унікальними властивостями, яких не мають інші складні системи у природі: 1) у природному світі складні системи являють собою обмежені фізичні системи, що мають високий ступінь інтеграції й візуально (об'єктивно, фізично) пов'язані між собою елементи. У соціальному світі складно визначити межу соціальної системи. Соціальні системи у зв'язку із цим є більш відкритими, ніж інші складні системи; 2) у соціальних системах взаємодія (взаємозв'язок) між елементами такої системи не є фізично видимою, як це відбувається у природних системах. Для прикладу, взаємодія між індивідами, яка супроводжується передачею певної інформації, є набагато більш складною, аніж операції взаємодії у природному світі [14, р. 45].

Усі соціальні системи можуть бути поділені на дві великі групи – уніфіковані системи і дисперсні. Уніфікованою є система, де: 1) обирається (або призначається) єдиний центр влади, який представляє всіх інших учасників відносин у межах цієї системи і здійснює динамічне управління системою; 2) владні повноваження такого центру поширюються на всі цілі такої системи. Ці системи є закритими з організаційної точки зору із чітко визначеними цілями. Основною перевагою такої системи є те, що членство в ній дає усвідомлення унітарного та солідарного характеру системи, а отже, розуміння своєї можливості вимагати частину тих переваг, які дає система. У разі суперечності між індивідуальною, регіональною чи іншим типом ідентичності, з одного боку, й солідарністю членів системи – з другого, як правило, пріоритет має остання. Класичним прикладом уніфікованої системи є держава.

До напівуніфікованих систем входять інші суверенні системи з їх власними економічними й культурними особливостями, які відчувають доцільність інтеграції інтересів на більш високому рівні, а тому виникає потреба у виробленні спільних унітарних і компенсаційних інститутів. Приклад напівуніфікованої системи – Європейський Союз.

Дисперсійні системи (їх іноді називають псевдосистемами) – це системи, в яких: 1) немає єдиного владного суб'єкта, який би відповідав за суверенну незалежність системи; 2) відповідно, компоненти субсистеми намагаються виробити свої власні переваги для своїх членів [13, р. 114].

Як вважають дослідники, планета Земля являє собою дисперсійну систему, в якій у разі виникнення конфлікту між ідентичністю й солідарністю перевагу буде надано першій. Це може пояснити прагнення до автономізації й незалежності, з одного боку, й глобальну тенденцію до зближення, яка підтримується на міжнародному рівні, – з другого. Результатом є постійно присутня напруженість, що існує між двома різноспрямованими силами, – дезінтеграційною й інтегративною, що можуть бути присутні в будь-якій системі [15, р. 67].

Для характеристики правової системи з точки зору теорії систем потрібно зупинитися ще на одному моменті. Теорія систем особливо підкреслює таку важливу характеристику людської свідомості, як її здатність розрізняти два види реальності. Перша – це реальність повсякденного життя. Друга реальність є символічною [15, р. 89]. Людей у зв'язку із цим іноді навіть називають «створюючими символи тваринами, які сприймають і осмислюють реальність за допомогою символів, що ними ж і створюються» [16, р. 43].

Символічна реальність порівняно нещодавно стала досліджуватися у вітчизняній науці. Так, В. Речицький визначає її як простір людської свідомості, в якому всі явища навколишньої дійсності виступають як образи, знаки та символи, за допомогою яких людина організовує свою активність та за посередництвом яких здійснюється взаємодія з іншими людьми [17, с. 71].

С. Максимов відзначає, що правова реальність не являє собою будь-яку субстанціональну частину реальності, а є

лише способом організації та інтерпретації певних аспектів соціального життя людини [18, с. 148].

Правова система є символічною системою, яка кореспондує реальності відповідного суспільства настільки близько, що є практично невіддільною від нього. Юридична наука при вивченні цієї символічної системи може мати відправною засадою те, що правова система репрезентує життя відповідного суспільства або аспект міжнародних відносин, та розглядати правову систему як незалежну символічну систему зі своєю власною логікою, ізольовано від соціальних явищ, які лежать в її основі [19, р. 12].

Правова система є такою, що складається з юридичних понять і зв'язків між ними, в яких в абстрагованій формі відображено певні аспекти реального світу. Юридичні поняття відображають юридичне значення фактів реального світу, зв'язки між юридичними поняттями – юридичну значущість зв'язків між такими фактами. Основною передумовою цього виступає здатність людей до абстрагування. При цьому лінгвістичні чи інші символи, за допомогою яких позначено факти реального світу, не є визначеними абсолютно уніфіковано, назавжди й повністю логічно. Символи залежать від консенсусу або звичайної практики, прийнятої серед людей або націй. Крім того, вони не існують постійно й незмінно. Символи, за допомогою яких позначено певний аспект реальності, можуть розрізнятися в різні історичні епохи або в різних суспільствах та змінюватися із плином часу. Хоча правова система формується шляхом абстрагування певних аспектів

реального світу, як знакова система вона існує незалежно від цього світу. Діалог, що постійно триває між правом і реальністю, є, інакше кажучи, взаємодією правової системи і суспільства. Правова система формується як результат постійного кумулятивного впливу суспільства на право, і навпаки, правова система здійснює кумулятивний вплив на суспільство. Право може відігравати роль виразного й ефективного механізму самоорганізації суспільства. У різноманітних процесах, до яких залучено право, таких як процеси соціальних змін, підтримання соціального порядку, вирішення конфліктів, складна й різноманітна соціальна реальність представлена відповідними відносинами в межах правової системи. У такій формі їх може бути чітко усвідомлено людьми, до яких їх адресовано. Саме тому суспільство створює таку підсистему, як правова система, що являє собою певну самоорганізовану систему [16, р. 73].

Усі соціальні системи становлять частину суспільства. Суспільство, у свою чергу, є мультисистемою, що включає в себе економічну, політичну, правову, культурну та інші підсистеми. Відповідно, правова система є частиною суспільства й існує в суспільстві. За висловом Б. Таманаги, «право є дзеркалом суспільства, яке функціонує для підтримання соціального порядку» [19, р. 15].

Право, таким чином, є відображенням суспільства. Залежно від тієї чи іншої політичної системи, від конкретної країни або навіть епохи розвитку правові системи розрізняються за своїми основними принципами, поняттями і юридичними категоріями, за своєю

будовою, застосуванням і цільовим призначенням своїх норм» [20, с. 11]. Тому такі заголовки, як «право і суспільство», не слід сприймати як такі, що позначають два незалежних один від одного об'єкти. Правова система, як ми вже зазначали, є підсистемою соціальної системи. Відповідно, суспільство виступає не просто середовищем, зовнішнім до правової системи. Суспільство являє собою щось більше, оскільки включає в себе операції самої правової системи [21, р. 213].

І ще одне важливе для розуміння правової системи з точки зору теорії систем зауваження. Соціальна система завжди асоціюється з певним простором, але цей простір не обов'язково означає певну фіксовану територію. Визначальним стає усвідомлення акторів відповідної соціальної системи своєї належності до неї, своєї ідентичності. У соціальній системі діють певні нормативні елементи, які базуються на легітимних підставах зайняття відповідного соціального простору (ще раз підкреслимо – не обов'язково такий простір має територіальну прив'язку). Моделі й типи легітимації можуть бути різними. У свою чергу, почуття такої ідентичності в межах певної соціальної системи може знаходити вияв у практичній і дискурсивній свідомості, однак не обов'язково презюмує «ціннісний консенсус». Особа може усвідомлювати свою належність до певної соціальної системи, але не вважати це правильним або бажаним для неї. Саме тому тенденція, коли національна держава розглядається як «типова» форма суспільства, дуже збіднює методологію розкриття

природи усіх субсистем, які існують у межах такого суспільства, у тому числі правової системи [13, р. 164–165].

На користь того, що правова система не є прив'язаною до держави, говорить і факт існування правових систем як усередині окремих держав, так і тих, що мають наддержавний характер. Наведений факт було визнано ще Р. Давідом, який зазначав, що правові системи можуть мати і недержавні спільноти, і міжнародне співтовариство. Це підштовхує вчених до того, щоб говорити про правову систему як таку, що об'єктивно склалася та є історично обумовленою сукупністю взаємопов'язаних правових явищ і інститутів не тільки конкретної держави (або об'єднаного в державу суспільства), а й інших утворень, що присутні в сучасному світі. Також не слід забувати про існування релігійних правових систем, які мають наднаціональний характер та величезну специфіку, яка залишається малодослідженою у вітчизняній правовій науці.

Отже, на наш погляд, у найбільш загальному вигляді *правову систему можна визначити, як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певного суспільства сукупність всіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами.*

Теорія систем дозволяє навести таку характеристику правової системи: 1) вона є складною соціальною

системою; 2) зв'язки між елементами правової системи мають не випадковий, закономірний характер, що забезпечує утворення певної структури з відповідним підпорядкуванням, однак не виключає певного ступеня ентропії (невизначеності, непорядкованості); 3) є онтологічно відкритою, тобто перебуває у постійному взаємному обміні з навколишнім середовищем; 4) основною операцією, яка визначає особливість цієї системи й забезпечує її цілісність, є комунікація між її акторами; 5) наявність інституціональних проявів, завдяки чому забезпечується стабільність відносин у часі й просторі; 6) не є уніфікованою, на відміну від держави, у правовій системі відсутній єдиний центр влади, який представляє всіх інших учасників відносин, здійснює динамічне управління системою із поширенням владних повноважень такого центру на всі цілі, які ставить собі така система; 7) являє собою символічну систему, яка кореспондує реальності відповідного суспільства настільки близько, що є практично невіддільною від нього; 8) завжди асоціюється з певним простором, але цей простір не обов'язково означає певну фіксовану територію і не обов'язково контролюється державою. Визначальним стає усвідомлення акторів відповідної соціальної системи своєї належності до неї, своєї ідентичності.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении: Открытая лекция / О. Ф. Скакун. – Киев ; Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Логос, 2007. – Вып. 5. – 31 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).

2. Скаун О. Ф. Метатеория общего сравнительного правоведения как научной и учебной дисциплины / О. Ф. Скаун // Порівняльне правознавство: досвід і проблеми викладання : зб. наук. пр. і навч.-метод. матеріалів / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка ; упоряд. О. В. Кресін. – К. : ВДК Ун-ту «Україна», 2011. – С. 22–29.
3. Оксамытний В. В. Правовые системы современного мира: проблемы идентификации: Открытая лекция / В. В. Оксамытний. – Киев ; М. ; Симферополь : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины ; Логос, 2008. – Вып. 10. – 36 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
4. Кашницы И. О сущности права. Исследование / И. Кашницы. – Варшава : Тип. Мед. газ., 1872. – 197 с.
5. Summers R. S. Form and Function in a Legal System: A General Study / Robert S. Summers. – New York : Cambridge University Press, 2006. – 420 p.
6. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. – X. : Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – X. : Право, 2008. – 728 с.
7. Егоров А. В. Белорусская правовая система на современной юридической карте мира: Открытая лекция / А. В. Егоров. – Киев ; Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вып. 25. – 24 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
8. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / В. С. Нерсисянц [и др.] ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : НОРМА, 2001. – 832 с.
9. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2: Теория права / В. В. Борисов [и др.]. – 1998. – 656 с.
10. Скаун О. Ф. Правова система – держави, суспільства, регіону, світу? (щодо базових категорій порівняльного правознавства): Відкрита лекція / О. Ф. Скаун. – К. ; X. ; Симферополь : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2007. – Вып. 12. – 32 с. – (Сер. науч.-метод. вид. «Акад. порівняльн. правознавства»).
11. Дамирли М. А. Сравнительное правоведение в поисках собственной идентичности: Открытая лекция / А. М. Дамирли. – Киев ; Львов : ЗУКЦ, 2012. – Вып. 28. – 24 с. – (Сер. науч.-метод. изд. «Акад. сравнит. правоведения»).
12. Kenneth C. Bausch. The Emerging Consensus in Social Systems / Kenneth C. Bausch. – Springer Science+Business Media, LLC, 2001. – 419 p.
13. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration / Anthony Giddens. – Polity Press, Cambridge, 1986. – 402 p.
14. Sawyer R. K. Social Emergence Societies as Complex Systems / R. Keith Sawyer. – Cambridge University Press, 2005. – 276 p.
15. The Performance of Social Systems. Perspectives and Problems / Edited by Francisco Parra-Luna. – Springer Science+Business Media, LLC 2000. – 397 p.
16. Kawaguchi K. R. A Social Theory of International Law International Relations as a Complex System / Kazuko R. Kawaguchi. – Springer-Science+Business Media. B. V., 2003. – 317 p.
17. Речицкий В. В. Символическая реальность и право : монография / В. В. Речицкий. – Л. : ВНТЛ-Классика, 2007. – 732 с.
18. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления : монография / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
19. Tamanaha B. Z. Law and society / Brian Z. Tamanaha // Legal Studies Research Paper Series Paper. – 2009. – № 09-0167. – 24 p.
20. Сандеуар П. Структура правовой системы: Государственное право и частное право = Les divisions du droit droit public, droit prive / П. Сандеуар ; Посольство Франции в Москве ; М-во иностр. дел ; Межведом. комиссия по Странам Центральной и Восточной Европы. – М. : Франц. Орг. Технич. Сотрудничества, 1994. – 64 с.
21. Luhmann N. Law as a social system / Niklas Luhmann ; Translated by Klaus A. Ziegert ; Edited by Fatima Kastner, Richard Nobles, David Schiff and Rosamund Ziegert. – Oxford University Press, 2004. – 498 p.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2015.

Лукьянов Д. Правовая система как предмет сравнительно-правовых исследований: характеристика согласно теории систем

В статье проанализированы основные положения теории систем с целью их применения для более глубокого раскрытия природы правовой системы. Автор обращается к выяснению взаимосвязи между правовой системой и обществом. В статье приведены такие характеристики правовой системы, как ее символичность, открытость к взаимодействию с окружающей средой, распространение на определенное социальное пространство, которое не обязательно имеет территориальную привязку.

Ключевые слова: правовая система, социальная система, теория систем, правовая система общества, подсистема.

Lukianov D. Legal System as an Object of Comparative Legal Research: According to the System's Theory

The article analyzes the main provisions of the theory of systems for the purpose of their application for disclosure of the nature of the legal system. The author refers to the clarification of the relationship between the legal system and society. System's theory reveals the characteristics of the legal system such as:

- 1) the legal system is a complex social system;
- 2) the relationship between elements of the legal system is natural, but it does not exclude some degree of entropy (uncertainty, disorder);
- 3) it is ontologically open, it exchanges with the environment that surrounds it;
- 4) the main operations which determines the features of the system and ensures its integrity is communication between the actors of this system;
- 5) existence of institutional manifestations ensures stability of relations in time and space;
- 6) it is not uniform, it is no single center of power which represents all other participants of relations;
- 7) it is a symbolic system that corresponds to the reality of the society so close that there is virtually inseparable from it;
- 8) it is associated with a certain space, but space does not necessarily mean a fixed area and not necessarily controlled by the state.

Keywords: legal system, social system, theory of system, legal system of society, subsystem.

М. ЛЮБЧЕНКО

асистент кафедри теорії та історії
держави і права Полтавського юридичного
інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

УДК 340.1:81

Мова і право: питання співвідношення

Статтю присвячено характеристиці взаємозв'язку мови як ідеального відображення світу та права. Розкрито значення терміносистем як особливого прояву функціонування мови. Проаналізовано основні вимоги до мови права (адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність).

Ключові слова: мова, право, терміносистеми, юридичний текст, комунікація.

Питання виявлення, аналізу й опису, а зрештою й конструювання юридичної мови як самодостатньої семантичної системи набуває для сучасної юриспруденції все більшого значення, адже «право є вежею, побудованою мовою» [1, с. 4]. Саме мова виступає засобом формулювання юридично значущих положень, які завдяки формалізації перетворюються на дієвий механізм регулювання поведінки людини. І від того, наскільки логічно несуперечливим, лінгвістично недвозначним, семантично і лексично точним є викладення думки «законодавця», залежить не тільки ефективність правореалізації, а й довіра до права в цілому.

Особливості взаємозв'язку мови і права здавна цікавлять мовознавців і правознавців. Розвиток нових засобів комунікації, становлення процесу правової інтеграції й гармонізації у країнах Європейського Союзу, процес адаптації законодавства України до вимог європейського права є тими факторами, які ще більше актуалізують вказану проблематику й привертають значну увагу до питань міжмовної комунікації у сфері права [2, с. 123]. Підтвердження цього є те, що останніми десятиліттями зацікавленість питаннями мови права та її різними аспектами значно зросла, що навіть привело до появи відносно самостійної дисципліни, яка перебуває

на стику між мовознавством та правознавством, – «юридичної лінгвістики» (Ю. Ф. Прадід) або «юрислінгвістики» (Н. Д. Голєв), або навіть «юридичного термінознавства».

Опубліковано багато дисертацій та монографій, присвячених дослідженню зазначеного питання. Це, зокрема, роботи С. П. Хижняка, Н. А. Власенко, Т. В. Губасвої, А. Н. Шепелева, А. Ф. Черданцева, О. В. Малоюкової, Д. І. Милославської, Д. В. Чухвичева та ін. В Україні свої праці цій проблематиці присвятили такі автори, як І. О. Биля-Сабадаш, В. Д. Титов та С. Е. Зархіна, Н. В. Артикуца, С. П. Кравченко, М. Б. Вербенец, С. А. Толста, П. М. Балтаджи, Т. С. Подорожна, З. А. Тростюк, І. А. Тітка та ін. Крім того, дослідженням різних аспектів цієї проблематики займалися такі автори, як П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, М. І. Панов, А. П. Гетьман, С. П. Погребняк, Л. І. Чулінда, О. Ф. Скакун, О. В. Капліна, С. Головатий, Ю. Зайцев та багато інших. Однак, незважаючи на наявні дослідження з цієї проблематики, все ще залишається значна кількість питань, що стосуються мови права та вимог, яким вона має відповідати, які потребують проведення ґрунтовних досліджень.

До основних завдань статті належать: аналіз взаємозв'язку й взаємообумовленості мови та права; характеристика мови як універсального засобу об'єктивації думок, спілкування та передачі інформації; встановлення ролі терміносистем як особливого прояву функціонування мови; дослідження мови права й спеціальних вимог до неї.

Загальновідомо, що реальний, фізичний світ є єдиним, але його ідеальні картини різноманітні. У процесі їх утво-

рення задіяно багато зовнішніх чинників, які зумовлюють формування окремих ідеальних парадигм. І тут надзвичайно важливу роль відіграє мова. Вона є другою сигнальною системою людини, в якій звуки членороздільної мови із засобу вираження емоцій поступово перетворилися на засіб позначення речей, їх властивостей і відношень і почали виконувати функцію навмисного повідомлення. Поряд з інформацією про зовнішній світ, яку людина отримує за допомогою першої сигнальної системи, разом із мовою вона набула ще одного каналу зв'язку зі світом, який дав можливість відображати останній в узагальненій формі мовних знаків. Людина набула здатності знати те, що безпосередньо сама могла не відчувати. Мова внесла новий принцип у роботу центральної нервової системи і стала потужним засобом розвитку людської свідомості. У людини виник принципово новий тип психічного розвитку. Саме із цими властивостями мови пов'язані слова М. Хайдеггера про те, що сутність людини виявляється у мові [3, с. 127].

Мова – це основний засіб передачі будь-якої інформації. Вона являє собою певне поєднання знаків, символів, кодів тощо (за порівнянням Л. Вітгенштейна, мова – як скриня з інструментами: там є молоток, зубило, сірники, цвяхи, шурупи, клей – і все це зібрано разом не випадково) [4, с. 12].

Найпоширеніше й доступне визначення поняття «код» подано у словнику іншомовних слів: код розуміється як система символів для передавання, обробки й зберігання (запам'ятовування) різної інформації або як ключ до способу шифрування чи розшифрування тексту [5,

с. 219]. Слово є знаком, що містить інформацію. Зазвичай цей знак має звукову, письмову або мисленеву форму.

Крім того, *мова забезпечує об'єктивацію всіх думок, тобто є зовнішньою формою для будь-якого можливого змісту*: за словами Томаса Гоббса, головним призначенням мовлення є трансформація «потягу з наших думок» у «потяг слів» [6, с. 21]. Декількома роками пізніше цю думку продовжив не менш відомий мислитель Джон Локк, вказавши, що непростим, але необхідним завданням є подолання притаманної мові неоднозначності, що надасть можливість розглядати мову як чудовий зв'язок, який тримає суспільство разом, а також спільний канал, за допомогою якого передаються знання від однієї людини до іншої, від нинішнього покоління до наступного [7, с. 420].

Мова як головний засіб спілкування обслуговує всі сфери суспільно-політичного, офіційно-ділового, наукового та культурного життя. О. О. Реформатський визначає мову як найважливіший засіб людського спілкування. Без мови людське існування неможливе, а без спілкування не може бути і суспільства, а тим самим і людини. Без мови не може бути і мислення, тобто розуміння людиною дійсності і себе в ній [8, с. 15]. Тому важко перебільшити значення мови для будь-якої людини, суспільства, держави. Як висловився І. Огієнко (митрополит Іларіон), мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, сутність нашої свідомості. Вивчення мови має величезне значення. Воно, як писав В. Д. Катков, привчає людину до аналізу її власних думок та сприяє пізнанню неї

самої себе. Ми не зможемо ані навчитися послідовно мислити, ані адекватно розуміти себе та інших людей, якщо не зробимо наше мовлення-мислення предметом особливої уваги й вивчення. Тому, продовжував автор, мовознавство, нерозривно пов'язане з логікою, є найважливішою із наук для будь-якої людини, не тільки вчених будь-яких спеціальностей. Особливо ж важливо для тих, хто, подібно до юриста, має так багато справ з абстракціями [9, с. 15, 16].

Особливим проявом функціонування мови є *терміносистеми*, які через відносну закритість термінологічного поля і його співвіднесеність із певною сферою людської діяльності складаються з відносно легко встановлюваної кількості номінативних одиниць. Поняття, що знаходять вираз у термінах, ґрунтуються на реальності, специфічно реформованій і такій, яка поглиблена науковим знанням, вольовим фактором, розвитком творчих, естетичних та інших потреб, пов'язаних із різними формами прояву культурного життя і діяльності людей (мистецтво, література тощо) [10, с. 16].

Правове регулювання суспільних відносин не є винятком. У сфері правовідносин існує особлива мова як *знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації*. Ця знакова система включає в себе спеціальні юридичні терміни, що мають особливий правовий зміст, і називається мовою права, або юридичною мовою. У межах цієї семантичної системи визначають дві семантичні категорії: висловлювання,

імена (загальні, одиничні, абстрактні, конкретні) та юридичні терміни («право», «закон», «правопорушення», «злочин», «покарання» і т. д.), які мають специфічний зміст і предметно-галузеве значення. Національна юридична терміносистема співвіднесена з правовою системою України та визначається як субмова, що відтворює активні процеси та тенденції до створення правової системи європейського простору.

Більше того, мова права є одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно використовуються в інституціональному середовищі. За образним висловлюванням Т. В. Губасової, «в юридичній мові зафіксована професійна картина правового світу», а саме право «являє собою особливо цікаву форму життя». Право навіть за своїм походженням пов'язане з мовою – воно об'єктивується в мові та через мову пізнається, воно оперує «правилами, убраними у форму правової мови» [11, с. 12].

Загалом право можна вважати специфічною знаковою системою з вербальних і невербальних правових знаків, що функціонують у певному соціокультурному просторі, а тому демонструють чітку соціально-ціннісну детермінованість цієї системи. Мовні правові знаки є проявом ціннісно навантаженої лексики, що відтворює найбільш значущі пріоритети правової спільноти, представляє волю суспільства, формує відповідні соціальні цінності у його членів, а отже, й орієнтири правової політики держави. Немовні правові знаки також мають ціннісне навантаження, адже формують у суспільстві загальноприйнятні знакові образи

людини через її професійну зайнятість, стиль життя, манеру поведінки і т. д., моделюють стереотипи бажаної, дозволеної та забороненої поведінки, створюють правову символіку, що має всі шанси перерости в символічні артефакти й національні архетипи, за якими розпізнаватимуть державу. Основним джерелом надходження і формування таких правових знаків є соціум, тому є всі підстави вважати, що право має соціально-ціннісну зумовленість, а суспільство – правову. Причому ця соціально-ціннісна сутність права розкривається через його власну цінність (як необхідний продукт людської діяльності), особистісну цінність для людини (як критерій і градаційна шкала моделей правової поведінки) та інструментальну цінність для суспільства (як фіксатор і регулятор суспільно значущих міжсуб'єктних відносин) [12].

Н. В. Артикуца визначає мову права як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній [13, с. 156]. Мова права не може істотно відрізнятися від літературної мови, адже головне призначення права – регулювання відносин між людьми, тому воно має бути об'єктивовано в такій мові, яка буде зрозумілою для людей – учасників суспільних відносин.

У той самий час *мові права притаманні певні специфічні особливості*, які і вирізняють її з-поміж загальнолітературної мови. До таких особливостей, які одночасно із цим є і вимогами до неї,

належать: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настаново-інформативний (директивний) характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, суворота нормативності на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), стабільність засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис [13, с. 155]. Крім того, у переважній більшості випадків юридична мова має певне, хоча і досить мінливе, коло постійних користувачів, до якого входять насамперед професійні юристи, але водночас вона призначена і для необмеженого кола осіб. Одночасно юридична мова служить засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації. Вона не створена для повсякденного спілкування людей, і її використання відбувається тільки у випадках зіткнення з правом. Також слід відзначити, що юридичній мові властиві особливі, відмінні об'єкти фіксації (наприклад, законодавчі або судові акти).

На підставі викладених вище особливостей *юридичної мови* в спеціальних дослідженнях пропонується її розуміння як *логічної системи словесного вираження думки, за допомогою якої описується право і його прояви, що характеризується наявністю специфічної термінології, особливих об'єктів фіксації і певним колом постійних користувачів та служить засобом інтелектуально-правової комунікації* [14, с. 74].

Уже давно набула статусу тривіальної істини про те, що формулювання права повинні бути визначеними й однозначними. Цей постулат, який прийшов із глибини століть, ставить цілком конкретні завдання і перед юристами, і перед лінгвістами. Знов-таки, той самий Дж. Локк ще наприкінці XVII ст. підкреслював надзвичайну важливість однозначного застосування використовуваних слів у мовленні. Мислитель проводив паралель між обміном словами й ідеями, з одного боку, і комерційною торгівлею – з другого: той, хто використовує одне й те саме слово в різних значеннях, схожий на продавця, який намагається продати одну й ту саму річ декілька разів [7, с. 420].

Юридичний текст як один із зовнішніх виявів ідеальної (правової) картини (картини належного) реального (фізичного) світу більше, аніж будь-який інший, має бути точним за своїм змістом і зрозумілим як посвяченому, тобто учаснику дискурсивного співтовариства, так і непосвяченому. Неналежна лінгвістична якість юридичних текстів перешкоджає розумінню і без того складних правових ідей, підриває довіру до права в цілому. У той самий час не можна піддаватися спокусі поставити рівень правової культури суспільства в залежність від якості юридичної мови. Остання є мінімальною умовою належного правового регулювання, але, безумовно, недостатньою. «Мова не може сама по собі гарантувати соціальний порядок, вона вимагає наявності доброї волі з боку самих учасників суспільних відносин і їх корегування, у разі потреби,

з боку суверена. Відсутність такої доброї волі або соціального контролю робить досконалість юридичної мови марною. Лінгвістична частина соціального договору є продовженням обопільної взаємозалежності між членами громади» [1, с. 420].

Юридичне функціонування мови – особливе середовище, в якому існують свої внутрішні закономірності, що складаються у правотворчих і правозастосовних процесах, набувають формалізації в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Воно визначається низкою факторів як лінгвістичного (внутрішні тенденції розвитку системи в синхронному й діяхронному планах, економія мовних засобів), так і екстралінгвістичного порядку (причини соціального, політичного, ідеологічного характеру тощо) [15, с. 96].

Особлива якість юридичної мови обумовлена тим, що антиномічне буття природної мови, стихійність законів її існування, польовий устрій семантики мовних одиниць заходять у суперечність із приписуваним імперативом юридичних текстів і жорсткою семантизацією мовних одиниць, що використовуються в юридичній мові. Можна навіть зустріти порівняння вивчення юридичної мови із вивченням мови іноземної [11, с. 19]. Специфіка юридичного дискурсу полягає у високому рівні варіативності фахової специфіки, аргументаційних технологій, особливостей реалізації суб'єкта дискурсу тощо.

З огляду на названу специфіку правова доктрина виробила низку *вимог до мови права*:

адекватність – юридична мова має реально відображати наявну державно-правову дійсність. Кожний юридичний термін, кожна юридична категорія повинні бути як зовнішнім відображенням змісту державно-правових явищ або соціальної практики, так і точно, достовірно передавати зміст кожного поняття;

детермінованість – кожна юридична категорія проектується на інші юридичні категорії. Однак така детермінованість має не однобічний і лінійний характер, а є взаємопов'язаною. Значення юридичної термінологічної категорії не може бути сприйняте без праворозуміння інших юридичних категорій. Логічний взаємозв'язок в юридичному мовному обороті – така сама норма, як наявність логіки в самому праві, тому що, відображаючи право зовні, юридична мова відтворює і відображає властивості самого права;

лапідарність – стиль юридичної мови сухий і короткий. Зайві мовні символи не тільки не мають сенсу і не відображають зміст юридичної мови, а й знижують сприйняття значення юридичної термінології. Юридична мова відтворює лише фактичну основу певних обставин і правові (у більш вузькому значенні – законодавчі) обґрунтування цих фактів. Стислість юридичної мови – це її функціональна необхідність;

формальність юридичної мови зумовлюється формальністю самого права – кожний термін, кожна категорія при юридичному тлумаченні можуть бути тільки однозначними і не повинні припускати подвійного значення;

функціональність – функції юридичної мови полягають не тільки в тому,

щоб точно і правильно визначити сенс державно-правових явищ, а й у тому, щоб спроектувати його в соціальне середовище, надати йому прикладного значення і зробити засобом спілкування, в першу чергу у професійній юридичній діяльності.

Отже, все викладене дозволяє зробити такі висновки:

– мова та право тісно пов'язані між собою, більше того, право без мови існувати не може. У сфері правовідносин існує особлива мова як знакова система, що служить засобом прояву думок, професійного спілкування юристів, засобом передачі професійної (правової) інформації;

– з одного боку, мова права не повинна істотно відрізнятися від загальноживаної мови, адже вона розрахована на широке коло користувачів, але з другого – вона має відображати правову дійсність, тому повинна відповідати певним вимогам, які вирізняють її з-поміж загальноживаної мови;

– правова доктрина виробила такі основні вимоги до мови права: адекватність, детермінованість, лапідарність, формальність, функціональність;

– наведені вимоги, що висувуються правовою доктриною до юридичної мови, яскраво свідчать: важливою складовою мови права є юридична термінологія.

Список використаних джерел

1. Hutton Ch. *Language, Meaning and the Law* / Christopher Hutton. – Edinburgh University Press, 2009. – 244 p.
2. Алимов В. В. Юридический перевод: Практический курс. Английский язык / В. В. Алимов. – 3-е изд., стереотип. – М. : КомКнига, 2005. – 160 с.
3. Синюта Л. Л. Мова як фактор правового поліцентризму / Л. Л. Синюта // *Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* – 2012. – № 2. – С. 126–131.
4. Витгенштейн Л. *Лекции и беседы об эстетике, психологии и религии* / Л. Витгенштейн ; пер. с англ. В. П. Руднева. – М. : Дом интеллект. кн., 1999. – 127 с.
5. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов ; отв. ред. В. П. Нерознак. – Изд. 2-е. – М. : Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
6. Hobbes T. *Leviathan* / Thomas Hobbes. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 118 p.
7. Locke J. *An Essay Concerning Human Understanding* / John Locke. – Ontario : Batoche Books, 2001. – 776 p.
8. Реформатский А. А. *Введение в языковедение : учебник* / А. А. Реформатский ; под ред. В. А. Виноградова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
9. Катков В. Д. *К анализу основных понятий юриспруденции* / В. Д. Катков. – Харьков : Унив. тип., 1905. – 462 с.
10. Хижняк С. П. Юридические терминосистемы как особые фрагменты языковой картины мира / С. П. Хижняк // *Совр. лингвист. и метод.-дидакт. исслед.* – 2013. – № 2. – С. 15–27.
11. Любченко М. І. *Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія* / М. І. Любченко. – Х. : ТОВ «ВИД-ВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. – 280 с.
12. Зархіна С. Е. *Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12* / С. Е. Зархіна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.
13. Артикуца Н. В. *Мова права та її вивчення студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах України* / Н. В. Артикуца // *Культура народів Причорномор'я.* – 2004. – Т. 2, № 49. – С. 155–157.

14. Туранін В. Ю. Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми / В. Ю. Туранін // Вісн. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – 2013. – №2 (61). – С. 73–79.
15. Василенко В. А. Языковой статус юридического термина: специфика перевода / В. А. Василенко // Вестн. Самар. юрид. ин-та. – 2013. – №3 (11). – С. 93–97.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015.

Любченко М. Язык и право: вопросы соотношения

Статья посвящена характеристике взаимосвязи языка как идеального отображения мира и права. Раскрыто значение терминосистем как особенного проявления функционирования языка. Проанализированы основные требования к языку права (адекватность, детерминированность, лапидарность, формальность, функциональность).

Ключевые слова: язык, право, терминосистемы, юридический текст, коммуникация.

Lyubchenko M. Language and Law: Issue of Correlation

Peculiarity of inter connection of language and law has long been of interest for linguists and lawyers. Development of new means of communication, process of establishment of legal integration and harmonization in the countries of the European Union, approximation of legislation of Ukraine to the requirements of the European law are those factors which have even more actualized the specified problems and draw considerable attention to the issues of inter lingual communication in the field law. Interest tot he issues of the language oflaw and its different aspects has risen noticeably fort he last decades which even has resulted in origin of a relatively independent discipline which is located at the junction between linguistics and law – «legal linguistics» or even «legal terminology». Many theses and studies devoted to the research of the noted issue have been published. In particular, here are works by S. P. Hizhniak, N. A. Vlasenko, T. V. Gubarieva, A. N. Shepelev, A. F. Cherdancev and etc. In Ukraine, such authors as I. O. Bilia-Sabadash, V. D. Titov and S. E. Zarhina, N. V. Artykutsa, S. P. Kravchenko, M. B. Verbeniets, P. M. Baltadzhi, T. S. Podorozhna, Z. A. Trostyuk and othersalso devoted their works to these problems.

Main tasks of the article include analysis of interconnection and interdependence of language and law; description of the language as a universal meansof objectification of ideas, communication and information transfer; determination of a role of the term system as a special manifestation of language functioning; research of the language of law and special requirements to it.

Language is a main meansof transfer of any information, universal means of objectification of ideasas well ascommunication. In the field of legal relationships, there is a special language as a sign system which serves as a means of ideas demonstration of ideas, lawyers' professional communication, a means of transfer of professional (legal) information. This sign system includes special legalterms which have a special legal meaning and is calleda language of law or legal language.In the special studies, it has been suggested to understandthe language of law as a logical system of verbal expression of ideasby which law and its manifestations are described, that is characterized with presence of specific terminology, special objects of fixing and a certain circle of permanent users and serves as a means of intellectual legal communications. It is characterized with certain specific features whichdistinguish it among the general language, in particular: formality,clarity, accuracy, unambiguity, completeness of content, logical sequence, argumentativeness, clearness of presentation structure, prescriptive informing (directive)

nature of legal regulations, codification, generalization, strict normativity of all the language levels, high degree of standardization, stylistic homogeneity, neutrality (unemotionality) etc. Main requirements to the language of law are such as adequacy, determination, lapidary, formality, functionality.

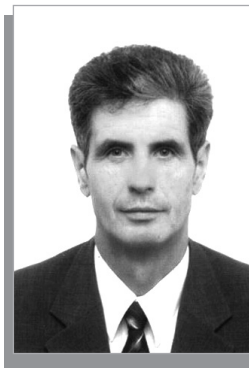
Thus, summarizing, it should be noted that language and law are closely connected, moreover, law can not exist without language. In the field of legal relationships, there is a special language as a sign system which serves as a means of demonstration of ideas, lawyers' professional communication, a means of transfer of professional (legal) information. The legal doctrine has produced such basic requirements to the language of law as adequacy, determination, lapidary, formality, functionality. Legal terminology is an important component of the language of law.

Keywords: language, law, terminological, legal text communication.

• ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА •

В. НАСТЮК

завідувач кафедри адміністративного
права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних
наук, професор, член-кореспондент НАПрН
України

В. БЕЛЄВЦЕВА

старший науковий співробітник Лабораторії
дослідження проблем запобігання та протидії
корупції НДІ вивчення проблем злочинності
ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН
України, доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник

УДК 342.951

Політико-правові проблеми протидії корупційним явищам в Україні

У статті автори розглядають як негативні, так і позитивні результати та наслідки корупції. У роботі подаються, поряд із політичними та правовими проблемами у сфері протидії корупції, й основні напрями їх подолання.

Ключові слова: корупція, корупційні явища, корупційні правопорушення, протиправні діяння корупційного спрямування, національна безпека.

Корупція є постійним супутником державних інститутів влади. Як соціально негативне явище в суспільстві корупція існувала завжди, як тільки сформувався управлінський апарат, і була властива всім державам у будь-які

періоди їх розвитку. Поняття феномену «корупція» виходить далеко за межі категорії «хабарництво». Під корупцією слід розуміти використання державними, муніципальними та іншими посадовими особами органів державної вла-

ди, або посадовими особами комерційних чи інших організацій (установ) свого статусу для незаконного отримання будь-яких переваг (майна, прав на нього, послуг або пільг, у тому числі немайнового характеру), або надання таких переваг.

Досліджуючи історико-правовий аспект появи корупційних загроз, слід зазначити, що паралельно з розвитком державного апарату і збільшенням чисельності чиновників відбувалися становлення й розвиток законодавства у сфері протидії корупції. Уперше обіцянка, як корупційне правопорушення, тобто хабар, згадується у Псковській судній грамоті 1467 р., але жодного покарання за це правопорушення не передбачалося, і лише в Судебнику 1550 р. такі санкції були встановлені. Соборний уклад 1649 р. значно розширив коло корупційних правопорушень і суб'єктів корупції, а в період правління Петра I законодавство, окрім посадових осіб, до суб'єктів корупції стало відносити посередників, посібників, підбурювачів та ін. [1, с. 25; 2, с. 15]. У XIX ст. суб'єктами корупційних правопорушень були лише посадові особи, а коло цих правопорушень зводилося до перевищення та бездіяльності влади, привласнень і розтрат, неправосуддя, хабарництва і лихварства, а також невиконання або неоголошення різних указів. Ефективність усіх вживаних заходів, спрямованих на попередження й припинення корупційних проявів, обумовлюється правильною і такою, що відповідає дійсним потребам держави, організацією та забезпеченням її управлінського апарату.

Корупція – не лише історично вкорінене явище, на цей час вона характерна для більшості країн світу, незалежно від їх розвитку і соціального ладу, але низка держав успішно запроваджує заходи щодо протидії цьому негативному явищу, їх приклад дуже важливий для України.

Наприклад, закони та ініціативи, застосовані для боротьби з корупцією в Мексиці, принесли вражаючі плоди. У 2000 р. заходи впливу були застосовані до 5 тис. державних службовців. У 2002 р. були розкриті порушення більше як 4 тис. державних службовців, і було накладено 849 грошових стягнень або штрафів на загальну суму 200 млн песо, або 2 млн дол. США. Порушено 118 кримінальних справ, сукупний термін тюремного ув'язнення за якими склав 71 рік. Заходи покарання застосовувалися до окремих державних службовців, нотаріусів, а також державних органів, державних і напівдержавних підприємств і підрядчиків. Це ілюструє те, що боротьба з корупцією – справа зовсім не безнадійна, коли заходи приймаються системно [6, с. 202].

Далі слід зазначити, що дослідженням проблемних питань різних аспектів корупційних явищ, а також категоріально-понятійному апарату в різні часи займалися багато відомих вітчизняних та закордонних вчених, зокрема Ю. Баулін, В. Борисов, В. Гарашук, В. Голина, Н. Кузнецова, О. Лемешко, В. Лукомський, В. Лунєєв, М. Мельник, А. Мізерій, А. Мухатаєв, Є. Невмержицький, М. Хавронюк, І. Чубенко та ін.

Незважаючи на очевидну актуальність цієї проблематики, і в теорії, і на практиці залишається велика кількість

невирішених питань, починаючи з того, які існують новітні види корупційних проявів, що за негативні наслідки несе корупція, і закінчуючи розробкою ефективних заходів протидії корупційним явищам з урахуванням сучасних умов функціонування нашої держави.

У цій статті автори ставлять за мету розглянути позитивні наслідки корупції, політико-правові підстави існування корупції в Україні та проблеми протидії цьому негативному явищу.

Отже, слід вказати на те, що прибічники функціонального та інституційного підходів до дослідження корупції (М. Вебер, Я. Таковський, Л. Тимофеев та ін.) відзначають певну позитивну роль корупції, особливо в суспільствах, що розвиваються. Вони вбачають у ній спосіб усунення або зниження різних бюрократичних перешкод на шляху економічного і політичного розвитку [узаг. за: 1; 5]. У свою чергу, крім вчених, і практичні фахівці, наприклад економісти, теж міркують про корисність корупції. Так, Й. Лівшиць стверджує, що в перехідний період корупція відіграла роль мастила, що полегшило важкий перехід від адміністративно-командної системи до нового економічного устрою, і що за допомогою корупції збереглася «рівновага в економіці» [4, с. 45].

Корупція сприяє розвитку в її «співучасників» відчуття задоволення в житті. Вона хоч би так, викривлено, але дозволяє отримати визнання здібностей і талантів. Корупція, таким чином, послабляє незадоволеність станом справ у суспільстві. Треба погодитись, що корупція сприяє активізації частини членів суспільства, виводить їх із стану апатії та пасивності.

Отже, можна говорити про те, що корупція є чинником удосконалення всієї системи суспільних відносин і регулюючого їх законодавства. Ігнорувати ці та інші прямо або умовно позитивні результати і наслідки корупції було б неправильно.

Для того, щоб питання про результати і наслідки корупції було зрозумілішим, потрібно виділити економічні, політичні й соціальні наслідки корупції.

До економічних наслідків корупції належать:

- порушення конкурентних механізмів ринку і, як наслідок, зниження ефективності ринку і дискредитація ідей ринкової економіки;
- розширення сектору тіньової економіки, що, зокрема, приводить до зменшення податкових надходжень до бюджету;
- неефективне використання бюджетних коштів при розподілі державних замовлень і кредитів;
- підвищення цін за рахунок корупційних «накладних» витрат тощо.

Серед політичних наслідків корупції слід вказати такі:

- зменшення довіри населення до влади, зростання її відчуження від суспільства;
- загроза розкладання демократичних інститутів унаслідок того, що громадяни розчаровуються в цінностях демократії;
- падіння престижу країни і загроза її економічній і політичній ізоляції та ін.

Нарешті, соціальні наслідки корупції полягають у:

- дискредитації права як основного інструменту регулювання життя держави і суспільства;

– закріпленні та збільшенні майнової нерівності, оскільки корупція призводить до несправедливого перерозподілу коштів на користь вузьких олігархічних груп;

– зміцненні організованої злочинності унаслідок зрощення її з корумпованим державним апаратом, у тому числі з правоохоронними органами тощо.

У результаті вищенаведеного збільшується соціальна напруженість у суспільстві, що відбивається на економіці й загрожує політичній стабільності в державі.

Далі, з урахуванням наведених наслідків корупції, розглянемо стан існування корупційних проявів в Україні.

Проблеми корупції у світі й особливо у нашій країні практично спливають у щоденних усних та друкованих висловлюваннях президентів, законодавців, правоохоронців, юристів, економістів, а також громадських діячів і абсолютної більшості громадян. При цьому виголошуються і пишуться слова правильні, розумні й корисні. Тільки одних конференцій, круглих столів, семінарів та інших заходів у нашій країні за останній рік проведено більше сотні. Якби всі здобутки цих заходів втілити в життя, то корумповані чиновники втекли б зі своїх «теплих посад», а вони множаться і множаться.

Загальний підхід до боротьби з корупцією в Україні може бути зведений до такої дефініції: система кримінальної юстиції в силу кар'єрних і вибіркового чинників забезпечення кримінальних проваджень об'єктивно націлена на слабо захищені верстви населення, представники яких вчиняють прості й традиційні корупційні діяння. Хоча

корупційні правопорушення вчиняють суб'єкти з усіх верств населення (від президентів до, умовно кажучи, «бомжів»). Різниця полягає у видах корупційної діяльності. Правоохоронні органи займаються і складними справами, в тому числі й високопосадовців. Але караються, як правило, говорячи умовно, в основному «бомжі». Така статистика, що спостерігається при впровадженні у свідомість населення декларації «всі рівні перед законом і судом», багато віків майже всіх задовольняє: владу, еліту, правоохоронців, суди, тюрми, юристів (які нібито відкрили істину) і більшість населення, крім тієї частини, яка «попалась».

Корупція дає можливість абсолютній більшості людей і особливо представникам правлячої політичної та економічної еліти незалежно від правомірності або неправомірності своєї поведінки відчувати себе порядними громадянами, оскільки, як ми знаємо, злочинець не той, хто вчинив злочин, а той, хто притягнутий до кримінальної відповідальності і засуджений. Тому в сферу дії кримінальної юстиції потрапляють перш за все ті, хто вчинив кримінальне правопорушення, і хто не зміг замести свої сліди, хто неспроможний кваліфіковано самозахиститися, хто не прикритий безпрецедентною депутатською посадовою і специфічною для України «ієрархічною» недоторканністю, у кого нема коштів на талановитого цинічного адвоката, хто не може внести задаток і вийти на свободу до суду для замітання слідів, хто не може сфабрикувати або добути необхідний компромат на своїх переслідувачів, хто не може просто відкупитися і т. ін.

Ці негативні тенденції значно посилюються у сфері боротьби з корупцією, особливо «елітарною». Якщо умовно корупційну діяльність розділити на дрібну (низову, повсякденну) і велику (елітарну), то елітарна корупція, яка характеризується високим соціальним становищем суб'єктів її вчинення, способами їх дій, великим матеріальним, фізичним і моральним збитком, виключною латентністю посягань, по-благливім і навіть бережливим ставленням влади до цієї групи злочинців, відомо нам тільки у вигляді теле-, відео-, журналістських розслідувань.

Корумпована високопоставлена бюрократія розумна, освічена, багата і владна. Латентність своїх дій – її головна турбота. Тому корупція стала нормою серед політичної, правлячої і економічної еліт. Це означає, що правоохоронні органи, які самі загрузли в неправомірних зловживаннях, з одного боку, слабкі, щоб боротися з інституціональною продажністю, а з другого – вони підвладні в цих справах не тільки закону. Могутній конгломерат (бюрократія – бізнес – організована злочинність), що має назву «корпоративний трикутник», живе тільки за своїми правилами і звичаями. Отже, прогноз вітчизняної антикорупційної діяльності є поки що несприятливим. Є надія на покращення справ лише при зміні (оновленні) правлячої політичної і економічної еліти. Правляча еліта повинна усвідомити, що становлення правового і дійсно демократичного порядку потрібно починати з самих себе. Тільки за такого підходу матиме певні успіхи в боротьбі з корупційною злочинністю. На жаль, наша еліта дуже швидко

сприйняла демократичні свободи заходу, але як наступ «37-го року» сприймає західний соціально-правовий контроль в Україні. Проблем на шляху вирішення антикорупційних стратегій багато. Зупинимось лише на двох: політичних і правових.

Системна корупція призводить до багатьох негативних наслідків, у підсумку всі вони мають серйозні політичні наслідки – демократія стане неефективною. Зменшується довіра до влади, падає престиж країни на міжнародній арені, викривляється реальна політична конкуренція, з'являється ностальгія за твердою рукою і думка, що ліберали принесли Україні більше ніж комуністи.

По-перше, серйозним політико-корупційним аспектом є відсутність (можливо небезкорисно) політичної волі для боротьби з корупцією. Документальних свідчень цьому досить багато – систематичні декларації влади про необхідність створення спеціального органу по боротьбі з корупцією і майже десятилітнє торпедування прийняття відповідного закону «Про національне бюро антикорупційних розслідувань».

По-друге, особливий вид корупції – корупція політична, яку можна розглядати з трьох взаємопов'язаних позицій: кримінально-правової, мотиваційної та оцінювальної. У Кримінальному кодексі України відсутня кримінальна відповідальність за політичну корупцію. Про неї можна говорити стосовно деяких корупційних діянь, спрямованих проти конституційних прав і свобод людини і громадянина, проти основ державного устрою, державної влади та власності. Мотиваційний підхід враховує наявність політичної мотивації, він набагато

ширше за кримінально-правовий, оскільки за політичними мотивами можуть бути вчинені різноманітні політичні діяння. Оцінювальний підхід передбачає надання політичного значення корупційним злочинам або самим правопорушником, який переслідується владою за зловживання, як політичну розправу над ним.

По-третє, однією з політичних причин є побоювання української влади набути оцінки «авторитарної влади» і встановити жорсткий соціально-правовий контроль над кримінальною економічною діяльністю, корупцією та організованою злочинністю. У документах Всесвітньої конференції по організованій злочинності (Неаполь, 1994 р.) справедливо зазначалось, що у країнах, в яких раніше існували тоталітарні системи, відмічається певне небажання приймати будь-які норми, які ...пов'язані з новим введенням контролю над суспільством. Тому виникає парадоксальна ситуація. Всі гілки влади вимагають боротьби з корупцією, але будь-які заходи держави, спрямовані на цю боротьбу, викликають бурю емоцій під апробованими звинуваченнями в тоталітарному підході до управління суспільством. Причому виявляється така закономірність: чим вище посада корупціонера, тим глибше він запускає руку в державну кишеню і тим надійніше він захищений від покарань.

Наприкінці минулого століття французький історик Ернест Ренан слушно зауважив: «тенденція нашої епохи воліє того, щоб замінити у всьому моральні важелі матеріальними», і це збувається. Правляча політична і економічна еліти досягли у цьому значного успіху.

Натомість правові проблеми найчастіше зводять до встановлення відповідальності за корупційні правопорушення, а також правил проходження державної служби. Нема сумніву в тому, що це важливі аспекти в боротьбі з корупцією, але в реальному житті вони виходять далеко за межі норм кримінального та адміністративного права.

Корупція «всеїдна», тому для її попередження і контролю за нею необхідний взаємопов'язаний комплекс норм цивільного, бюджетного, фінансового, банківського, податкового, митного, прикордонного, валютного, спадкового, житлового, торгового, сімейного, міграційного, санітарного, екологічного тощо права. І тільки потім права адміністративного, оперативного-розшукового, кримінального процесуального і кримінального. У цьому переліку, далеко неповному, немає ніякої гіперболізації.

Основні джерела корупції багатоманітні. Перше і найбільш безмежне джерело – це державні фінансові потоки. На пульсі цих потоків тримають руки тисячі державних службовців різних рівнів і рангів, які в умовах безпрецедентної безконтрольності використовують їх для досягнення своїх особистих, групових та корпоративних цілей. Друге джерело – кишені громадян і підприємців, у яких є правомірні й протиправні поточні потреби та інтереси, реалізація яких можлива лише через ті та інші рішення чиновників. Обидва ці джерела регулюються всіма галузями права, тому правові проблеми попередження корупції, контролю над нею і боротьби з нею не можуть бути вирішені кількома статтями в Кримінальному кодексі України і в Законі «Про держав-

ну службу». Антикорупційні заходи повинні пронизувати багато галузей права. Тільки тоді можна очікувати будь-яких системних результатів на краще.

Комплексу різноманітних правових норм повинен вирішувати такі завдання: організації, попередження і контролю у всіх сферах правового регулювання; звуження можливостей, які сприяють корупції, зниження переваг усіх учасників корупційної діяльності; збільшення вірогідностей виявлення корупційних дій і невідворотності кримінального покарання; вплив на мотивацію корупційної поведінки «тих, хто дає, і тих, хто бере»; формування суспільної думки нетерпимості до корупції у всіх її проявах.

Більшість законів та інших нормативних актів різних галузей права (адміністративного, бюджетного, банківського та інших) прямо або опосередковано допускали (і допускають) різні корупційні ризики. Тому не випадково сьогодні ставиться питання про «корупціогенність» нашого законодавства. Наразі вкрай необхідно запровадити у практику законотворчої діяльності антикорупційну експертизу.

Таким чином, виходячи із загальноєвропейських принципів формування антикорупційної системи, можна запропонувати такі шляхи розбудови підвищення її ефективності:

1. В умовах ринкової економіки, вільної торгівлі і демократії корупція низводиться до примітивних форм корупційних зловживань, які відображені в Кримінальному кодексі України. Йому, на жаль, не відомі поширені корупційні дії: корупційний лобізм, корупційний протекціонізм, таємні вне-

ски на політичні цілі, внески на вибори; корпоративне (келійне) проведення приватизації акціонування заставних аукціонів; надання податкових та митних пільг; перехід державних посадових осіб (відразу після відставки) на посади президентів банків і корпорацій; корупція за кордоном; суміщення державної служби з комерційною діяльністю тощо. Тільки шляхом контролю нових корупційних ризиків можливо розірвати криміногенні зв'язки: гроші – влада – гроші; власність – влада – власність.

2. Необхідно законодавчо вирішити питання щодо запровадження фінансового контролю за доходами і видатками посадових осіб та членів їх сімей.

3. Суспільство гостро потребує комплексних законів прямої дії боротьби з корупцією та організованою злочинністю й відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом. У санкціях відповідних законів необхідно суттєво розширити конфіскацію майна. Світовий досвід показує, що економічний підрив корупційної та організованої злочинної діяльності є гуманною дешевою й ефективною санкцією кримінального покарання.

4. У ситуації, яка склалася в Україні, для безкомпромісної боротьби з корупцією державних посадових осіб, особливо вищої категорії, потрібно запровадити установу (незалежну) з особливою процедурою призначення і відставки її керівника. Керівництво установою повинно бути надійно захищено протягом усього строку перебування на посаді. У ряді країн, де були введені незалежні структури – незалежний прокурор у США, незалежна комі-

сія в Сінгапурі, в Малайзії та в інших країнах, – спостерігаються реальні досягнення в боротьбі з корупцією серед вищих посадових осіб. При цьому слід мати на увазі, що створення ще однієї незалежної структури без системного вирішення питання влади і власності, політики і грошей мало що дасть.

5. Потрібно переглянути питання про представництво державних службовців в акціонерних товариствах з часткою державного капіталу.

6. Необхідно поставити під контроль перехід державних службовців на посади керівників комерційних підприємств після їх звільнення зі служби. У багатьох країнах світу посадові особи після звільнення протягом року-двох і без дозволу уряду не можуть почати займатися комерційною діяльністю, яка стосується їх роботи.

Наведені та інші заходи повинні служити одному – формуванню потужного суспільного настрою проти продажності державних посадових осіб, від якого невдовзі важко буде відмахнутися, як це робиться тепер. Суспільство повинно впливати на обраних ним політиків і взятих на службу чиновників із тим, щоб вони служили державі

та народу, а не власній кишені. Тільки при активній нетерпимості громадянського суспільства до корупції ця вікова проблема може бути зрушена з мертвої точки.

На закінчення потрібно додати, що в сучасній Україні корупція виявляється у доволі різноманітних формах. Із часом це різноманіття розширюється, з'являються нові форми, які ще не мають назви і чіткої характеристики. Вплив корупції настільки великий, що вона знижує ефективність ринкової економіки, руйнує існуючі демократичні інститути, підриває довіру людей до уряду, посилює політичну і економічну нерівність, породжує організовану злочинність, ставить під загрозу національну безпеку держави.

Корупцію, проте, можна зменшити шляхом вживання комплексних заходів щодо боротьби з нею. Звичайно ж, її не можна усунути за один день, але все-таки повинні здійснюватися певні кроки в цьому напрямі. Не можна сказати, що в Україні протидія корупції йде повним ходом, але, в усякому випадку, ця проблема виноситься на обговорення і розробляються різні стратегії, що має досить велике значення.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер // Избр. произведения. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Гаращук В. М. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні / В. М. Гаращук, А. О. Мухатаєв. – Х. : Право, 2010. – 144 с.
3. Голованова Е. И. Правовые основы борьбы с коррупцией в России в XVI–XIX вв.: Историко-правовое исследование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Е. И. Голованова. – М., 2002. – 20 с.
4. Лившиц И. Криминал и коррупция. Кто в этом виноват? / И. Лившиц. – М. : Нестор-история, 2010. – 567 с.
5. Тимофеев Л. М. Институциональная коррупция социалистической системы / Л. М. Тимофеев // Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал : в 2 т. Т. 2 : Апогей и крах сталинизма / под общ. ред. Ю. Н. Афанасьева. – М. : Рос. гос. ун-т, 1997. – С. 508–544.

6. Labardini R. The Fight Against Corruption in Mexico / R. Labardini // United States-Mexico Law Journal 195 (2003). – The University of New Mexico School of Law, Albuquerque, New Mexico. – 2003. – V. 11, №4. – P. 195–206.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2015.

Настюк В., Белевцева В. Политико-правовые проблемы противодействия коррупционным явлениям в Украине

В статье авторы рассматривают отрицательные и положительные результаты и последствия коррупционных явлений. В данной работе приводятся, наряду с политическими и правовыми проблемами в области противодействия коррупции, также основные направления их преодоления.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные явления, коррупционные правонарушения, противоправные действия коррупционного направления, национальная безопасность.

Nastuk V., Belevtseva V. Political and Legal Problems of Counteraction to Corruption in Ukraine

A corruption is permanent companion of state institutes of power. As the social negative phenomenon in society, a corruption existed always, as soon as an administrative office was formed, and was incident to all states in any periods of their development. The concept of the phenomenon a «corruption» will nurse far outside category «bribery».

It should be noted that research of problematic issues of different aspects of the corruption phenomena, and also category conceptual framework many famous domestic and foreign scientists, in particular, Ju. Baulin, V. Borisov, V. Garashchuk, V. Golina, N. Kuznetsova, O. Lemeshko, V. Lukomskiy, V. Luneev, M. Melnik, A. Mizeriy, A. Mukhataev, E. Nevmerzhiitskiy, M Khavronyuk, I. Chubenko etc. In spite of obvious actuality of this problem, and in a theory, and in practice there is plenty of open questions, beginning from that, which exist types of corruption displays, that for negative consequences a corruption carries and concluding development of effective measures of counteraction to the corruption displays taking into account the newest operating of the state conditions.

In this article authors put for a purpose to consider political and legal problems in the field of counteraction to the corruption in Ukraine and ways of their overcoming.

Serious by a politically corruption an aspect is absence (possibly of some use) of political will for a fight against a corruption. Documentary certificates to it much enough. The special type of corruption is a corruption political, which can be examined from three positions: criminal-legal, motivational and estimating. One of political reasons there is fear of Ukrainian power to purchase the estimation of «authoritarian power» and set hard social legal control above criminal economic activity, corruption and organized crime.

Legal problems more frequent all erect to establishment of responsibility for corruption offences, and also rules of passing of government service. The basic sources of corruption: state financial streams; pockets of citizens and businessmen, which have legitimate and протиправні current necessities and interests realization of which is possible only through those and other decisions of officials. Most laws and other normative acts of the different fields of law (administrative, budgetary, bank et al) straight or mediated assumed (and assume) different corruption risks. Now it is extremely necessary to inculcate anticorruption examination in practice of законотворчої activity.

Going out from European principles of forming of the anticorruption system it is possible to offer such ways of alteration from the increase of its efficiency: 1) it is necessary to obtain

the legislative decision of question in relation to introduction of financial control after profits and charges of public servants and members of their families. 2) In approvals of the proper laws it is necessary substantially to extend confiscation of property. World experience shows that economic injury of corruption and organized criminal to activity is humane cheap and effective approval of criminal punishment. 3) In situation, which was folded in Ukraine, for the uncompromising fight against the corruption of state public servants, especially higher category it is necessary to set establishment (independent) with the special procedure of setting and retirement of its leader. 4) It is necessary to revise a question about the representative office of civil servants in joint-stock companies with the stake of state capital. 5) It is necessary to put under control passing of civil servants to positions of leaders of business enterprises after their liberation from service.

Keywords: corruption, corruption phenomena, corruption offenses, illegal actions of the corruption direction, national security.

І. ГАРАЩУК

старший науковий співробітник НДІ
державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України

О. ПЕТРИШИН

кандидат юридичних наук

УДК 342.1(474):352

Реформи організації та функціонування місцевого самоврядування в країнах Балтії

Стаття висвітлює процеси реформування та розкриває сучасний стан місцевого самоврядування країн Балтії. Досліджено як нагальні проблеми, перспективи та шляхи розвитку місцевого самоврядування, так і ключові нормативні документи, що регулюють його діяльність. Подано існуючу систему органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано своєчасність та підкреслено необхідність проведення комплексних реформ та побудови нової системи місцевого самоврядування з використанням позитивного та негативного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: реформа місцевого самоврядування в Україні, муніципальна реформа, міське самоврядування, Литва, Латвія, Естонія.

Сьогодні між Європейським Союзом та Україною на постійній основі проводяться заходи щодо посилення і розширення політичної та економічної взаємопов'язаності. Подібні процеси

дають можливість нашій державі та ЄС розвивати якомога тісніші відносини, поступово виходячи за рамки простого міжнародного співробітництва. Існуючий рівень діалогу між нашою держа-

вою та європейською спільнотою є наслідком тривалої послідовної обопільної співпраці.

Подібні тенденції передовсім підкріплені встановленням євроінтеграційного курсу нашої держави, що передбачає проведення широкого кола заходів та реформування усіх сфер суспільного і політичного життя в Україні в цілому та системи місцевого самоврядування зокрема. З метою забезпечення дієвої співпраці та паритетних взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та управління система цих органів піддається перманентному перетворенню.

Слід зазначити, що держави – члени Євросоюзу, незалежно від їх історичного розвитку та традицій місцевого самоврядування, йшли тим же шляхом, що й наша держава. Поступова імплементація принципів Європейської хартії місцевого самоврядування, інших міжнародних документів та рекомендацій, співробітництво з Радою Європи та іншими організаціями переважно дали позитивні результати. Отже, очевидним є той факт, що питання реформування місцевого самоврядування було і залишається важливим для всіх дійсних членів ЄС та країн – претендентів на членство.

Наразі наша держава стала на складний шлях перетворень. Одночасно заплановано проведення реформ правоохоронної сфери, сфери соціального захисту населення, фінансів тощо. Окрім цього, на фоні подій 2014 р. особливого значення набуває саме реформа місцевого самоврядування. Стан сучасного місцевого самоврядування в нашій країні не є критичним, але його в цілому можна охарактеризувати як незадовільний.

Адже окрім проблем, що є типовими для світових систем місцевого самоврядування (проблеми правового регулювання, фінансові, матеріальні, інфраструктурні тощо), існують такі, що характерні суто для нашої держави. Серед них: низький рівень правосвідомості та правової культури громадян, що, в свою чергу, гальмує процеси розвитку й роботи громадянського суспільства як соціального та політичного інституту, і як наслідок – значний рівень бюрократизації та корупції; відсутність комплексного стратегічного підходу до проведення подібних реформ та деякі інші.

Указані факти лише підтверджують необхідність проведення комплексної ініційованої й підтримуваної державою реформи місцевого самоврядування та можливо адміністративно-територіального устрою, хоча необхідність проведення останньої може бути переглянута. Незважаючи на те, що протягом останніх двох років було досягнуто значних успіхів щодо розробки концептуального рівня вказаних реформ – затвердження Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, сьогодні несприятлива економічна та політична ситуація у країні призвели до відхилення від встановленого документом плану та створили потребу в неодноразовому перегляді положень цього документа. Це, у свою чергу, свідчить про недостатній рівень уваги громадськості та центральних органів державної влади до цієї проблеми. Вважаємо за потрібне розглянути процес проведення наведених реформ та провести аналіз їх результатів і сучасного стану місцевого

самоврядування у країнах Балтії, як приклад молодих держав – членів ЄС.

Процес реформування місцевого самоврядування Естонії був і залишається послідовним та довготривалим. Після реформ 1993 р., що ввели дворівневу систему місцевого самоврядування, вона до цих пір залишається фрагментованою. Наразі до її складу входять 213 суб'єктів місцевого самоврядування, значну частину яких становлять малонаселені регіони (2–3 тисячі мешканців) [1]. Протягом 1996–1997 рр. питання модернізації місцевого самоврядування мало лише прикладний характер, та більшою мірою розглядалося як засіб зниження державних витрат шляхом зменшення кількості суб'єктів та їх злиття. Отже, пріоритетним напрямом реформування стало забезпечення фінансової та матеріальної спроможності місцевого самоврядування [2].

Надалі увага держави була сфокусована на функціях, обов'язках та питаннях субординації центральній владі, які на той час були сформовані на базі радянських міністерств. Уперше було порушено питання принципової відмінності у можливостях різних регіонів щодо відправлення місцевого самоврядування. Було розпочато діалог щодо проведення подальших реформ з його представниками, залучено громадські організації тощо.

Деякі естонські вчені наголошують, що причиною успішних реформ місцевого самоврядування в Естонії 1996–2001 рр. стало насамперед розумне використання грантів Євросоюзу, що надавалися саме на проведення подібних реформ [3]. Заручившись фінансовою та інформаційною підтримкою, влада

Естонії взяла на себе ряд обов'язків перед ЄС, що також відіграло позитивну роль у цьому процесі. Окрім цього, було розроблено ряд документів та державних програм, що різною мірою встановлювали та змінювали напрями вказаних реформ, такі як: IFDPA [4], SPARP [5], ARP [6], SDRLG [7]. Варто відзначити, що заплановані реформи були, швидше за все, вдалим для Естонії, хоча деякі тези, що закладалися на концептуальному рівні, так і не були реалізовані в повному обсязі: наприклад, зміцнення централізації та підвищення контролю над органами місцевого самоврядування.

Після реформ 2001 р., основним завданням яких залишалося масове злиття незначних утворень задля створення більш стійких та спроможних, все ще зберігається тенденція до добровільного злиття дрібних населених пунктів [8] відповідно до Акта про сприяння добровільному злиттю суб'єктів місцевого самоврядування (Promotion of Local Government Merger Act) [9]. Але цього разу заклики до злиття були аргументовані перш за все прагненням підвищити спроможність місцевого самоврядування в деяких малонаселених регіонах та забезпечити принцип його повсюдності.

Наразі система місцевого самоврядування Естонії все ще перебуває у залежності від центрального фінансування і не має достатніх можливостей щодо оподаткування та самостійного поповнення місцевих бюджетів. Нагального вирішення потребують деякі проблеми, що стоять перед органами місцевого врядування Естонії, зокрема: надання спеціального статусу столиці Естонії – місту Таллінн; чітке законодавче закри-

плення обов'язкових функцій місцевого самоврядування, розширення можливостей місцевого самоврядування щодо стягнення податків; уведення єдиних стандартів надання публічних послуг населенню; створення державних фондів фінансової підтримки (відповідно до рекомендацій Конгресу регіональних влад); забезпечення відкритості та інформативності місцевого самоврядування як на локальному, так і на міжнародному рівні [10].

Цікавим для нашої держави також можна назвати досвід реформування місцевого самоврядування Латвії. Після здобуття незалежності, на початку перехідного періоду в Латвії на основі існуючої місцевої та регіональної було створено дворівневу систему місцевого самоврядування (450 сільських і 57 міських утворень на «першому» рівні та 26 регіональних адміністрацій – на «другому»). Упродовж 1993–1996 рр. було прийнято ряд законів, що закріплювали основні принципи місцевого самоврядування, такі як Закон «Про місцеве самоврядування» (Law on Local Governments) [11], «Про вибори до органів місцевого самоврядування» (Local Government Council Election Act) [12] та «Про фінансові та управлінські принципи місцевого самоврядування» (Law on Budget and Financial Management) [13]. Метою прийняття вказаних актів було перш за все створення законодавчої бази, що відповідає б принципам Європейської хартії місцевого самоврядування, розділ державної та комунальної власності, введення нових способів фінансування місцевого самоврядування та проведення територіальної реформи.

Надалі, у 1998 р. прийняттям ключового Закону «Про адміністративно-територіальну реформу» (Administrative-Territorial Reform Law) [14] було розпочато наступний етап реформування місцевого самоврядування, що включав у себе зниження кількості утворень до 118 (109 муніципій та 9 міст) та скасування «другого» рівня системи місцевого самоврядування, розподіливши повноваження між новоствореними суб'єктами та закріпивши поняття «планувального регіону» як допоміжного регіонального суб'єкта. Реалізація цього акта була розподілена на декілька стадій: 1) вивчення можливостей адміністративних територій; 2) створення проектів адміністративно-територіального поділу та їх обговорення; 3) забезпечення фінансування добровільного злиття самоврядних утворень, їх подальшої кооперації; 4) розробка планів зміцнення інфраструктури новостворених суб'єктів. До цього акта було внесено значну кількість поправок у 2005, 2007 та 2009 рр., що свідчить про постійну увагу і контроль щодо його реалізації, що, до речі, має стати основоположною характеристикою при проведенні будь-яких реформ і в нашій державі.

У цілому, місцеве самоврядування Латвії схоже з естонським за своєю структурою та проблемами, хоча його стан дещо покращився після адміністративно-територіальної реформи 2009 р. [15], проведення якої було значно ускладнене насамперед через світову фінансову кризу. Поліпшення значною мірою забезпечувалося злиттям дрібних адміністративно-територіальних одиниць та створенням відповід-

них органів місцевого самоврядування, які представляють переважну більшість населення території, що, у свою чергу, покращило їх фінансові можливості. Проте місцеве самоврядування в Латвії все ще має ряд невирішених проблем, серед яких: нерівномірний розвиток місцевого самоврядування в цілому в державі; неможливість брати участь у місцевому самоврядуванні особами, що не є громадянами держави (наприклад, відсутність можливості голосувати на виборах місцевих рад); та необхідність чіткого визначення плану розвитку п'яти регіонів, який був нещодавно представлений.

Із моменту набуття Литвою незалежності провідні науковці та державні діячі зосередилися на поверненні країни до унікальної історичної системи місцевого самоврядування та її подальшому реформуванні й приведенні у відповідність до викликів сучасності. Незважаючи на те, що в Литві історично існували міцні традиції організації місцевого самоврядування, перебування у складі СРСР загальмувало розвиток цієї сфери [16]. Загалом, процес реформування місцевого самоврядування у Литві можна умовно розподілити на чотири етапи:

1. Перший етап – 1990–1997 рр. – введення адміністративно-територіальної реформи (створення децентралізованої системи та поступове її спрощення).

2. Другий етап – 1997–2005 рр. – ініціювання дискусії щодо розвитку регіональної політики (створення спеціальної робочої групи та прийняття за результатами її роботи Закону «Про регіональний розвиток»).

3. Третій етап – 2005–2010 рр. – забезпечення підготовчого процесу щодо введення в дію вищевказаного Закону (на цьому етапі розробка регіональної політики проводилася окружними державними адміністраціями) [17].

4. Четвертий етап – розпочався у 2010 р. – ліквідація окружних адміністрацій та створення рад регіонального розвитку (ключовий етап економічно орієнтованого соціального розвитку регіонів).

На першому етапі в Литві була проведена адміністративно-територіальна реформа, що дало поштовх до подальших реформ місцевого самоврядування. Відповідно до Закону «Про основи місцевого самоврядування» 1990 р. (Law on Fundamentals of Local Government) [18] були створені два рівні муніципальних утворень: вищий та нижчий. Вищий рівень включав у себе регіони та великі міста, що перебували під юрисдикцією центральної влади. Нижчий рівень включав у себе усі інші дрібні місцеві утворення. Законом закріплювалися нові засади організації й діяльності місцевого самоврядування, відмінні від існуючих у країні протягом 50 років [19].

Відповідно до Закону «Про адміністративно-територіальні одиниці» 1994 р. (Law on Administrative-Territorial Units) [20], територія країни була поділена на два основних субнаціональних адміністративно-територіальних рівні: 10 округів – що являли собою вищі адміністративні одиниці, підконтрольні державі, та 60 муніципалітетів – нижчих адміністративних одиниць, суб'єктів місцевого самоврядування. При цьому відповідно до такого розпо-

ділу регіональний рівень державної влади був відсутній.

Слід відзначити, що в Литві, як і в нашій державі, саме структура адміністративно-територіального поділу є фундаментом системи місцевого самоврядування. Зазначена теза знайшла своє відображення у проектах подальших реформ. На основі обговорень були визначені чотири критерії, які впливають на створення муніципій регіонального рівня [21]:

- 1) загальна кількість жителів, що проживають на території муніципії;
- 2) кількість населення її найбільших міст;
- 3) територіальні відмінності між існуючими на той час муніципіями та їх новими кордонами;
- 4) фінансові можливості кожної території.

На другому етапі основним напрямом розвитку місцевого самоврядування стала розробка регіональних програм, що приймалися урядом ще з 1997 р. Основна мета заходів полягала у зменшенні соціально-економічних відмінностей між регіонами. Однак засоби для досягнення цієї мети не були чітко визначені.

На третьому етапі уряд і парламент представили кілька нових документів щодо перспектив територіального розвитку до 2013 р. Усі ці документи також визначали перспективним напрямом регіональної політики саме її соціально-економічне орієнтування [22].

На останньому етапі у 2010 р. державні адміністрації округів були розформовані, а округи, у свою чергу, залишилися лише інструментом територіального поділу. Натомість були створені 10 рад регіонального розвитку

відповідно до раніше існуючої схеми побудови окружних адміністрацій. До складу таких рад входили мери муніципальних утворень, що входять до відповідного регіону, представники муніципальних рад та спеціально обраний представник держави. Водночас ради регіонального розвитку є підконтрольними Національній раді регіонального розвитку, що забезпечує державний нагляд та контроль за їх діяльністю [23].

Зазначена реформа мала на меті зменшення витрат бюджетних коштів, рівня бюрократизації в цій системі, а також подальшу децентралізацію влади. При цьому потрібно зазначити, що ліквідація окружних адміністрацій та надання можливості мерам і іншим представникам місцевого самоврядування брати участь у роботі над планами розвитку регіонів, як засіб забезпечення децентралізації влади, на практиці дали зворотний результат. Регіональна політика у Литві впроваджується не через регіони як елементи адміністративно-територіального поділу, а безпосередньо через муніципалітети, що входять до їх складу, тобто через місцеве самоврядування. У цьому контексті деякі литовські вчені зазначають, що система місцевого самоврядування і управління, яка діяла до реформ 2010 р., характеризувалася меншою централізацією, незважаючи на те, що плани розвитку регіонів розроблялися губернаторами та державними адміністраціями, що все ж надавало більших можливостей щодо участі місцевого самоврядування у цьому процесі [24].

Незважаючи на це, використання досвіду країн Балтії з одночасним урахуванням умов та особливостей розвитку

вітчизняної системи публічного управління може стати поштовхом для пошуку ефективного балансу централізації та децентралізації влади в Україні, встановлення необхідного обсягу та діапазону повноважень органів місцевого самоврядування з урахуванням ресурсного та іншого потенціалу територій, забезпечення достатнього рівня фінансування та можливостей для поповнення місцевих бюджетів в обсязі, необхідному для задоволення потреб та надання широкого спектру публічних послуг місцевому населенню.

Відштовхуючись від наведеного вище, можна дійти висновку, що корінь ефективності реформи місцевого самоврядування має включати: достатній рівень правового, фінансового та мате-

ріального забезпечення; залучення громадськості та формування публічного інтересу; адаптацію міжнародного досвіду до українських правових реалій; відкритість, послідовність та терпимість у процесі втілення та пошук балансу між довготривалими комплексними і короткостроковими направленими реформами. Адже формування та функціонування спроможного місцевого самоврядування в Україні пов'язане з необхідністю розумної децентралізації влади і врахуванням принципу субсидіарності, оскільки надання громадянам права самостійно вирішувати власні проблеми безпосередньо впливає на дієвість та ефективність процесу реалізації публічної влади на території всієї держави.

Список використаних джерел

1. Linnas R. Attempts at Local Government Reform in Estonia / Raivo Linnas – Kunnallistieteellinen aikakauskirja 33 (2005) : 2, 11. artikkelii.
2. Меелтсемеес С. Местное самоуправление в Эстонии / С. Меелтсемеес // Децентрализация: эксперименты и реформы. Т. 1: Органы местного самоуправления в Центральной и Восточной Европе. – Budapest : Local government and public service reform initiative, 2000. – 484 с.
3. Jushkin K. Democratic Dimensions of Administrative – Territorial Reform. The Case of Estonia from the Perspective of Local Democracy [Електронний ресурс] / К. Jushkin. – Режим доступу: <http://goo.gl/NDAS2w> (дата звернення 24.05.2015).
4. Initial Foundations of the Development of Public Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.riigikogu.ee> (дата звернення 24.05.2015 р.).
5. Starting Points of the Government Administrative Reform Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/gHWyKг> (дата звернення 24.05.2015 р.).
6. Government Administrative Reform Program [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/hBhByg> (дата звернення 24.05.2015 р.).
7. Strategy for the Administrative Reform in the Spheres of Local Government [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/gHWyKг> (дата звернення 24.05.2015 р.).
8. Constitutions and institutional design in the Baltic States Part II [Електронний ресурс] // Institute of Political Science and Public Administration. – Режим доступу: http://www.tlu.ee/opmat/ri/rit6006/institutionaldesign/5_2slaid.pdf (дата звернення 24.05.2015 р.).
9. Promotion of Local Government Merger Act. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/513112013014/consolide> (дата звернення 24.05.2015 р.).
10. Local democracy in Estonia, Draft Recommendation. The Congress of Local and Regional Authorities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/J07cХа> (дата звернення 24.05.2015 р.).
11. Law on Local Governments [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/On_Local_Governments.doc (дата звернення 24.05.2014 р.).

12. Local Government Council Election Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vota.te.gob.mx/content/estonia-%E2%80%93-local-government-council-election-act-1> (дата звернення 24.05.2014 р.).
13. Law on Budget and Financial Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/Budget_and_Financial_Management.doc (дата звернення 24.05.2015 р.).
14. Administrative-Territorial Reform Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/Administrative-Territorial_Reform_Law.doc (дата звернення 24.05.2015 р.).
15. History and progress of territorial reform in Latvia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/WSvho5> (дата звернення 24.05.2015 р.).
16. Vanags E. Local government reform in the Baltic countries / E. Vanags, I. Vilka // Reforming Local Government in Europe. Urban and Research International. – 2003. – Vol. 4. – P. 309–332.
17. Burbulyte-Tsiskarishvili G. Local governments as the main actors of regional development in Lithuania [Електронний ресурс] / Gabriele Burbulyte-Tsiskarishvili // Paper presentation for the 21-st NISPAcee conference «Regionalization and Inter-regional Cooperation», 2013. – Режим доступу: <http://goo.gl/b8RoAQ> (дата звернення 24.05.2015 р.).
18. The Law on Fundamentals of Local Government (1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.litlex.lt/Litlex/eng/Frames/Laws/Documents/213.HTM (дата звернення 24.05.2015 р.).
19. Constitutions and institutional design in the Baltic States Part II [Електронний ресурс] // Institute of Political Science and Public Administration. – Режим доступу: http://www.tlu.ee/opmat/ri/rit6006/institutionaldesign/5_2slaid.pdf (дата звернення 24.05.2015 р.).
20. LR Seimas (1994), LR Teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994 m. liepos 19 d. Nr. I-558. Valstybės žinios, 1994, Nr. 60-1183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/4rwR5j> (дата звернення 24.05.2015 р.).
21. Prof. Marija Burinskienė. The development of regional planning in Lithuania [Електронний ресурс] / Prof. Marija Burinskienė. – Vilnius Gedeminas Technical University (Territorial planning research institute). – Режим доступу: http://www.rha.is/static/files/Espon_norba_project/marija-burinskiene.pdf (дата звернення 24.05.2015 р.).
22. Vainoriene E. Regional Development-Lithuanian experience. Kaunas Regional Development Agency [Електронний ресурс] / Vainoriene Evelina. – Режим доступу: <http://www.tem.fi/files/29802/Vainoriene.pdf> (дата звернення 24.05.2015 р.).
23. Willem Karel M. Brauers, Romualdas Ginevičius & Valentinas Podvezko [Електронний ресурс]. Regional development in Lithuania considering multiple objectives. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3846/tede.2010.38#.Uiylca-3vY> (дата звернення 24.05.2015 р.).
24. The Administrative-Territorial Reform in Lithuania: History and Today [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://goo.gl/0EYVj3> (дата звернення 24.05.2015 р.).

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015.

Гарашук И., Петришин О. Реформы организации и функционирования местного самоуправления в странах Балтии

В данной статье исследованы процессы реформирования и текущее состояние местного самоуправления в странах Балтии. Обозначены насущные проблемы, перспективы и пути развития местного самоуправления, а также проработаны ключевые нормативные документы, регулирующие его деятельность. Представлена существующая система органов местного самоуправления Литвы, Латвии и Эстонии. Обоснована своевременность и подчеркнута необходимость проведения комплексных реформ и построения новой системы местного самоуправления в Украине с использованием положительного и отрицательного зарубежного опыта в целом и стран Балтии в частности.

Ключевые слова: реформа местного самоуправления в Украине, муниципальная реформа, местное самоуправление, Литва, Латвия, Эстония.

Garashchuk I., Petryshyn O. Organizational and Functional Local Self-government Reforms in the Baltic Countries

The article highlights undergoing municipal and administrative reforms as well as reveals the current state of local self-government in the Baltic countries. The paper uncovers its problems, showcases the development process of local self-government, its legal regulation, system's current active state etc. Key challenges, which were faced by Lithuanian, Latvian and Estonian local governments during the reform process, are almost identical with those that exist in Ukraine today, stating a strong argument for the implementation of the Baltic experience towards the creation of effective and sustainable, as well as a national oriented local self-government in Ukraine.

The local self-government improvement process, undergoing in Ukraine, should be based on democratic principles stated in the European charter of local self-government. Thus, the improvement of local self-government system plays a key role in the conduction of the public administration reform in general, which provides the main task of municipal reform – eliminating contradictions and shortcomings that significantly affect the implementation of democratic local self-government.

A set of recommendations and directions is produced as an outcome of this paper. A list of specific Ukrainian challenges is also being taken into consideration, such as: overwhelming level of corruption and bureaucratization present in all areas of state regulation, as well as an extremely underdeveloped civil society. This, in turn, is what distinguishes our system of local self-government from others, adding new challenges. Thus, a decent level of governmental and civic cooperation and initiative is crucial for further development and improvement of local self-government in Ukraine.

Keywords: local government reform in Ukraine, municipal reform, local government, Lithuania, Latvia, Estonia.

Л. ЛЕТНЯНЧИН

*доцент Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук*

О. ЧЕНИКАЄВ

*начальник штабу — перший заступник
начальника Харківського зонального відділу
Військової служби правопорядку, полковник*

УДК 342.95:342.742(477)

Актуальні проблеми застосування законодавства України про військові адміністративні правопорушення: конституційно-правовий аспект¹

У статті висвітлюються окремі проблеми застосування на практиці законодавства про військові адміністративні правопорушення. У конституційно-правовому аспекті аналізується зміст останніх законодавчих новел, спрямованих на посилення відповідальності

¹ Наукова стаття стала наслідком спостережень та практичного досвіду кандидата юридичних наук, доцента Л. І. Летнянчина, який з 3 березня по 31 липня 2015 р. відбував військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період у Харківському зональному відділі Військової служби правопорядку. Служба в штабі дозволила стати у пригоді при вирішенні непростих практичних юридичних проблем, про які автор разом із начальником штабу мають за честь поділитися на сторінках цього авторитетного видання. Користуючись нагодою, автор також засвідчує глибоку повагу та висловлює щире вдячність за набутий досвід начальнику Харківського зонального відділу Військової служби правопорядку полковнику О. В. Леонченку, одночасно відзначаючи його патріотизм, професіоналізмом та ініціативність, а також виявлену сміливість та відповідальність при звільненні з військової служби наукових та науково-педагогічних працівників на підставі п. 2 розд. II Закону України від 1 липня 2015 р. № 570-VIII, які дозволили їм швидко повернутися до основної діяльності.

військовослужбовців, забезпечення правопорядку і військової дисципліни. Предметом уваги також є строки адміністративного затримання військовослужбовців, які знаходяться у стані алкогольного сп'яніння, початку обчислення строків відбування ними покарання у виді арешту на гауптвахті. Акцентується на потенційній конкуренції Кодексу України про адміністративні правопорушення з деякими статтями Кримінального кодексу України в частині кваліфікації діянь військовослужбовців як правопорушення. Наголошується на ще не до кінця усвідомленій судовим корпусом різниці між інститутом «адміністративного арешту» та інститутом «арешту з утриманням на гауптвахті».

Ключові слова: Військова служба правопорядку, військові адміністративні правопорушення, військова дисципліна, строки адміністративного затримання, спеціальний суб'єкт правопорушення, гауптвахта.

Конституція України покладає обов'язок на Україну, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності на Збройні Сили України (ч. 2 ст. 17). Армія – специфічний, але дуже важливий організм в механізмі Української держави. Високий морально-психологічний стан війська, належна дисципліна і правопорядок – запорука перемоги на складних етапах державотворення. І навпаки, негативні явища здатні суттєво підірвати оборонний потенціал держави, ослабити її міць.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 р. № 3099-III Військова служба правопорядку у Збройних Силах України – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях. У зв'язку з істотним збільшенням чисельності української армії та інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, на жаль, почастишали

і випадки порушення правопорядку і військової дисципліни. Набуло поширення пияцтво. На існуючу проблему вже оперативно відреагувала Верховна Рада України, прийнявши Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» від 5 лютого 2015 р. № 158-VIII, який набув чинності 5 березня 2015 р. Як пояснили автори законопроекту – народні депутати України, «прийняття законопроекту обумовлене необхідністю забезпечення правопорядку і військової дисципліни у Збройних Силах України в умовах особливого періоду.

На сьогодні масовий характер мають випадки грубого порушення військової дисципліни. Зокрема, набуло поширення вживання алкогольних напоїв у місцях злягодження бойових підрозділів та районах проведення антитерористичної операції військовослужбовцями Збройних Сил України, які призвані під час часткової мобілізації.

Крім того, з початком оголошення мобілізації самовільно залишили військові частини або місця служби понад 10 тис. військовослужбовців. Також ви-

явлено факти непокори чи невиконання наказів стосовно понад 2 тис. військовослужбовців.

Така ситуація негативно впливає на обороноздатність держави та авторитет Збройних Сил України». Мало що можна додати до обґрунтування актуальності проблеми, з цим народні депутати України цілковито впоралися, винагородою за що стала велика підтримка депутатського корпусу. А далі – практичне застосування закону, ефективність впливу якого стане відомим з часом.

Поза всяким сумнівом, діяльність і суб'єктів владних повноважень, і правозахисних організацій має здійснюватися відповідно до Конституції України і законів України, а спірні моменти повинні вирішуватися у правовому полі. Втім є певні відмінності у поглядах і засобах впливу на військових правопорушників. Так, Військова служба правопорядку, яка покликана забезпечити дисципліну і правопорядок у Збройних Силах України, природно орієнтується на вжиття суворих, звичайно ж у межах Конституції і законів України, заходів впливу на військових правопорушників, у той час як захисники (адвокати) зацікавлені у захисті своїх клієнтів, і так само, природно, орієнтовані на пом'якшення (послаблення) відповідальності своїх підзахисних. Судова ж влада у таких спорах має бути незалежним, об'єктивним і справедливим арбітром.

Однак підтримання високого авторитету Армії серед Українського народу, дисципліни і правопорядку у лавах Збройних Сил України, усіх законних військових формувань – справа не лише Військової служби правопорядку, а й

усього суспільства, суб'єктів владних повноважень, особливо судової влади, інститутів громадянського суспільства, зокрема адвокатського середовища. І для вирішення цієї проблеми мають докладати зусиль усі зазначені вище суб'єкти. Виховна робота з такими особами і справедливе покарання мають стати пріоритетом. До того ж, і Кримінальним кодексом (далі – КК України) (п. 13 ст. 67), і Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) (п. 6 ст. 35) скоєння правопорушення загальним суб'єктом, зокрема у стані алкогольного сп'яніння, розглядається як обтяжуюча обставина. Що ж тоді говорити про людину зі зброєю в руках, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння? Ступінь суспільної небезпеки військовослужбовця у такому стані значно посилюється. І з такими явищами слід, на наш погляд, суворо боротися і їх присікати.

А зараз варто зупинитися на конкретних проблемах, з якими стикається Військова служба правопорядку мало не щодня, гаряче вступає в дискусію із захисниками, яка часто переноситься у стіни судової влади. Але ці проблеми є типовими, набувають поширення і безпосередньо зачіпають конституційні права і свободи людини і громадянина. Перша з них – це **строки затримання військовослужбовців, які знаходяться у стані алкогольного сп'яніння**, зокрема – Військовою службою правопорядку, командирами військових частин. Проблема дійсно існує. При вирішенні питання щодо терміну затримання військовослужбовців, які знаходяться у стані алкогольного сп'яніння, Військова служба пра-

вопорядку керується ст. 82 Дисциплінарного статуту, затвердженого, до речі, Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. (із змінами і доповненнями) та абз. 5 п. 2 Додатку до Гарнізонної та вартової служби, який також має силу закону. Згідно з першим нормативно-правовим актом термін (строк) затримання і утримання на гауптвахті складає момент протвердження, а згідно з другим – до витвердження, але не більше як на одну добу. У свою чергу, захисники наполягають на застосуванні ст. 263 КУпАП, яка визначає загальні терміни затримання – до трьох годин. Як бачимо, в наявності відома для правознавців – як теоретиків, так і практиків – проблема – колізії у праві.

Слід зробити певний екскурс в історію проблеми. 11 жовтня 2011 р. Конституційний Суд України (далі – КСУ) визнав неконституційною частину п'яту ст. 263 КУпАП, яка встановлювала, що строк адміністративного затримання особи, яка була в стані сп'яніння, обчислюється з моменту її витвердження. При цьому КСУ звернув увагу на те, що «залишається незрозумілим також питання щодо моменту витвердження особи, яка перебуває у стані сп'яніння, що призводить до невизначеності у встановленні загального часу тримання такої особи у відповідних органах, що також може бути підставою для певних зловживань з їх боку» (абз. 8 підп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11 жовтня 2011 р. № 10-рп (*справа про строки адміністративного затримання*)).

На жаль, і досі «залишається незрозумілим також питання щодо моменту витвердження особи, яка перебуває у стані сп'яніння». Проте, повертаючись до вирішення зазначеної вище проблеми, ми виходимо із такого.

На відміну від законодавства про кримінальну відповідальність, яке «становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права» (абз. 4 підп. 3 п. 3 мотивувальної частини Рішення КСУ від 26 січня 2011 р. № 1-рп/2011), законодавство про адміністративну відповідальність складається з низки законодавчих актів, зокрема, КУпАП, Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. (із змінами і доповненнями), та ін. Останній є спеціальним щодо особливої категорії правопорушників – військовослужбовців.

При цьому, по-перше, ми виходимо з презумпції конституційності закону (у цьому разі ст. 82 Дисциплінарного статуту, яка є чинною і підлягає застосуванню, доки не скасована Верховною Радою України або за рішенням КСУ не визнана неконституційною). По-друге, за умов відсутності правового визнання за певним із таких законодавчих актів юридичного верховенства, як це чітко, для прикладу, визначено Цивільним кодексом України, щодо пріоритетності перед усіма законодавчими актами, що регулюють цивільно-правові відносини (ч. 2 п. 2 ст. 4), нами, за усталеною док-

триною та практикою, застосовується **спеціальне законодавство**, навіть якщо воно передбачає більш сувору відповідальність. Але, з огляду на те, що ми маємо справу із **спеціальним** суб'єктом адміністративної відповідальності, якими є військовослужбовці, то це, на наш погляд, виглядає юридично обґрунтованим.

Такий підхід у цілому відповідає й останній законодавчій тенденції щодо посилення юридичної відповідальності військовослужбовців, яка дістала відображення в уже згаданому Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період». Так, згідно з цим Законом ст. 15 КУпАП доповнено частиною п'ятою такого змісту: «Військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, **за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність**».

На перший погляд така законодавча новела викликає сумнів у її конституційності. Адже відповідно до частини першої ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Отже, згідно з принципами кримінальної відповідальності суд (за аналогією відповідальна особа Військової служби правопорядку, природно, що і захисники) мав би ставати на позицію застосування

більш м'якого покарання. З іншого боку, ключ до розв'язання цієї непрості, як у теоретичному, так і у практичному сенсі, проблеми міститься у правових позиціях КСУ, сформульованих у добре відомому фаховому середовищі Рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп (*справа про призначення судом більш м'якого покарання*). Як зазначив Суд, «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

У сфері реалізації права справедливості виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. *Справедливе застосування норм права – передусім недискримінаційний підхід, неупередженість*. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного (абзаци 3, 4, 5 підп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення). Ми наполягаємо на тому, що військовослужбовець у стані алкоголь-

ного сп'яніння – велике зло, велика загроза оточуючим і таке зло має суворо каратися. Чинна ст. 172²⁰ КУпАП передбачає покарання у вигляді штрафу або до п'яти діб арешту на гауптвахті. Звичайно ж, ми будемо наполягати, щоб з урахуванням усіх обставин, особи винного (адже як зазначено у ст. 61 Конституції України, юридична відповідальність особи має індивідуальний характер) судобирав максимальні покарання.

І ще один дуже важливий момент. У випадку складення практики неодноразового застосування одних і тих самих положень КУпАП чи Дисциплінарного статуту вирішення цієї колізії (проблеми) можливе двома шляхами: або більш чіткого законодавчого врегулювання, або офіційного тлумачення КСУ.

Друга проблема, яка є потенційною у зв'язку з набранням чинності зазначеним вище Законом від 5 березня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» – можлива конкуренція КУпАП з деякими статтями КК України (наприклад, передбачена ст. 172¹⁰ КУпАП (*Відмова від виконання наказу або інших законних вимог командира (начальника)*) конкурує з ч. 1 ст. 402 чинного КК України (*Непокора, тобто відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу*), а ч. 2 ст. 172¹¹ КУпАП (*Самовільне залишення військової частини або місця служби*) – з ч. 4 ст. 407 чинного КК України (*Самовільне залишення військової частини або місця служби*). У світлі заявленої

вище позиції Військова служба правопорядку обстоює необхідність кваліфікації відповідних діянь як кримінально караних.

Третя проблема, з якою ми стикаємося на практиці, – нечіткість формулювань у резолютивних частинах актів судової влади щодо початку перебігу строків відбування покарання у виді арешту на гауптвахті. Для прикладу, дозволю собі процитувати одну з постанов, яка, на жаль, є поширеною. Так, постановою Балаклійського районного суду Харківської області від 4 червня 2015 р. військовослужбовець N визнаний винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 172²⁰ КУпАП. На нього накладено адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті на 7 діб. При цьому, цитуємо: «строк відбуття адміністративного арешту рахувати з моменту його затримання». Виникає низка запитань: з моменту якого затримання – фактично, одразу після складення адміністративного протоколу (як впливає з матеріалів із 25 травня 2015 р.), з моменту постановлення рішення суду (4 червня 2015 р.) чи з моменту доставлення заарештованого до Харківського зонального відділу Військової служби правопорядку (а це сталося опівдні 5 червня 2015 р.).

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував на тому, що «елементами верховенства права є принципи рівності та справедливості, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у право-

застосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підп. 5.4 п. 5 мотивувальної частини Рішення КСУ від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005). Це повною мірою стосується і актів суду, що, як відомо, є актами правозастосування, і які так само мають бути чітко визначеними, ясними і недвозначними, інакше можливі зловживання уже з боку Військової служби правопорядку, що, як зазначалося вище, намагається діяти виключно у правовому полі.

Варто ще раз нагадати аргументацію КСУ при вирішенні питання про неконституційність ч. 5 ст. 263 КУпАП, яка, зокрема, встановлювала, що строк адміністративного затримання обчислюється з моменту доставлення порушника для складення протоколу. Єдиний орган конституційної юрисдикції наголосив на тому, що «невизначеність у вирішенні питання, пов'язаного з часом доставлення порушника, може призвести до певних зловживань з боку відповідних органів в частині, що стосується встановлення можливого строку обмеження права особи на свободу, який з урахуванням часу доставлення може тривати більше, ніж це визначено в законі» (читай ... в рішенні суду) (абзац сьомий підп. 4.2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11 жовтня 2011 р. *(справа про строки адміністративного затримання)*).

І остання проблема, на якій хотілося б зупинитися, викликана до життя знову ж таки судовою практикою. Далі, для наочності, процитуємо резолютивну частину одного із судових рішень, яке не є рідкістю. У резолютивній частині постанови Зарічного районного суду

м. Суми від 24 червня 2015 р. зазначається: «Притягнути до адміністративної відповідальності та застосувати до військовослужбовця К. адміністративне стягнення з утриманням на гауптвахті на строк сім діб, який відраховувати з часу затримання.

Постанова підлягає негайному виконанню.

Постанова може бути оскаржена до Апеляційного суду Сумської області через Зарічний районний суд м. Суми протягом десяти днів з дня винесення постанови в порядку, передбаченому ст. 294 КУпАП».

На рахунок неоднозначності словосполучення «відраховувати з часу затримання» вже йшлося. А щодо того, що постанова підлягає негайному виконанню і одночасно може бути оскаржена, є питання.

Згідно з ч. 1 ст. 294 КУпАП «постанова судді у справах про адміністративне правопорушення набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, **за винятком постанов про застосування стягнення, передбаченого статтею 32 цього Кодексу**, а також постанов, прийнятих за результатами розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 185³ цього Кодексу».

Стаття 32 КУпАП присвячена інституту адміністративного арешту, який накладається за звичайні адміністративні правопорушення. Дійсно, відповідно до ст. 326 КУпАП, «постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про застосування адміністративного арешту виконується негайно після її винесення». У свою чергу, Законом України «Про

внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період», який набув чинності 5 березня 2015 р., введено новий інститут: за **військові адміністративні правопорушення** передбачено **«арешт з утриманням на гауптвахті»** (ст. 32¹), який не охоплюється ні ч. 1 ст. 294, ні ст. 326 КУпАП. Складається враження, що судді не до кінця усвідомили відмінність між «адміністративним арештом» (ст. 32 КУпАП), який накладається за звичайні адміністративні правопорушення і може підлягати негайному виконанню, та «арештом з утриманням на гауптвахті» (ст. 32¹ КУпАП), який за-

стосовується лише щодо військово-службовців та «після закінчення строку подання апеляційної скарги».

На завершення хотілося б звернути увагу на те, що для суддів судів загальної юрисдикції військові адміністративні і військові кримінальні правопорушення є новою цариною застосування своїх професійних знань. При розгляді такої категорії справ має враховуватися специфіка військової справи та правопорушень, що з нею пов'язані. Це, однак, не означає повернення до радянської практики функціонування спеціалізованих військових судів. Очевидно, що саме спеціалізація судів загальної юрисдикції на таких категоріях судових справ – питання найближчого майбутнього.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2015.

Летнянчин Л., Ченыкаев А. Актуальные проблемы применения законодательства Украины о военных административных правонарушениях: конституционно-правовой аспект

В статье освещаются отдельные проблемы применения на практике законодательства о военных административных правонарушениях. В конституционно-правовом аспекте анализируется содержание последних законодательных новшеств, направленных на усиление ответственности военнослужащих, обеспечение правопорядка и воинской дисциплины. Предметом внимания также являются сроки административного задержания военнослужащих, находящихся в состоянии алкогольного опьянения, начала исчисления сроков отбывания ими наказания в виде ареста на гауптвахте. Акцентируется на потенциальной конкуренции Кодекса Украины об административных правонарушениях с некоторыми статьями Уголовного кодекса Украины в части квалификации деяний военнослужащих как правонарушения. Обращается внимание на еще не до конца осознанное судебным корпусом различие между институтом «административного ареста» и институтом «ареста с содержанием на гауптвахте».

Ключевые слова: Военная служба правопорядка, военные административные правонарушения, воинская дисциплина, сроки административного задержания, специальный субъект правонарушения, гауптвахта.

Letnyanchyn L., Chenykayev A. Actual Problems in Application Legislation Ukraine Cabout Military-Administrative Offenses: Constitutional Aspect

The defence of Ukraine and the protection of its sovereignty, territorial indivisibility and inviolability, are entrusted to the Armed Forces of Ukraine (Art. 14. p. 2). The army is a specific but very important part in mehanizm of Ukraine. High moral and psychological

position of army, proper discipline and the rule of law are one of the main things at the stage of state-building. And vice versa different negative effects can undermine defense capabilities of the state.

As Ukrainian army and military units that are created according to the Ukrainian legislation increased different violations of law, violations of military discipline increased too. Drunkenness has spread. According to this problem Verhovna Rada of Ukraine has reacted. On 5 th of January 2015 the new law was adopted «On amendments to the law of Ukraine about strengthening of responsibility to soldiers, giving their commanders additional rights and obligations in a special period» № 158-VIII. This law took effect on 5 of March 2015.

In the article you can see some problems of using on practice legislation about military-administrative offenses. In constitutional law aspect authors analyze the meaning of the last legislation novels which are directed on strengthening of responsibility of soldiers, providing the rule of law and military discipline.

Also authors pay attention on terms of administrative arrest of soldiers who were drunk, the beginning of terms and others. The authors think that the idea about terms doesn't work when there is an arrest drunk of a special subject – a soldier.

There can be possible a competition between Code of Administrative Offences with some articles of the Criminal Code in part of qualification actions of soldiers as an offence.

Stresses on not fully realization by judicial body difference between the institute of administrative detention and the institute of keeping in presidio.

The last has its own specifics.

For judges of the courts of general jurisdictions military administrative and military criminal offences are the new subjects for them. Also, in account must be taken specificity of military affairs. It doesn't mean to have Soviet practice of functioning specialized military courts. Obviously, that in future the courts of general jurisdictions will specialize fully on such categories of cases.

Keywords: Military Police, military administrative offence, military discipline, terms of administrative detention, special subject of an offence, presidio.

О. КУХАРЄВ

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

УДК 347.66

Сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України

У статті досліджується сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України. Визначаються особливості механізму переходу права на прийняття спадщини. Розглянуто питання про можливість розширення об'єкта спадкової трансмісії.

Ключові слова: спадкування, спадкоємець, спадкодавець, спадкова трансмісія, трансмітент, трансмісар.

Відповідно до ст. 1276 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Таким чином, спадкова трансмісія – це перехід права на прийняття спадщини від померлого спадкоємця за заповітом або за законом, який не встиг реалізувати це право внаслідок своєї смерті, до його спадкоємців, тобто перехід права, а не

виникнення права на спадкування після смерті першого спадкодавця. На думку І. В. Жилінкової, правила спадкової трансмісії базуються на юридичній фікції, адже закон виходить із того, що оскільки спадкоємець мав право прийняти спадщину, але не встиг цього зробити внаслідок смерті, то він нібито спадщину прийняв. Тому належна йому частка переходить до спадкоємців [1, с. IV-18].

Спадкоємець, який помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, називається трансмітентом, а його спадкоємці, до яких перейшло право

спадкування, що належало б йому, іменуються трансміссарами. Звертає на себе увагу, що у ст. 1276 ЦК закріплено застереження про те, що трансмітентом може бути спадкоємець як за заповітом, так і за законом. У той же час, стосовно трансміссара такого застереження не робиться, а міститься узагальнююче положення про перехід права на прийняття спадщини до спадкоємців трансмітента.

Метою цієї статті є з'ясування сутності спадкової трансмісії та визначення особливостей цього механізму переходу права на прийняття спадщини.

Зауважимо, що питання правової природи спадкової трансмісії є предметом тривалої дискусії в науці цивільного права. У такому аспекті можна виділити кілька позицій, прихильники яких по-різному пояснюють сутність цього явища.

Так, одні дослідники кваліфікують *спадкову трансмісію як різновид спадкування за законом*. Зокрема, М. Ю. Рассказова аргументує це тим, що порядок спадкування за спадковою трансмісією не може бути змінений волею трансмітента. До спадкоємців трансмітента за заповітом право на прийняття спадщини переходить не тому, що воно їм заповідане, а тому, що закон включив їх до кола спадкоємців – трансмісарів [2, с. 100].

Як різновид спадкування за законом розглядають спадкову трансмісію Е. А. Кузнецова [3, с. 21], І. В. Жилінкова [1, с. IV-18], А. В. Гончарова [4, с. 183], О. В. Колеснікова [5, с. 37].

Інші вчені відстоюють позицію щодо *самостійної підстави спадкування у разі застосування механізму транс-*

місії (О. А. Кириллова [6, с. 18], Я. Ярочий [7, с. 90]). Її прихильники стверджують, що зміст правовідносин при спадковій трансмісії істотно відрізняється від змісту правовідносин при спадкуванні за заповітом або за законом. Об'єкт спадкового правонаступництва при спадковій трансмісії складається з першої та другої спадщини, які належать різним особам та кожне має своє коло правонаступників. Об'єктом правонаступництва при спадкуванні за заповітом або за законом є спадщина, яка переходить до спадкоємців як єдине ціле в силу універсального спадкового наступництва.

У цьому аспекті варто відзначити, що останнім часом в юридичній літературі зберігається тенденція до розширення підстав (видів) спадкування, визначених цивільним законодавством. У статті 1217 ЦК традиційно закріплені два види спадкування – за заповітом та за законом. В основу такого поділу покладена наявність або відсутність волевиявлення особи на випадок своєї смерті (заповіту). Для прикладу, у ЦК УРСР 1963 р. виділялися не види спадкування, а саме підстави. Поняття «види спадкування» та «підстави спадкування» науковцями, зазвичай, ототожнюються, хоча не всі вчені погоджуються з ототожненням понять «підстава спадкування» та «вид спадкування». Зокрема, М. В. Бондарева під видами спадкування розуміє варіанти правової регламентації відносин спадкування, в основі яких наявність (відсутність, правомірність, зміст) акту волевиявлення спадкодавця, спрямованого на розпорядження власним майном на випадок смерті – заповіту. У свою чергу,

підстава спадкування розглядається автором як сукупність юридичних фактів, що існують до виникнення спадкового правовідношення, виступають як передумови такого правовідношення, трансформуються в його елементи після виникнення спадкового правовідношення [8, с. 74, 75].

Стосовно розширення видів спадкування, встановлених у ЦК, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса вказують на необхідність виділяти не лише види, а й підвиди спадкування, які можуть у деяких випадках набувати самостійного значення для врегулювання спадкових правовідносин або превалювати над основними видами спадкування. Пропонується розглядати одночасно чотири види спадкування як основні: спадкування за заповітом; спадкування за правом на обов'язкову частку; спадкування за законом; спадкування речей звичайної домашньої обстановки та вжитку. Додатково виділяється «змішане спадкування» у випадках неохоплення заповітом всієї спадщини [9, с. 200, 201].

Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова розрізняють чотири види спадкування: за заповітом; за законом; за рішенням суду; за договором. В останньому випадку йдеться про спадковий договір, згідно з яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконати розпорядження іншої сторони (відчужувача) і у випадку його смерті набуває право власності на майно відчужувача [10, с. 340].

Нарешті, О. Р. Гарез у своєму дисертаційному дослідженні виділяє таку підставу спадкування, як «підпризначення спадкоємця» [11, с. 7].

Додамо до цього, що певний суперечливий підхід стосовно підстав спадкування закладений у російському законодавстві. У статті 1111 ЦК РФ, яка має назву «Підстави спадкування», міститься загальне положення про те, що спадкування здійснюється за заповітом та за законом. Утім вже в статтях 1152, 1156 ЦК РФ як підстави спадкування визначені поряд із спадкуванням за заповітом та за законом, ще й спадкування в порядку спадкової трансмісії та в результаті відкриття спадщини. Примітно, що в наведених нормах міститься застереження про відкритий перелік підстав спадкування.

І, нарешті, третя група дослідників (О. О. Ягельницький [12, с. 19], М. С. Абраменков [13, с. 338]) розглядають *спадкову трансмісію в аспекті випадку сингулярного наступництва при спадкуванні*. Зокрема В. А. Белов визначає спадкову трансмісію підставою сингулярного транзитивного правонаступництва. Сингулярним (частковим) транзитивним правонаступництвом є наступництво в окремих правах та обов'язках, що вільно виділені із загальної маси цивільних правовідносин за участю конкретної особи, суб'єктивних прав та обов'язків. Сингулярний характер правонаступництва означає свободу правопередника у визначенні предмета майбутнього правонаступництва, відсутність його зв'язку в цьому питанні будь-якими обставинами [14, с. 483].

Окремо має бути визначена позиція І. В. Венедіктової, яка досліджує спадкову трансмісію в аспекті реалізації і захисту охоронюваних законом інте-

ресів слабкої сторони у спадкових правовідносинах. Автор вказує, що спадкова трансмісія є *одним із інститутів захисту майбутніх спадкоємців* [15, с. 158].

Застосування механізму спадкової трансмісії характеризується певною особливістю та можливе за наявності послідовної сукупності таких умов:

1. Смерть спадкодавця.

2. Закликання до спадкування спадкоємця-трансмiтента. Вид спадкування в цьому разі правового значення не має.

3. Смерть спадкоємця-трансмiтента після смерті спадкодавця, але до спливу строку на прийняття спадщини. Тобто смерть трансмітента має настати протягом шести місяців з дня, наступного після смерті спадкодавця.

4. Право на прийняття спадщини або відмова від її прийняття після смерті спадкодавця не було здійснене трансмітентом.

5. Трансмiтент має спадкоємця (трансмiссара), який закликається до спадкування після смерті трансмітента.

6. Трансмiссар в установленій законом строк здійснив своє право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця.

Причому якщо трансмітент не прийняв спадщину і помер після спливу строку, встановленого для її прийняття, спадкова трансмісія не застосовується. У такому випадку вважається, що спадкоємець відмовився від прийняття спадщини шляхом юридичної бездіяльності.

Крім того, не відбувається перехід права на прийняття спадщини, якщо спадкоємець до своєї смерті встиг прийняти спадщину або відмовитися від її

прийняття. Відмова від вказаного права з боку спадкоємця є наслідком його припинення, а отже, неможливістю переходу до інших осіб. Прийняття ж спадщини означає, що відповідне право вже реалізоване, у зв'язку з чим перейти в порядку спадкової трансмісії не може. Додамо до цього, що закон визначає два способи прийняття спадщини: подання нотаріусу відповідної заяви (ст. 1269 ЦК) та постійне проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК). Практично це означає, що у разі спільного проживання на час відкриття спадщини спадкодавця та спадкоємця останній вважатиметься таким, що прийняв спадщину автоматично, у зв'язку з чим після його смерті положення ст. 1276 ЦК не застосовуються.

Сукупність зазначених вище умов за загальним правилом є підставою для застосування механізму спадкової трансмісії. Проте з цього можна виділити й певні винятки.

По-перше, наявність розпорядження про підпризначення спадкоємця в заповіті спадкодавця. У такому разі до спадкування закликається підпризначений спадкоємець, а не трансмітент. Спадкова трансмісія може застосовуватися лише тоді, коли спадкодавець підпризначив спадкоємця на інший випадок, ніж смерть основного спадкоємця (наприклад, на випадок його відмови від прийняття спадщини або усунення від права на спадкування). Утім у доктрині цивільного права існує і протилежне судження. Зокрема, В. К. Дроніков свого часу стверджував, що застосування трансмісії виключає реалізацію прав

підпризначеного спадкоємця. Учений наголошував на відсутності умов, за яких підпризначений спадкоємець міг би претендувати на отримання спадщини, адже він є спадкоємцем під відкладальною умовою [16, с. 133, 134].

Крім того, право на прийняття спадщини не може перейти в порядку спадкової трансмісії до особи, яка позбавлена права спадкування змістом заповіту.

По-друге, одночасна (протягом однієї доби) смерть спадкодавця та спадкоємця. У цьому випадку діє правило про спадкування комморієнтів: якщо протягом однієї доби померли особи, які могли спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб (ч. 3 ст. 1220 ЦК). Це, у свою чергу, унеможливорює перехід права на прийняття спадщини, що відкрилася внаслідок смерті спадкодавця, до його спадкоємця, який помер одночасно з ним.

По-третє, право на прийняття обов'язкової частки у спадщині не може перейти до трансміссара в силу прямого припису ст. 1276 ЦК, що пов'язане з виключно особистим характером такого права. Перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, регламентується законом і має закритий (вичерпний) характер.

Об'єктом спадкової трансмісії є суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини, що не було реалізоване спадкоємцем у зв'язку з його смертю. Важко при цьому погодитися з тими дослідниками, які визначають об'єктом трансмісії спадщину [17, с. 106]. До трансміссара переходить лише можливість прийняти спадщину або відмови-

тися від її прийняття, якою особа може скористатися, а не безпосередньо спадкове майно. Перехід же спадкового майна є наслідком реалізації права на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця. Отже, уявляється правильним розглядати об'єктом спадкової трансмісії саме суб'єктивне цивільне право. Не належить до об'єкта спадкової трансмісії право на прийняття спадщини, що відкрилася внаслідок смерті трансмітента, адже це є самостійним суб'єктивним правом, відмінним від права на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця. У разі застосування механізму спадкової трансмісії мають місце дві спадщини, що відкрилися: 1) після смерті спадкодавця та 2) після смерті трансмітента.

Трансміссар має право на прийняття спадщини в порядку трансмісії та спадщини, що відкрилася після трансмітента. Це два самостійних права, які можуть бути реалізовані незалежно одне від одного. Крім того, спадкоємці трансмітента можуть прийняти спадщину в порядку спадкової трансмісії і відмовитися від його спадщини або, навпаки, можуть прийняти спадщину після смерті трансмітента і відмовитися від прийняття спадщини, що відкрилася у зв'язку зі смертю першого спадкодавця. Дії трансміссарів у цих двох самостійних правовідносинах незалежні та мають різні правові наслідки.

Наведене має важливий практичний висновок: трансміссар не відповідає майном, яке він успадкував у порядку спадкової трансмісії, за боргами трансмітента.

Таким чином, перехід права на прийняття спадщини відповідно до ст. 1276 ЦК не є компонентом спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента. Трансмісар, здійснюючи право на прийняття спадщини, набуває спадкової маси не від трансмітента, який так і не встиг її прийняти, а від першого спадкодавця.

Утім до трансмісара переходить право не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття, адже спадкоємець завжди має варіантність поведінки – він не зобов'язаний набувати тих прав і обов'язків, що мав за життя спадкодавця та які не припинилися внаслідок його смерті. За таких обставин справедливим уявляється розширити об'єкт спадкової трансмісії шляхом включення до його складу права не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття. До речі, за законодавством Франції (ст. 781 ЦК Франції), Німеччини (§ 1952 Німецького цивільного уложення) у порядку спадкування переходить, у тому числі й право відмовитися від прийняття спадщини, що належало померлому спадкоємцю.

У разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи, строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансмісара. Щодо загальних правил, то йдеться, зокрема, про необхідність вчинення трансмісаром дій, що свідчать про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК), недопущення прийняття спадщини з умовою чи застереженням (ч. 2 ст. 1268 ЦК).

Водночас у ст. 1276 ЦК закріплене і спеціальне положення щодо продовження строку на прийняття спадщини до трьох місяців у досліджуваних правовідносинах.

Однак окремі особливості не свідчать про те, що спадкова трансмісія – окремий вид спадкування, відмінний від спадкування за законом чи за заповітом. Вище вже наголошувалося на тому, що поділ спадкування на види, закріплений у ст. 1217 ЦК, здійснений за критерієм наявності або відсутності заповіту. Інших критеріїв класифікації такий поділ не містить. У цьому випадку має місце штучне збільшення видів спадкування. Причому, збільшуючи види спадкування (за правом на обов'язкову частку, в порядку спадкової трансмісії, за правом на обов'язкову частку тощо), відсутній єдиний критерій їх класифікації. Додамо до цього, що певну специфіку та спеціальне регулювання мають і зміна черговості одержання права на спадкування, підпризначення спадкоємця, що зовсім не свідчить про окремі види спадкування.

Як вказував свого часу В. І. Сербровський, говорячи про спадкування за законом і спадкування за заповітом, слід завжди пам'ятати, що цей поділ має значення тільки в площині закликання даної особи як спадкоємця [18, с. 54].

Уявляється справедливим, що спадкова трансмісія – це особливий порядок здійснення права на спадкування, що може бути реалізований за наявності певних юридичних фактів. Право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії є самостійним суб'єктивним цивільним правом, яке

реалізується трансмісаром, адже не входить до складу спадщини, що відкрилася внаслідок смерті трансмітента.

Важко віднести спадкову трансмісію до випадку сингулярного наступництва, адже до трансмісара переходить право на прийняття всієї сукупності прав та обов'язків після смерті першого спадкодавця, а не певного, окремо виділеного із спадкової маси права. Тобто в цьому випадку йдеться про особливий випадок універсального спадкового наступництва, де між правопопередником та правонаступником існує ще один учасник такого правовідношення – трансмітент, на відміну від класичного переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців без участі будь-яких інших суб'єктів. На нашу думку, спадкова трансмісія є не видом правонаступництва при спадкуванні, а *інструментом спадкового правонаступництва*, юридико-технічним прийомом, що забезпечує перехід спадщини від спадкодавця до трансмісара. Дія меха-

нізму трансмісії забезпечує опосередкований перехід права на прийняття спадщини від спадкодавця до трансмісара у межах універсального спадкового наступництва.

Проведене в межах цієї статті дослідження дозволяє зробити такі *висновки*. Спадкова трансмісія за своєю природою є інструментом спадкового правонаступництва, юридико-технічним прийомом, що забезпечує перехід спадщини від спадкодавця до трансмісара. Перехід права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії не є окремим видом спадкування або випадком сингулярного наступництва при спадкуванні. Спадкова трансмісія розглядається як особливий порядок здійснення права на спадкування. Пропонується розширити об'єкт спадкової трансмісії шляхом включення до його складу права не лише прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця, а й відмовитися від її прийняття.

Список використаних джерел

1. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару / І. В. Жилінкова. – Х. : Ксилон, 2009. – 400 с.
2. Рассказова М. Ю. Право на принятие наследства / М. Ю. Рассказова // Закон. – 2006. – № 10. – С. 90–104.
3. Кузнецова Э. А. О понятии и сущности наследственной трансмиссии / Э. А. Кузнецова // Бюл. нотар. практики. – 2010. – № 4. – С. 20–24.
4. Гончарова А. В. Деякі проблеми та перспективи розвитку спадкової трансмісії в цивільному законодавстві України / А. В. Гончарова // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 1. – С. 183–186.
5. Колесникова Е. В. Проблемные вопросы, возникающие в нотариальной практике при определении оснований наследования, а также связанные со способами принятия наследства / Е. В. Колесникова // Нотар. вестн. – 2010. – № 3. – С. 34–60.
6. Кириллова Е. А. Правовые основания и виды наследования в гражданском законодательстве России : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е. А. Кириллова. – Курск, 2013. – 22 с.
7. Яровий Я. Відкриття і прийняття спадщини / Я. Яровий // Юрид. журн. – 2005. – № 10. – С. 88–93.
8. Бондарева М. В. Види і підстави спадкування: теорія і нотаріальна практика / М. В. Бондарева // Право і громад. сусп-во. – 2013. – № 3. – С. 74–79.

9. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.
10. Харитонов С. О. Цивільні правовідносини : монографія / С. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.
11. Гарез А. Р. Подназначение наследника (наследственная субституция) в гражданском праве : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Р. Гарез. – М., 2014. – 23 с.
12. Ягельницкий А. А. Категория правопреемства в российском гражданском праве : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. А. Ягельницкий. – М., 2011. – 23 с.
13. Абраменков М. С. Наследственное право : учеб. для магистров / М. С. Абраменков, П. В. Чугунов ; отв. ред. В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2013. – 423 с.
14. Белов В. А. Гражданское право. Общая часть. Т. I. Введение в гражданское право : учебник / В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2011. – 521 с.
15. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія / І. В. Венедіктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
16. Дрониов В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дрониов. – Киев : Вища шк., 1974. – 160 с.
17. Кириллова Е. А. Основания наследования в гражданском праве Российской Федерации : монография / Е. А. Кириллова. – М. : Инфра-М, 2012. – 132 с.
18. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. – Изд. 2-е, испр. – М. : Статут, 2003. – 558 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015.

Кухарев А. Сущность наследственной трансмиссии в наследственном праве Украины

В статье исследуется сущность наследственной трансмиссии в наследственном праве Украины. Выделяются особенности механизма перехода права на принятие наследства. Рассмотрен вопрос о возможности расширения объекта наследственной трансмиссии.

Ключевые слова: наследование, наследник, наследодатель, наследственная трансмиссия, трансмитент, трансмиссар.

Kukharyev O. The Essence of Hereditary Transmission in Inheritance Law of Ukraine

This article examines the legal nature of hereditary transmission in inheritance law of Ukraine. The peculiarities of the mechanism of the transition the right to inheritance are defined. Special attention is paid to the subject of hereditary transmission.

Positions expressed in the legal literature regarding the classification of hereditary transmission as: the type of inheritance by law; separate grounds of inheritance, different from inheritance under the will and according to the law; the case of singular succession of inheritance are criticized. It is emphasized, that in case of transfer of the inheritance right by way of hereditary transmission, there is a special case of generic hereditary succession, where there is another party to the relationship – transmitent – between the legal predecessor and the successor. Unlike the classic transfer of rights and obligations of the testator to the heirs without the involvement of any other entities.

It is stressed that in recent years in the legal literature the trend towards expansion of grounds (types) of the inheritance defined by civil law. The types of inheritance include, in particular, inheritance by right of representation, hereditary transmission; the inheritance of the right to a compulsory share of inheritance; hereditary contract.

The paper identifies the following conditions of transfer of ownership on the adoption of heritage to transmissar: 1) the death of the testator; 2) calls for inheritance of the heir-transmitent. In this case the type of the inheritance does not matter; 3) the death of the heir-transmitent after the death of the testator, but before the expiration of the period for acceptance of the inheritance. That is to say the death heir-transmitent must occur within six months from the day following the day of the testator's death; 4) the right of inheritance or its refusal was not exercised by transmitent after the death of the testator; 5) transmitent has a successor (transmissar), which is called to inheritance after the death of transmitent; 6) transmissar has exercised his right to inheritance, which opened after the death of the first testator within the period prescribed by law.

Thus if the transmitent have not accepted the inheritance, and died after the deadline for its acceptance, hereditary transmission is not applied. In this case, it is considered that the heir refused from acceptance of inheritance by legal inaction.

The study, conducted within the scope of the article, carried the inference that hereditary transmission is a tool of hereditary succession, juridical trick that provides the transfer of the inheritance from the testator to transmissar. The transfer of the right of acceptance of inheritance by way of hereditary transmission is neither a separate type of inheritance nor a case of singular succession. Hereditary transmission is considered as specific way of the exercise of the inheritance right.

It is proposed to expand the subject of hereditary transmission by inclusion not only the right to accept the inheritance, which opened after the death of the first testator, but to refuse its acceptance.

Keywords: inheriting, heir, testator, hereditary transmission, transmitent, transmissar.

М. РІШНЯК

начальник відділення Національної служби посередництва і примирення в Кіровоградській області

УДК 349.2(477)

Принципи права в діяльності Національної служби посередництва і примирення

У статті досліджуються питання обумовленості принципами права компетенції та характеру юрисдикційної діяльності Національної служби посередництва і примирення як державного органу та суб'єкта трудового права – учасника відносин з вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). На підставі аналізу позиції вчених, загальних засад і суті законодавства та існуючого у сфері вирішення трудових спорів правового порядку, узагальнення результатів дослідження зроблено висновки щодо принципів права, які діють у цій сфері правового регулювання і висувають відповідні вимоги до компетенції та юрисдикційної діяльності вказаної Служби.

Ключові слова: принципи права, Національна служба посередництва і примирення, державний орган, суб'єкт трудового права, колективні трудові спори (конфлікти), загальні засади законодавства, правовий порядок, принципи вирішення трудових спорів.

Національна служба посередництва і примирення (далі – НСПП) включена Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» (далі – Закон) [1] до системи державних органів, через узгоджену діяльність яких реалізуються загальносоціальні функції Української держави [2, с. 261]. Від ефективності її діяльності значною мірою залежить соціальний

мир у сфері праці – необхідна умова нормального функціонування трудових відносин та сталого соціально-економічного розвитку суспільства.

Очевидно, що принципи права, які діють у сфері відносин із вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) (далі – трудових спорів), виражають характер таких відносин, висувають відповідні вимоги до їх сторін та

учасників, юрисдикційної діяльності НСПП як державного органу і суб'єкта трудового права. Разом з тим більш ніж п'ятнадцятирічна правозастосовна практика НСПП свідчить про відсутність у науковців, суб'єктів та учасників процесу вирішення трудових спорів єдності у розумінні сутності й засад законодавства про вирішення трудових спорів, закономірностей його розвитку, підходів до правильного і однозначного застосування його норм. Такі питання залишаються поза належною увагою вчених, що не сприяє підвищенню ефективності правового регулювання у цій галузі. Тому зазначена проблема набуває загальносоціального значення та обумовлює високу актуальність дослідження.

Метою статті є встановлення принципів права, які діють у сфері вирішення трудових спорів, забезпечують єдність нормотворчої і правозастосовної діяльності, визначають правовий порядок вирішення трудових спорів та висувають відповідні вимоги до юрисдикційної діяльності НСПП. Результати дослідження можуть вказати на імовірні шляхи удосконалення законодавства про порядок вирішення трудових спорів, сприятимуть адекватному визначенню компетенції НСПП – основи підвищення ефективності її юридичної діяльності, спрямованої на забезпечення соціальної стабільності у сфері праці.

Досягненню мети дослідження сприяв аналіз позиції вчених щодо розуміння принципів права як загальносоціального явища, їх ролі у регулюванні суспільних відносин. Окремі аспекти

цього загальносоціального і правового явища досліджували такі вчені, як Ж.-Л. Бержель, М. А. Вороніна, В. І. Гойман, О. Р. Дашковська, А. М. Колодій, О. В. Лавріненко, В. І. Леушин, Р. З. Лівшиць, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипка, Т. Н. Радько, М. В. Цвік, І. В. Яковюк, О. М. Ярошенко та ін.

Так, В. І. Гойман та Т. Н. Радько вважають принципи права найбільш універсальними регуляторами суспільних відносин. На їхню думку, принципи права відзначаються високим рівнем нормативності і не обов'язково потребують закріплення в соціальних актах [3, с. 123]. В. І. Леушин характеризує принципи права як керівні ідеї, які виражають сутність і призначення права у суспільстві, визначають закономірності його розвитку, забезпечують єдність права і правового регулювання. Вчений вважає, що принципи права відіграють важливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин. Виступаючи як керівні ідеї, вони вказують на шляхи удосконалення законодавства. Саме тому юрисдикційні органи та їх посадові особи можуть розглядати на основі принципів права спори про право та керуватися їхніми вимогами при прийнятті юридичних рішень. Зокрема, на думку вченого, урахування принципів права, на яких ґрунтується закон, сприяє правильному тлумаченню норм права та встановленню їх дійсного змісту [4, с. 120].

Уважаючи принципи фундаментом будь-якої соціальної системи, М. А. Вороніна визначає їх як найбільш загальні вимоги, що висуваються до суспільних відносин та їх учасників, як вихідні ке-

рівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи. Визначаючи загальну спрямованість і найістотніші риси правової системи, принципи права є орієнтиром правотворчої і правозастосовної діяльності державних органів та висувують беззаперечні вимоги до такої діяльності [5, с. 198]. А отже, окреслюють особливості правового статусу державних органів, який, як зазначає О. Р. Дашковська, визначається в їх компетенції [5, с. 340]. Тому компетенція державних органів має встановлюватися законодавцем з урахуванням вимог принципів права, які поширюють свій регулюючий вплив на сферу їхньої діяльності.

А. М. Колодій зазначає, що, будучи продуктом людської діяльності, принципи права є соціальними явищами, виникнення яких обумовлене потребами суспільного розвитку. Існуючи спочатку як загальносоціальні, через застосування юридичною практикою і осмислення юридичною наукою, як принципів правосвідомості, вони трансформуються, в результаті процесу правоутворення, у принципи права [6, с. 7, 23]. Таким чином, у механізмі формування принципів права, з правової матерії загальносоціального права, правосвідомість відіграє ключову роль. Зазначене вказує на взаємообумовленість принципів права і правосвідомості як об'єктивного і суб'єктивного правових явищ, нормативної й ідеологічної складової права.

Як один із найважливіших елементів свідомості, виникаючи, як уважає І. В. Яковюк, до або після чи разом з правом, правосвідомість супрово-

джує право протягом усієї правової історії. Адже право не може справляти свій регулюючий вплив інакше як через людей, безпосередньо діючи на їхню свідомість [5, с. 532]. Разом із тим у демократичній державі стрижнем правосвідомості є визнання загальних принципів права. На певних етапах розвитку суспільства, зазначає вчений, правосвідомість може виступати як одна з форм права [5, с. 534]. І як важливий прояв права може здійснювати самостійне правове регулювання, наприклад у процесі застосування аналогії права [5, с. 540]. Таким чином, вирішення юридичної справи на основі принципів права, шляхом застосування до конкретних відносин загальних засад і сенсу законодавства, у разі відсутності норм, що регулюють подібні за найсуттєвішими ознаками відносини [5, с. 417], стає можливим завдяки взаємодії і взаємозв'язку правосвідомості і принципів права.

У контексті дослідження принципів права Р. З. Лівшиць звертає увагу на співвідношення загальносоціального і юридичного права як цілого і його частини, між якими існує нерозривний взаємозв'язок та вказує на те, що загальносоціальне право є первинним, з'являється задовго до появи держави, продуктом якої є юридичне право, що виникає у надрах уже існуючого загальносоціального права. У цьому аспекті вчений висловив думку про те, що принципи права необхідно виводити із самої правової матерії, яку вони охоплюють (ідеї, норми, відносини) та надають їй логічності, послідовності, збалансованості. Міркування вченого щодо

того, що у принципах права синтезуються світовий досвід розвитку права, досвід цивілізації та що вони є орієнтиром у формуванні права, вказує на те, що принципи права є концентрованим виразом сутності загальносоціального права. Саме тому, творячи позитивне право, держава не може суттєво відступати від усталених і апробованих постулатів загальносоціального права, закріплюючи їх у нормативно-правових актах [7, с. 43].

Ж.-Л. Бержель вважав, що загальні принципи права впливають як із норм позитивного права, так і з самого існуючого у країні правового порядку та становлять положення об'єктивного права, які можуть і не виражатися у текстах писаного права, але завжди мають загальний характер та обов'язково застосовуються в юридичній практиці [5, с. 193].

П. Д. Пилипенко звертає увагу на нерозривний взаємозв'язок, співіснування системи позитивного права і його основи – принципів права. Втрата такого, генетичного за своєю суттю, зв'язку означатиме втрату системою права регулятивних властивостей. Тому ефектне правове регулювання суспільних відносин може бути забезпечене лише за умови дотримання як законодавцем при розробці і прийнятті нормативно-правових актів, так і посадовими особами у правозастосовній діяльності, вимог принципів права. Принципи права, на думку вченого, як надбання всього історичного процесу розвитку людської цивілізації, не залежать від волі певних політичних сил, які визначають політику держави, у тому числі в галузі нормотворчості. Вони є незмінним со-

ціальним явищем, що виникає об'єктивно. На його думку, принципи права первинні щодо позитивного права і становлять його сутність, а як об'єктивні засади самого права, принципи права містяться у надрах загальносоціального права, незалежно від існування позитивного права [7, с. 44].

С. М. Прилипко та О. М. Ярошенко вважають, що принципи права містять узагальнену характеристику системи права або її окремих частин, є відображенням об'єктивно існуючих відносин між людьми, продуктом їх свідомості, визначають загальну спрямованість, характер та синхронізують увесь механізм правового регулювання. Тому додержання принципів права забезпечує узгодженість діяльності суб'єктів та учасників відносин, орієнтує їх на досягнення необхідного результату найефективнішими методами правового регулювання [8, с. 39].

М. В. Цвік висловив думку про те, що державні службовці, застосовуючи настанови, що базуються на певних уявленнях про право, тобто на їх правосвідомості, фактично реалізують моральні принципи. Ці погляди і відповідні настанови є за своєю природою нормативними і спрямовують поведінку всіх суб'єктів. Правосвідомість, на думку вченого, заповнює, через так звану аналогію права, прогалини у правовому регулюванні суспільних відносин, забезпечує правильне нормативне тлумачення і застосування уповноваженими особами встановлених державою правил поведінки людей. Вона ніби прирощує правові норми, без чого неможлива реалізація справедливості, що становить основу права

[5, с. 146] (наприклад, вирішення трудового спору щодо оплати праці за виконання робіт різної кваліфікації).

Високий ступінь узагальнення, абстрактності формулювань, відсутність будь-якої деталізації норм Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» спрямовані на реалізацію вимог щодо децентралізації правового регулювання, наділення широкими повноваженнями щодо локальної нормотворчості організацій профспілок та роботодавців – сторін соціального діалогу. Закон не містить приписів щодо конкретних шляхів і способів вирішення трудового спору, а визначає організаційно-правові засади загального характеру щодо створення сприятливих умов для вирішення спору самими сторонами, або за посередництвом обраних ними примирних органів чи НСПП.

Саме тому перед уповноваженими представниками сторін, незалежними посередниками і трудовими арбітрами НСПП, іншими учасниками процесу вирішення трудового спору і перш за все перед посадовими особами НСПП з необхідністю постає питання вирішення такого спору на основі принципів права. Зазначене вимагає від вказаних осіб високого рівня правосвідомості. Тому уповноважені представники сторін, державні службовці, спеціалісти та експерти НСПП повинні володіти високим рівнем правової підготовки, професійними спеціалізованими знаннями чинного законодавства та вмінням їх застосовувати, тобто мати високу професійну правосвідомість [5, с. 539]. Правосвідомість, як рушійна сила механізму формування та реалізації права,

розуміння його сутності, втілюється у принципах права – основі належного та ефективного регулювання правовідносин.

Як правова категорія і невід’ємна складова принципів трудового права та національної правової системи принципи вирішення трудових спорів відображають найзагальніші закономірні зв’язки й відношення усіх правових явищ [9, с. 36], що взаємодіють у цій галузі, інтегруючи їх у цілісну систему інституту вирішення трудових спорів.

Принципи вирішення трудових спорів впливають із фундаментальних положень міжнародних правових актів, національного законодавства і, зокрема, загальних засад та сенсу Конституції України, Кодексу законів про працю України, законів України «Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)», «Про соціальний діалог в Україні» [10] тощо та з правового порядку, що складається у сфері вирішення трудових спорів.

Так, відповідно до ст. 9 Конституції України [11] Україною ратифіковано та належним чином імplementовано до національної правової системи низку міжнародних актів, які містять фундаментальні положення щодо регулювання трудових і, зокрема, тісно пов’язаних із ними, відносин із вирішення трудових спорів. Загальне положення ст. 8¹ Кодексу законів про працю України [12] визначає характер співвідношення міжнародних договорів і трудового законодавства України, відповідно до якого акти міжнародного права мають пріоритет над нормами національного трудового законодавства. Відповідно НСПП зобов’язана дотримуватись ви-

мог принципових положень конвенцій МОП, належним чином ратифікованих Україною, суттєвих для регулювання відносин із вирішення трудових спорів рекомендацій МОП та інших міжнародних актів. Зазначене висуває до учасників процесу вирішення трудових спорів і до юридичної діяльності НСПП зокрема вимоги щодо дотримання принципу пріоритетності норм міжнародного права як загального принципу трудового права, на чому наголошує О. В. Лаврінченко [13, с. 31]. До загальноправових принципів відносить принцип пріоритетності норм міжнародного права щодо норм національного права і П. Д. Пилипенко [7, с. 45].

Із «Європейської соціальної хартії (переглянутої)», належним чином ратифікованої Україною [14], впливають обов'язки держави щодо виконання положень цього ключового міжнародного акта, спрямованого на забезпечення соціально-економічних і трудових прав працівників та здійснення принципів і прав у сфері праці. Зокрема, цей правовий акт висуває вимоги до держав, які його уклали – активно сприяти реалізації найманими працівниками права на вирішення трудових спорів шляхом дотримання низки вимог цього акта. Таким чином, із суті положень «Європейської соціальної хартії (переглянутої)» випливає ключовий для юрисдикційної діяльності НСПП принцип активного організаційно-правового державного сприяння вирішенню трудових спорів. Що, з огляду на позицію вчених щодо розуміння понять «юридична діяльність», «активність» та «діяльність», означає цілеспрямовану, організуючу, творчу,

ініціативну та ефективну юридичну діяльність державних службовців, спрямовану на узгодження і задоволення інтересів зацікавлених суб'єктів [5, с. 393]. Таким чином, НСПП як державний орган і суб'єкт трудового права зобов'язана активно сприяти найманим працівникам – первинній стороні трудового спору, права та/або інтереси яких порушені, або коли між ними і роботодавцем виникли розбіжності організаційного, соціально-економічного чи трудового характеру, у здійсненні визнаного та взятого під захист держави права на вирішення трудового спору та вирішення такого спору [11].

Таке право наймані працівники можуть реалізувати, організовуючись більшістю у загальні збори (конференцію) чи персонально засвідчуючи власноручним підписом свою згоду щодо формування і затвердження конкретних колективних вимог до роботодавця, які за змістом повинні відповідати ст. 2 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Аналогічним чином працівники визначають орган чи особу, які будуть представляти їх інтереси у трудовому спорі, до моменту його вирішення (припинення). Отже, для здійснення права на вирішення трудового спору та забезпечення легітимності рішень, спрямованих на його вирішення, більшість найманих працівників повинна об'єднатися в організацію певної форми, уповноважити на представництво своїх інтересів у трудовому спорі профспілкову організацію, членами якої вони є, чи іншу організацію. Тому, сприяючи працівникам у реалізації права на вирішення трудового спору, НСПП

зобов'язана керуватися вимогами, які впливають із суті ст. 39 Конституції України, ст. 6 «Європейської соціальної хартії (переглянутої)» та конвенції МОП № 87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» 1948 р. [15, с. 434], концентровано виражають принцип дотримання свободи асоціації та права на організацію.

Відповідно до Закону України «Про соціальний діалог в Україні» НСПП здійснює оцінку відповідності критеріям репрезентативності та її підтвердження щодо профспілок та їх об'єднань, організацій роботодавців та їх об'єднань. Така діяльність НСПП спрямована на сприяння соціальному діалогу та упорядкування його суб'єктного складу і має відповідати вимогам принципу репрезентативності та соціального діалогу.

Очевидно, що лише мирні взаємовідносини між сторонами трудового спору, засновані на узгодженні різних за характером і спрямованістю соціально-економічних інтересів, можуть забезпечити умови для поліпшення трудових відносин, їх стабілізації з метою досягнення високої продуктивності праці – основи соціального та економічного розвитку підприємства, галузі, території та держави, в інтересах людини. Тому примирення суб'єктів трудових відносин, як соціальне і правове явище, що забезпечує нормальне функціонування соціально-трудова відносин, об'єктивно обумовлене життєвою необхідністю у забезпеченні соціального миру, із чого випливає, що принцип примирення є пріоритетним у колі інших принципів вирішення спору, тому що дотримання сторонами і учасниками

трудова спору вимог, які висуває до їхньої діяльності принцип примирення, створює умови, необхідні для досягнення мети – урегулювання трудового спору. А весь процес вирішення спору має бути підпорядкованим принципу примирення, відповідно до якого здійснюється юрисдикційна діяльність НСПП, обираються певні способи і методи правового впливу на поведінку сторін і учасників процесу вирішення трудового спору.

Можемо констатувати, що принципи вирішення трудових спорів концентровано виражають сутність фундаментальних положень міжнародних правових актів, загальних основ і сутності системи нормативно-правових актів України, які встановлюють правовий порядок у галузі вирішення трудових спорів і який об'єктивно складається у цій сфері. Маючи пріоритет перед приписами законодавства, принципи вирішення трудових спорів: об'єктивно встановлюють необхідний, закономірний взаємозв'язок між явищами і процесами, пов'язаними з урегулюванням таких спорів; визначають закономірності, зміст і загальну спрямованість всього процесу вирішення трудових спорів на досягнення мети відносин із вирішення трудових спорів – встановлення соціального миру між конфліктуючими суб'єктами, як умови нормального функціонування соціально-трудова відносин і задоволення соціально-економічних інтересів найманих працівників та підприємницьких інтересів роботодавця; висувають відповідні вимоги до компетенції та юрисдикційної діяльності НСПП.

Таким чином, на підставі аналізу та узагальнення змісту, суті й загальних засад міжнародних правових актів, Закону, інших нормативно-правових актів впливає, що НСПП як юрисдикційний орган та її посадові особи повинні тлумачити норми права та встановлювати їх дійсний зміст з урахуванням принципів права, на яких ґрунтуються зазначені акти, розглядати на основі принципів права трудові спори, керуватися їхніми вимогами при прийнятті юридичних рішень. А компетенція НСПП як державного органу і суб'єкта трудового права має встановлюватися законодавцем з урахуванням вимог принципів права, які поширюють свій регулюю-

чий вплив на сферу її діяльності. Тому вся діяльність НСПП повинна ґрунтуватися на принципах: 1) демократії: пріоритетності прав, свобод та інтересів працівників; гласності; плюралізму – врахування інтересів різних категорій працівників та роботодавця тощо; 2) гарантованості здійснення працівниками права на вирішення трудового спору; 3) примирення сторін трудових відносин; 4) соціальної спрямованості діяльності; 5) пріоритету норм міжнародного права; 6) активного державного сприяння вирішенню трудового спору; 7) дотримання свободи асоціації та права на організацію; 8) репрезентативності та соціального діалогу; 9) професіоналізму.

Список використаних джерел

1. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) : Закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 227.
2. Рішняк М. О. Місце і призначення Національної служби посередництва і примирення в системі державних органів України та її статус / М. О. Рішняк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 22. – 320 с.
3. Общая теория права и государства : учебник. – [2-е изд., перераб. и доп.] / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1996. – 472 с.
4. Теория государства и права : учебник. – [3-е изд., перераб. и доп.] / отв. ред. В. Д. Перевалов. – М. : Норма, 2005. – 496 с.
5. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
6. Колодій А. М. Принципи права України : монографія / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
7. Трудове право України: Академічний курс : підручник. – [3-тє вид., переробл. і допов.] / за ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 536 с.
8. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник. – [4-те вид., переробл. і допов.] / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х. : ФІНН, 2011. – 800 с.
9. Лавріненко О. В. Сучасні теоретико-методологічні засади тлумачення змісту та класифікації принципів трудового права (онтологічні та гносеологічні аспекти) / О. В. Лавріненко // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 4.
10. Про соціальний діалог в Україні : Закон від 23.12.2010 № 2862-VI-ВР // Голос України. – 2011. – № 8.
11. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // Відом. Верхов. Ради України. – 1971. – Ст. 375.

13. Лавріненко О. В. Удосконалення національної системи права в контексті євроінтеграції України: актуальні питання теорії та методології / О. В. Лавріненко // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 4.
14. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої) : Закон України від 14.09.2006 № 137-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 43. – Ст. 418.
15. Конвенції та Рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. Т. I. 1965–1999. Т. II. Міжнародне Бюро Праці. – Женева, 1999. – 1560 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Ришняк Н. Принципы права в деятельности Национальной службы посредничества и примирения

В статье исследуются вопросы обусловленности принципами права компетенции и характера юрисдикционной деятельности Национальной службы посредничества и примирения как государственного органа и субъекта трудового права – участника отношений по решению коллективных трудовых споров (конфликтов). На основании анализа позиций ученых, общих оснований, сути законодательства и существующего в сфере решения трудовых споров правового порядка, обобщения результатов исследования сделаны выводы относительно принципов права, которые действуют в этой сфере правового регулирования и выдвигают соответствующие требования к компетенции и юрисдикционной деятельности указанной Службы.

Ключевые слова: принципы права, Национальная служба посредничества и примирения, государственный орган, субъект трудового права, коллективные трудовые споры (конфликты), общие основы законодательства, правовой порядок, принципы разрешения трудовых споров.

Rishniak M. Principles of Law in the Activities of the National Mediation and Reconciliation Service

The article aims to study the question of conditionality and the nature of jurisdictional competence of the National Mediation and Reconciliation Service as a public authority and the subject of labor law – the member of relations with settlement of collective labor disputes (conflicts), principles of law that spread their regulating impact on the scope of its activities. It is found out the dependence of the efficiency of the National Mediation and Reconciliation Service on the requirements put forward by principles for settling collective labor disputes (conflicts) to this subject of labor law.

Settlement opportunities of labor disputes based on the law's principles acting in this field are investigated.

To achieve the aim of the article different approaches of scientists on the interaction and interdependence of law and principles of law as a general social phenomena are analyzed. The correlation, interconnection and cooperation of principles of law with legal consciousness, both objective and subjective social legal phenomena, the regulatory and ideological components of law are researched. The role of law's principles in determining the patterns of law's development, ensuring of its unity with the legal regulation are studied. The impact of principles of law on the orderliness, consistency, sequence and the balance of the system of legal settlement of collective labor disputes (conflicts) are explored. The prospects for legislation's improving, increase efficiency of its regulatory actions considering a general framework and the essence of law expressed by principles of law are examined. The power of law's principles as a universal means of direct regulation of public relations, consideration and legal disputes resolution, decision-making by jurisdictional bodies and their officials on the basis of prin-

ciples of law are analyzed. The exercise of legal interpretation activity by public authorities aimed at identifying the actual content of legal norm on the basis of principles of law upon which normative legal acts are based.

National legislation and international legal acts regulating the relations with the settlement of collective labor disputes (conflicts) are investigated. Law enforcement practices and the existing legal order in the sphere of settlement of collective labor disputes (conflicts) are examined.

On the basis of analysis of the approaches of scientists, fundamental provisions of international legal acts, general principles and the sense of national legislation and law enforcement practices of the National Mediation and Reconciliation Service it has been defined the principles of law which objectively reflect the existing in the area of settlement of collective labor disputes (conflicts) legal order and impose appropriate requirements for public relations on the settlement of labor disputes and jurisdictional activity of the NMRS.

Keywords: principles of law, National Mediation and Reconciliation Service, public authority, subject of labor law, collective labor disputes (conflicts), general principles of legislation, legal order, principles for settling labor disputes.

В. ГОЛІНА

завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

М. КОЛОДЯЖНИЙ

асистент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

УДК 343.9.01(100)

Світова злочинність: сучасні тенденції та стратегії протидії

У статті на підставі аналізу матеріалів 13 Конгресу ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя наводяться сучасні тенденції злочинності та її окремих проявів у різних регіонах світу, представлений прогресивний міжнародний досвід протидії окремим видам злочинності.

Ключові слова: світова злочинність, запобігання злочинності, протидія злочинності, ООН, 13 Конгрес ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя.

Прогрес людства у третьому тисячолітті виявляється у багатьох аспектах: успіхи освоєння космосу й мирного атому; розвиток інформаційних технологій; вивчення нерозкритих надможливостей мозку людини; спроби використання стовбурових клітин при лікуванні

різних хвороб і навіть вирощування нових людських органів та інші види сучасних інновацій і творчої діяльності. На жаль, прогрес світового співтовариства виявляється й у деструктивних, злочинних і небезпечних для подальшого сталого розвитку людства формах.

Ними є тероризм, сепаратизм, спроби повалення урядів різних країн і захоплення територій суверенних держав. Бажання представників міжнародних злочинних угруповань отримання злочинних мільярдних прибутків призводять до деградації людства, для якого стає нормою життя рабство – ганебне явище, що існувало тисячоліття тому. Торгівля людьми, людськими органами, сексуальна експлуатація дітей і жінок є поширеними злочинними проявами у багатьох, навіть західних розвинених, країнах світу. Тому для протидії переліченим та іншим видам злочинної діяльності світова спільнота має акумулювати сучасні досягнення науки і техніки, передові стратегії запобігання злочинності.

Із метою вивчення стану й тенденцій злочинності в окремих регіонах світу кожні п'ять років починаючи із 1955 р. відбуваються науково-практичні заходи, що організовуються ООН, які мають назву «Конгреси ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя» [1, с. 9–27]. 12–19 квітня 2015 р. у Катарі в м. Доха відбувся 13-й такий Конгрес, в якому взяло участь понад 5 тис. представників із 142 країн світу: урядовці, керівники правоохоронних органів, провідні науковці, експерти, делегати від різних неурядових організацій та ін. Матеріали цих конгресів є своєрідним віддзеркаленням сучасного стану світової злочинності та прогресивної практики її протидії. Проаналізуємо найбільш значущу з кримінологічної точки зору інформацію, яка стала предметом розгляду на 13-му Конгресі ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя.

Головною темою 13-го Конгресу була «Інтеграція питань запобігання злочинності й кримінального правосуддя в широкий порядок денний ООН для розгляду соціальних та економічних викликів, сприяння забезпеченню верховенства права на національному й міжнародному рівнях і розширенню участі громадськості». Основні питання порядку денного вказаного заходу стосувались: 1) стану злочинності та кримінального правосуддя у світі; 2) запобігання транснаціональній організованій злочинності; 3) підвищення ефективності протидії торгівлі людьми та незаконній міграції; 4) обмеження кіберзлочинності та незаконного обігу культурних цінностей; 5) національних підходів до участі громадськості у запобіганні злочинності. Результати проведення 13-го Конгресу відбиті у Дохійській декларації, в якій зазначені основні проблеми у сфері запобігання злочинності й кримінального правосуддя. Розглянемо вказані питання докладніше.

Стан злочинності та кримінального правосуддя у світі. Протягом 2003–2013 рр. у світі відбулося незначне зростання насильницької злочинності. Ці тенденції не є однаковими в різних регіонах світу. Якщо в Європі, Азії та Океанії рівень вбивств становить від 2 до 4 на 100 тис. населення і тяжіє до скорочення, то у Центральній та Південній Америці у середньому реєструється 16 вбивств на 100 тис. населення при суттєвому зростанні в окремих країнах Латинської Америки. У загальносвітовому масштабі з 2003 р. по 2013 р. простежується у відносних показниках на 100 тис. населення найбільше зростан-

ня злочинів, пов'язаних із зберіганням (+17%) та обігом (+2%) наркотиків. Скорочення відбулося за більшістю основних індексних злочинів: угон автотранспорту (-53%), крадіжка (-23%), вбивство (-14%), грабіж (-3%).

Якщо аналізувати тенденції злочинності за регіонами світу, то вони відрізняються за різними злочинами. Наприклад, на Американському континенті зросли грабежі (+12%) та вбивства (+6%), скоротились угони автотранспорту (-49%) й незаконний обіг наркотиків (-20%). В Європі протягом вказаного періоду зафіксовано значне збільшення злочинів щодо зберігання наркотиків (+66%), решта злочинів переважно тяжіє до зменшення: угони автотранспорту (-50%), крадіжки (-50%), грабежі (-48%), вбивства (-40%). В Азії та Океанії за вказаний проміжок часу на 50% зменшилась кількість крадіжок та на 23% – угонів автотранспорту; збільшилась кількість випадків незаконного зберігання наркотиків (+45%), згвалтувань (+18%) і грабежів (+16%).

Кримінологічно значущими є відомості про зв'язок злочинності й рівня доходів в окремих групах країн. Так, у групі країн із високим рівнем доходів (США, країни – члени ЄС) відбулося зниження за всіма видами майнових та насильницьких злочинів. Щодо країн із низьким рівнем доходів (держави Африки і Латинської Америки), то в них, навпаки, спостерігається збільшення рівня основних злочинів загальнокримінальної спрямованості, за винятком злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків [2]. Зазначені показники вказують на те, що у 2003–2013 рр. соціаль-

но-економічні детермінанти значно вплинули на характер і тенденції злочинності у багатьох країнах світу.

На 13-му Конгресі експертами ООН було наведено додаткові аргументи щодо зв'язку підвищеного рівня вбивств та інших насильницьких злочинів із соціально-економічним розвитком у різних державах світу [3]. На підставі узагальнених даних за 219 країнами та територіями здійснено висновок, що у 2012 р. близько 440 тис. осіб у світі стали жертвами умисних вбивств, що відповідає глобальному показнику убивств 6,2 на 100 тис. осіб [4].

Становить науковий інтерес аналіз світових тенденцій судової практики. Зокрема, у світі у 2004–2014 рр. чисельність засуджених збільшилась на 10%, досягнувши показника 10,2 млн осіб. У 2011–2013 рр. відносні показники чисельності засуджених становлять від 100 до 600 осіб на 100 тис. населення залежно від регіону світу. Структура засуджених у світі на 2012 р. за видом основного вчиненого злочину виглядає так: майнові злочини – 29%, насильницькі злочини – 20%, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків – 20%, умисні вбивства – 14%, фінансові та корупційні злочини – 3%, інші злочини – 14% [2].

Запобігання транснаціональній організованій злочинності. Фахівцями ООН відзначається, що на сучасному етапі розвитку суспільства найбільш поширеними формами транснаціональної організованої злочинності є тероризм, злочинність у сфері економіки і наркозлочинність. Останнім часом набули поширення такі злочинні прояви організованої злочинності, як піратство,

кіберзлочинність, сексуальна експлуатація дітей, екологічна злочинність та незаконний обіг культурних цінностей.

До корінних причин перелічених форм злочинності прийнято відносити глобалізацію, соціальну нерівність, розбалансованість правоохоронної системи, розвиток сучасних інформаційних технологій. Указані криміногенні чинники сприяють перетворенню колись локальних злочинів на глобальні негативні явища соціальної дійсності. Наприклад, сфера піратської діяльності, договірних матчів і незаконних тоталізаторів набула масштабів транснаціональної організованої злочинності. Такі напрями діяльності, як морська торгівля й спорт, стали злочинними транснаціональними багатомільярдними індустріями, що вдосконалюють технології кримінального збагачення.

Поширенню сучасних викликів світовій спільноті у вигляді різних злочинів сприяє можливість отримання незаконних надприбутків. Доходи лише від морського піратства у берегів Африки протягом 2005–2012 рр. оцінюються у 400 млн дол. США. Незаконні ж прибутки від тоталізаторів та кіберзлочинності оцінюються у десятки мільярдів дол. США.

Серед основних напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності виділяють: розробку національного законодавства у сфері запобігання вказаним злочинам, посилення міжнародного співробітництва та удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції [5].

Підвищення ефективності протидії торгівлі людьми та незаконній міграції. Експертами ООН торгівля людьми ви-

знається проблемою транснаціонального характеру. Загальносвітова характеристика торгівлі людьми показує таке: 1) найбільш поширеною формою цього явища є торгівля з метою сексуальної експлуатації (53%); 2) жертвами переважно є жінки й молоді дівчата; 3) з 2007 р. по 2014 р. на 40% збільшилась кількість випадків торгівлі людьми з метою примусової праці; 4) 70% жертв примусової праці є чоловіками; 5) 30% жертв торгівлі людьми – діти.

До прогресивних практик у сфері запобігання торгівлі людьми у різних країнах можна віднести таке:

- криміналізація дій, пов'язаних із торгівлею людьми;

- створення органів для інспектування умов праці на об'єктах будівництва з метою виявлення осіб, які примусово залучаються до праці (Бразилія) [6];

- контроль державою посередників з найму робочої сили (Велика Британія);

- створення «чорних» списків трудових агенцій, незаконних вербовщиків, щодо яких відкриті кримінальні провадження за посередництво у торгівлі живим товаром (Філіппіни);

- заборона при наймі осіб на роботу стягувати плату та позбавляти робітників доступу до документів, що посвідчують їх особу (США);

- недопущення перетворення жертв торгівлі людьми, які примусово працюють, на нелегальних мігрантів;

- надання жертвам торгівлі людьми належної соціальної й психологічної допомоги з метою їх активної участі у розслідуванні злочину та притягнення винних до відповідальності;

– поширення практики компенсації жертвам торгівлі людьми за їх страждання та неоплачену роботу;

– запровадження Дакських принципів достойної міграції щодо створення високих стандартів найму на роботу й захисту прав робітників [7].

Щодо незаконної міграції, то вона фахівцями ООН відноситься до проявів транснаціональної організованої злочинності, злочинні доходи якої сягають сотень мільйонів дол. США. За оцінками Міжнародної організації з міграції, протягом 2002–2014 рр. при спробі перетинання сухопутних й морських кордонів загинуло понад 40 тис. мігрантів. Найбільш небезпечним є маршрут до Європи, де за вказаний період загинуло 22 тис. осіб. На кордоні між США і Мексикою з 1998 р. по 2014 р. загинуло понад 6 тис. мігрантів [8].

До міжнародного прогресивного досвіду запобігання незаконній міграції можна віднести таке:

– у межах національного законодавства незаконна міграція має регулюватися не імміграційним, а кримінальним законодавством, інакше представники організованих злочинних груп залишатимуться непокараними;

– створення спеціальних органів у сфері протидії незаконній міграції (Сальвадор, Коста-Рика);

– захист прав і надання допомоги мігрантам із метою їх участі у розкритті механізму переправлення осіб через кордон та виявлення всіх учасників злочинної мережі;

– підвищення кваліфікації прикордонників;

– посилення міжнародного співробітництва в обміні досвідом запобігання незаконній міграції [7].

Обмеження кіберзлочинності та незаконного обігу культурних цінностей. Встановлено, що поширенню кіберзлочинності у світі сприяє розвиток інформаційних технологій та збільшення користувачів Інтернету. Наразі нараховується близько 3 млрд осіб, які користуються Інтернетом, що складає 40% населення Землі. Спеціалістами прогнозується, що до 2018 р. кількість пристроїв, підключених до глобальної мережі, удвічі перевищуватиме чисельність населення світу.

У цілому використання інформаційних технологій визнається невід’ємною складовою запровадження не лише різних стратегій запобігання злочинності, а й є корисним для розвитку сучасного суспільства. Так, в Ісландії вперше в світі використання широкої громадськості через Інтернет дозволило зібрати у соціальних мережах пропозиції із перегляду Конституції цієї країни у 2012 р. У Республіці Корея, що займає лідируючі позиції у сфері електронного управління життєдіяльністю суспільства, офіційний веб-портал уряду перетворено на глобальний інформаційний ресурс, де громадяни мають можливість отримати корисні відомості про державні сервіси на національному й місцевому рівнях.

Широке використання мережі Інтернет у сфері запобігання злочинності містить і певні ризики для конфіденційності особистої інформації, що розміщується на сторінках соціальних мереж. Для вирішення цієї проблеми

у 2012 р. Європейська комісія запропонувала провести реформу правової бази ЄС у сфері захисту персональних даних.

Негативні боки застосування інформаційних технологій полягають не лише у поширенні інтернет-шахрайств як прояву кіберзлочинності. Існують великі ризики підбурювань громадян до насильства, групової непокори законним вимогам владних структур. Остання обставина є вельми актуальною для України, де мережа Інтернет використовується спецслужбами інших держав для загострення політичної ситуації в нашій країні, розпалу ворожнечі, посилення конфліктності між мешканцями різних регіонів України, представниками різних етнічних та релігійних груп. Тому для обмеження таких проявів потребує удосконалення робота підрозділів правоохоронних органів, які протидіють кіберзлочинності [10].

Характерною рисою сучасної кіберзлочинності є високий рівень віктимізації. Це сприяє відчуттю злочинцями безкарності й завданню злочинною діяльністю істотної шкоди для фізичних і юридичних осіб. Так, у 2012 р. кіберзлочинці внаслідок шахрайства із персональними даними заволоділи понад 21 млрд дол. США. Рекордний розмір збитків від вчинення подібних злочинів зафіксований у 2004 р. – 47 млрд дол. США.

Для запобігання кіберзлочинності пропонуються такі стратегії протидії: 1) отримання достовірних даних про стан і тенденції явища; 2) криміналізація на національному рівні злочинних дій, пов'язаних із кіберзлочинністю;

3) удосконалення механізмів обробки електронних доказів за цією категорією кримінальних проваджень; 4) обмін досвідом протидії кіберзлочинності з іншими країнами; 5) зобов'язання компаній зберігати резервні копії електронних даних для підвищення ефективності розслідування таких злочинів; 6) полегшення доступу правоохоронних органів до електронних банків даних.

Незаконний обіг культурних цінностей на цей час є поширеною формою організованої високодохідної злочинності. За оцінками спеціалістів, близько 90% предметів, що становлять культурну цінність, не мають достовірних доказів про законність їх придбання.

Прогресивний міжнародний досвід запобігання вказаному явищу пов'язаний із: 1) врахуванням Типового договору про запобігання злочинам, пов'язаним із посяганням на культурну спадщину народів у формі рухомих цінностей; 2) проведенням моніторингу ринку культурних цінностей; 3) здійсненням арешту й конфіскації таких предметів; 4) вжиттям заходів до репатріації культурних цінностей; 5) поглибленням міжнародного співробітництва у цій сфері; 6) використанні бази даних Інтерполу про 43 тис. викрадених творів мистецтва та 13 «червоних списків» Міжнародної ради музеїв при розслідуванні подібних злочинів [9].

Національні підходи до участі громадськості у запобіганні злочинності. Аналіз матеріалів усіх 13-ти конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя дає підстави стверджувати, що світова спільнота

приділяє все більше уваги залученню громадськості у різних її проявах до справи протидії злочинності. Цей напрям діяльності на 7-му Конгресі ООН із запобігання злочинності і поведженню із правопорушниками (м. Мілан, 1985 р.) виділений як окрема стратегія запобігання злочинності.

Прогресивна міжнародна практика громадського впливу на злочинність та активізація її діяльності у цій сфері свідчить, що найчастіше громадськість використовується з метою: а) вивчення стану місцевої злочинності (Колумбія, ПАР); б) запобігання рецидивній злочинності (Сінгапур, Бразилія, Уганда, Кенія); в) охорони громадського порядку (США, Велика Британія, Перу, Бразилія); г) надання безоплатної юридичної допомоги (Ботсвана, Зімбабве, Лесото, Нігерія, Кенія, Малаві, Уганда, Сьєрра-Леоне); д) фінансового заохочення громадськості за її внесок у справу запобігання злочинності (Австралія, Канада); е) використання засобів комунікації у запобіганні злочинності (США, Велика Британія, Австралія) тощо [10].

До інших напрямів залучення громадськості при запобіганні злочинності можна віднести: сумісне проведення поліцією і громадянами інформаційно-пропагандистських кампаній з профілактики злочинності; читання поліцейськими лекцій у школах та вузах (програма «Escola Sugura» («Безпечні школи») в Португалії); формування жіночих поліцейських відділків для профілактики жіночої злочинності та скорочення віктимізації серед жінок, які стали жертвами сімейного насиль-

ства (Ліберія); підвищення ролі науково-дослідних установ у вивченні тенденцій й характеру місцевої злочинності з метою удосконалення роботи поліції й розширення ролі громадськості у запобіганні злочинності (Уругвай) [10].

До типових проблем, з якими стикаються у різних державах щодо забезпечення широкої участі громадськості у запобіганні злочинності, можна віднести: 1) обмеженість знань про порядок і умови застосування стратегії громадського впливу на злочинність; 2) відсутність традиційних доброзичливих стосунків між поліцією та місцевим населенням; 3) недостатність політичної волі на розширення суб'єктів запобігання злочинності; 4) слабкий розвиток підрозділів охорони громадського порядку; 5) відсутність законодавства у сфері захисту громадян, задіяних в охороні правопорядку; 6) недостатність використання громадських альтернатив тюремному ув'язненню; 7) обмеження використання працівників служб пробації щодо нагляду за поведінкою осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням [10] тощо.

Узагальнення сучасних тенденцій і стратегій протидії злочинності у різних країнах світу дає підстави для здійснення таких *висновків*:

1) сучасна світова злочинність характеризується відносною сталістю кількісних показників за більшістю майнових і насильницьких злочинів;

2) структура світової злочинності представлена переважно такими злочинами, як: крадіжки, грабежі, угони

автотранспортних засобів, згвалтування, вбивства, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків;

3) найбільш криміногенними регіонами світу є Латинська Америка та Африка, а найменш криміногенними – Європа й Північна Америка;

4) поширеними прибутковими видами транснаціональної організованої злочинності є: злочинність у сфері економіки, наркозлочинність, торгівля людьми, тероризм, кіберзлочинність, незаконний обіг культурних цінностей;

5) успішне запобігання більшості злочинам не уявляється можливим без широкої участі громадськості;

6) стратегія громадського впливу на злочинність полягає у залученні окремих громадян, громадських організацій правоохоронної спрямованості тощо до охорони правопорядку, участі у програмах профілактики злочинності, надання інформації про вчинені злочини з обов'язковим матеріальним заохоченням цих напрямів роботи з боку держави і приватного бізнесу;

7) сучасний передовий міжнародний досвід запобігання злочинності має враховуватись органами кримінальної юстиції України при розробці й практичній реалізації стратегії протидії злочинності в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Конгрессы ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию : сб. материалов : в 3 кн. – Кн. 1 / Нац. акад. прав. наук Украины ; НИИ изучения проблем преступности им. акад. В. В. Сташиса ; кол. сост.: В. В. Голина, М. Г. Колодяжный ; под ред. В. В. Голины. – Киев : Ред. журн. «Право Украины»; Харьков : Право, 2013. – 188 с.
2. State of crime and criminal justice worldwide : Report of the Secretary-General / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). – 39 p.
3. Accounting for Security and Justice in the Post-2015 Development Agenda / UNODC. – Vienna, 2013. – 149 p.
4. Global Study on Homicide – 2013: Trends, Contexts, Data / UNODC. – Vienna, 2014. – 163 p.
5. Comprehensive and balanced approaches to prevent and adequately respond to new and emerging forms of transnational crime : Working paper prepared by the Secretariat / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). – 20 p.
6. Andrees B. Forced Labour and Human Trafficking: A Handbook for Labour Inspectors / B. Andrees. – Geneva : International Labour Office, 2008. – 61 p.
7. Trafficking in persons and smuggling of migrants: successes and challenges in criminalization, in mutual legal assistance and in effective protection of witnesses and trafficking victims : Workshop 2 / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). – 19 p.
8. Fatal Journeys: Tracking Lives Lost During Migration / International Organization for Migration ; ed. by T. Brian, F. Laczko. – Geneva, 2014. – 212 p.
9. Strengthening crime prevention and criminal justice responses to evolving forms of crime, such as cybercrime and trafficking in cultural property, including lessons learned and international cooperation : Workshop 3 / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). – 19 p.
10. National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice : Working paper // Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12–19 April 2015). – 18 p.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015.

Голина В., Колодяжний М. Мировая преступность: современные тенденции и стратегии противодействия

В статье на основе анализа материалов 13 Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию приводятся современные тенденции преступности и ее отдельных проявлений в разных регионах мира, представлен прогрессивный международный опыт противодействия отдельным видам преступности.

Ключевые слова: мировая преступность, предупреждение преступности, противодействие преступности, ООН, 13 Конгресс ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию.

Golina V., Kolodyazhny M. World Crime: Modern Trends and Strategies of Counteraction

The article describes the current trends of crime and its specific patterns in different parts of the world and presents the progressive international experience in combating certain types of crime on the basis of analysis of The Thirteenth UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice.

During the period of 2003–2013 the world has witnessed relatively stable crime rate. However, it varies throughout different world regions. For example, considering murders it can be stated that their lowest level in relative terms is fixed in Europe, Asia, and Oceania (2–4 per 100 thousand of population). In the countries of Latin America, the murder rate by this indicator equals 16.

During the last decade, a correlation of income and crime can be clearly set. For example, in Europe and North America there is a decrease in the main types of property and violent crime. In Latin America and Africa, on the contrary, crime increases.

The most common and profitable examples of transnational organized crime are drug crime, economic crime, cyber crime, human traffic. Maritime piracy and illegal gambling is spreading rapidly. In order to prevent these crimes, it is recommended to improve the national criminal legislation and develop international cooperation in this field.

The worldwide characteristics of human traffic shows the following: the most widespread is traffic for sexual exploitation (53%); women and young girls are the main victims of human traffic; in 2007–2014 the number of cases of traffic for forced labor has increased by 40%; 30% of human traffic victims are children. The most advanced prevention of this phenomenon has been developed in the USA, UK, Brasil and other countries.

The development of information technologies leads to the spread of cybercrime, the profit from which on a global scale equals 20–40 billion US dollars annually. In order to combat cybercrime successfully in developed countries it has been proposed to: share experiences across countries to prevent such crimes; facilitate the access of law enforcement bodies to e-databases; improve mechanisms for handling electronic evidence in the indicated category of criminal proceedings.

The world community has recognized the leading role of the public in its multiple revelations in crime prevention. The modern practice of combating crime proves that the most common forms of public participation in this area are: studying the state of local crime (Colombia, South Africa); recidivism prevention (Singapore, Brazil); keeping public order (US, UK, Peru, Brazil); giving free legal aid (Botswana, Zimbabwe, Kenya, Uganda) etc.

Keywords: international crime, crime prevention, combating crime, The Thirteenth UN Congress on Crime Prevention and Criminal Justice.

Л. ДЕМИДОВА

*професор кафедри кримінального права №1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, доцент*

УДК 343.2

Безтілесна річ як предмет злочину

У статті розглядаються сучасні підходи до розуміння предмета злочину та обґрунтовується позиція щодо віднесення до нього безтілесної речі. Розглянуто еволюцію наукової думки про безтілесні речі та досвід зарубіжних країн. Виділено ознаки такого виду речі, як предмет злочину.

Ключові слова: предмет злочину, річ, тілесна річ, безтілесна річ, інформація.

Питання про предмет злочину, його зміст та ознаки є одним із ключових у науці кримінального права, якому протягом багатьох десятиліть приділяється значна увага, зокрема, такими вченими як П. П. Андрушко, П. С. Берзін, М. П. Бікмурзин, В. К. Глістин, М. Й. Коржанський, Є. В. Лащук, С. Я. Лихова, А. А. Музика, Б. С. Нікіфоров, О. В. Олійник, О. Е. Радутний, В. Я. Тацій. Проте дискусія навколо розуміння цього поняття продовжується. У першу чергу це обумовлено широким діапазоном авторських дефініцій предмета злочину, а також різним ставленням дослідників до розширення поня-

тійного апарату кримінального права з віднесенням до нього безтілесної речі як предмета злочину. Отже, метою цієї статті є розгляд наведених дискусійних питань з формулюванням авторської позиції щодо них.

Відсутність загально визнаного визначення поняття предмета злочину демонструється, приміром, такими висловлюваннями: предмет злочину – це: 1) предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діяч особи ознак конкретного складу злочину [1, с. 81; 2, с. 47]; 2) те, з приводу чого виникають відносини між людьми.

При цьому вчені визнають, що предмет суспільних відносин може бути предметом злочину за умови, якщо цінності, з приводу яких вони складаються, поперше, зазнають злочинного впливу у процесі посягання, внаслідок чого кому-небудь заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди; подруге, через це вони поставлені під кримінально-правову охорону [3, с. 134].

Інші науковці зазначають, що предметом злочину є: 3) той або інший предмет, явище та інші конкретні субстанції матеріального світу, з якими пов'язані і з приводу яких виникають певні відносини в суспільстві [4, с. 24]; 4) ті речі матеріального світу, впливаючи на які, суб'єкт заподіює шкоду об'єкту злочину [5, с. 44; 6, с. 56–58]; 5) конкретний матеріальний об'єкт, у якому відбиваються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюється суспільно небезпечна шкода у сфері цих відносин [7, с. 99; 8, с. 134].

Разом з тим у кримінально-правовій доктрині в основному переважає наведений перший підхід, який сформульований та обґрунтований професором В. Я. Тацієм: предмет злочину – це предмети (речі) матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину. Така позиція також відбивається й у схожій позиції: предмет злочину визнається факультативною ознакою його об'єкта, що знаходить свій вияв у матеріальних цінностях, які людина може сприймати органами чуття або фіксувати спеціальними технічними засобами і з приводу яких і (або) шляхом

безпосереднього впливу які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння [9, с. 109–110].

Однак наведеними трактуваннями означена проблема остаточно не вирішується. У сучасній науці кримінального права новелою є більш широке визначення його змісту ніж тільки як предмет матеріального світу. Дослідники при аналізі окремих складів злочинів або поняття «предмет злочину» висловлювали пропозицію розширити обсяг самого поняття шляхом включення до нього явищ матеріального світу неречового характеру (П. П. Андрушко, А. Г. Безверхов, П. С. Берзін, М. П. Бікмурзин, Є. В. Лащук, С. Я. Лихова, П. В. Олійник, М. М. Панов, О. Е. Радутний, О. Є. Спиридонова, А. В. Шульга, О. Ю. Якімов та ін.) [10, с. 35; 11, с. 160].

Узагальнення таких пропозицій дозволяє виділити три тенденції новітніх підходів до розуміння предмета злочину. По-перше, це віднесення до нього як речей та інтелектуальних цінностей, так і інших нематеріалізованих благ. Подруге, це речі й нематеріалізовані блага, сприйняті людиною або фіксовані спеціальними технічними засобами. Третій підхід досить широкий: предметом злочину визнаються не тільки матеріальні, а й інші блага, в яких виявляються суспільні відносини і, впливаючи на які, суб'єкт змінює їх [12, с. 3, 49]. У той же час таке трактування не вкладається в рамки традиційного визначення предмета злочину як речі матеріального світу, яка згідно з матеріалістичним світоглядом має лише тілесне вираження. Про це останнім часом усе частіше йдеться в наукових роботах правознавців [11, с. 111, 123].

На наше переконання, вирішення окресленої проблеми полягає не в розумінні поняття «предмет злочину», а в новому підході до з'ясування змісту поняття «річ» з урахуванням об'єктивно існуючих підстав для приєднання до нього речей тілесних і безтілесних, які мають певні ознаки.

Що стосується сучасного розуміння речі, то варто враховувати науково-технічні й технологічні зміни, що відбуваються і в Україні, й у всьому світі. Нині в інформаційному суспільстві з'являються об'єкти інтелектуальної власності й інша інформація, які теж мають грошове вираження. В основу більшості з них покладено суспільно корисну працю, бо вони корисні для людини, здатні задовольняти її потреби й можуть бути товаром. Саме з такими благами законодавець пов'язує деякі склади злочинів, наприклад, із комерційною чи банківською таємницею, якою є певна інформація, та ін. Такі види соціально значущих благ безтілесні, тому не завжди визнаються речами (у першу чергу на пострадянському просторі), тому що у філософському розумінні головною їх ознакою є тілесність. Цей підхід був сформований ще в часи побудови соціалізму при пануванні марксистсько-ленінського бачення виникнення й розвитку світу. Але в історії розвитку права мають місце й інші погляди на зміст поняття «річ».

У римському праві речі розглядалися як певні предмети матеріального світу, «доступні пануванню людини» [13, с. 89–90]. У джерелах римського права, у працях юристів того часу, що збереглися досьогодні, як указується у правовій науковій літературі, речі розгляда-

лися, принаймні, у трьох ракурсах: а) у найбільш загальному, широкому розумінні – все, що вбачається, існує в матеріальному оточенні; б) у вузькому – все, що може бути предметом правовідносин між особами; в) у найбільш вузькому – все, що вбачається предметом майнових прав, зокрема, речових і зобов'язальних. Визначення речі в римському праві класичного періоду охоплювало всі три тлумачення: річ як частина природи, доступна і корисна для людини; самих людей (рабів), дії людей; окремі права, якщо вони могли бути предметом майнових відносин [14, с. 75; 15, с. 130–131].

Викликає інтерес поділ римськими юристами речей на тілесні (*rescorporals*) і безтілесні (*resincorporales*). До перших належали матеріальні об'єкти, що існували в навколишньому світі залежно від правових норм, у той же час до других – права, включаючи права на чужі речі (сервітут, узуфрукт тощо), й зобов'язальні права вимоги. Наприклад, у Дигестах Юстиніана (533 р.) Гай виділяв «безтілесні речі – ті, які не можуть бути відчутними» [16, с. 114]. Отже, безтілесні речі існували лише у відносинах між людьми, що регулювалися римським правом. Однак і тілесні, і безтілесні речі мали одну спільну властивість – були об'єктом майнового обороту [14, с. 77; 15, с. 136].

Ураховуючи наведену вище дефініцію речі, зазначимо специфіку змісту цього поняття. Річ є: а) частиною природи (навколишнього середовища) доступної і корисної для людей і б) об'єктом майнового обороту. Ці основні ознаки дозволяють виокремити з такого середовища все те, що може

бути суспільно корисне для людини або пристосоване для задоволення її потреб і що має здатність і призначення бути в майновому обороті. Не підтримуючи віднесення до безтілесних речей прав, підкреслимо, що прогресивним у римському праві є сам факт уведення в понятійний апарат права такого поняття, як «безтілесні речі».

Конструкція «безтілесна річ» має право на вживання, бо прикметник «безтілесна» віддзеркалює визначальну властивість іменника «річ», тобто нематеріальність останньої. Це підтверджується і у тлумачних словниках, де вказано, що слово «безтілесний» означає «який не має тіла, плоти; нематеріальний» [17], тобто безтілесність характеризується нематеріальністю як її типова властивість. Водночас безтілесна річ здатна до матеріалізації і сприймається людиною за допомогою її зовнішнього прояву. Такий нематеріальний феномен, здатний до матеріалізації, лише за допомогою набуття ним певної матеріальної форми – матеріальної «оболонки» набуває «тілесність». Отже, безтілесна річ як предмет злочину характеризується наявністю специфічного об'єднання нематеріальної сутності, що має соціальне значення, і матеріального прояву в об'єктивному світі.

Безтілесним речам, на нашу думку, притаманні такі ознаки: а) вартість, тобто грошове вираження. Їх цінність – у нематеріальному змісті; б) за походженням вони є результатом діяльності людини; в) здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності; г) здатність бути предметом правовідносин із уведенням у майновий оборот внаслідок соціальної потреби

в цьому. В основі названих нами речей лежить діяльність людини. Якщо ж річ як явище є результатом її діяльності, вона задовольняє потреби індивіда. При цьому не є важливою суспільна значимість такої діяльності – суспільна корисність чи суспільна небажаність. У такому випадку у речі може бути закладена діяльність людини не тільки суспільно корисна, а й будь-яка.

Важливо, що кримінальний закон у багатьох випадках пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину з приводу саме нематеріальної сутності (змістом) безтілесної речі (причому, з відомостями, що становлять державну таємницю, при шпигунстві (ч. 1 ст. 114 КК), державній зраді у формі шпигунства (ч. 1 ст. 111 КК), розголошенні таких відомостей (ст. 328 КК); з інформацією, що віднесена до комерційної або банківської, при розголошенні комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК).

Отже, безтілесна річ – це специфічна річ з нематеріальним соціально цінним змістом, який виявляється у об'єктивному світі лише за допомогою матеріального (предметного) його прояву.

Безспірним фактом сьогодення є наявність безтілесних речей, що відповідають сформульованим вище специфічним ознакам поняття «річ». Наприклад, можна назвати інформаційну продукцію, яка знаходиться під, так би мовити, пануванням людини завдяки технічному прогресу й людської здатності використовувати її для задоволення власних потреб. Усе, що в природі підкорюється людині, є корисним для неї та інших і може бути предметом право-

відносин, і є річчю, яку можна змінити за обсягом або розміром чи змістом, знищити, поновити чи об'єднати тощо. Підтвердженням такого підходу є ч. 1 ст. 139 ГК України, де вказується, що майном у цьому Кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), з яких виокремлюється така їх ознака, як вартісне визначення [18].

Пропозиція поділяти речі на тілесні й безтілесні тягне за собою визнання оновленої дефініції поняття «майно», що застосовується у кримінальному праві. Отже, майно як річ – це предмет правовідносин між суб'єктами (фізичними і юридичними особами, суспільством, державою), який може бути двох видів – тілесним і безтілесним. Майно як річ тілесна є предметом матеріального світу. Майно як річ безтілесна: а) має вартість, тобто грошове вираження; б) за походженням є результатом діяльності людини; в) задовольняє її потреби; г) має здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності; д) може бути предметом правовідносин з уведенням у цивільно-правовий (майновий) оборот. Майнові права на безтілесну річ (як і майнові обов'язки щодо останньої) є складником безтілесного майна, а не безтілесної речі. Такий підхід знаходить відображення й у концепції Д. В. Федотова під назвою «Бестелесное имущество в гражданском праве» [19] та в позиціях інших відомих фахівців у галузі цивільного права.

Із цього приводу корисним є досвід зарубіжних країн. Так, в англійському кримінальному праві поняття «майно» є одним із ключових положень, розроблення і тлумачення якого є пріоритетом

цивільно-правової доктрини [20, с. 15–17]. Англійське слово «property», перекладне нами як «майно», має також інше, досить поширене значення – «власність». Як вважає Дж. Волдрон, поняття «власність» покриває не всі правила використання матеріальних ресурсів, а тільки тих, що пов'язані з розподілом. Інакше кажучи, воно містить у собі майже всі загальні правила поведінки людини, оскільки майже будь-яка поведінка включає використання матеріальних ресурсів і майже всі правила поведінки якимось стосуються цих ресурсів. Згаданий термін Е. Дженкс визначає в такий спосіб: «Під власністю мається на увазі, як указує сама її назва, результат присвоєння або освоєння людиною предметів природи» [21, с. 80–88].

Дослідники економічних злочинів у кримінальному праві Англії відзначають, що поняття «власність» і «майно» в англійських Актах про крадіжку використовуються як слова-синоніми, що містять весь спектр об'єктів, на які поширюються будь-які правочини власника [21, с. 89]. За статтею 4 (1) Акта 1968 р. «майно містить у собі гроші й усі інші види майна – рухомого або нерухомого, у тому числі право вимоги та іншу невловиму власність» [21, с. 89].

В англійському праві до нерухомого майна належить земля й усе, що зведено на ній, і закріплюється право на його використання [22, р. 13]. Усе інше майно вважається рухомим.

Як пише Р. Пайпс, слово «власність» викликає у нас уявлення про фізично вловимі предмети – нерухомість, банківські рахунки, акції та облігації. Проте цей термін має ширше

значення, тому що в сучасному світі він стосується частіше неречових видів майна, як-от: кредити, патенти, авторські права [23, с. 10].

Невловима власність, з точки зору англійського права, є власністю безтілесною в розумінні філософському й римського права. Безтілесна й невловима – слова-синоніми. Нині до невловимого (безтілесного) майна англійське право відносить інтелектуальну власність, інформацію, бездокументарні папери тощо [24, р. 18]. Крім того, й російський законодавець вважає, що названі цінності не належать до майна, хоча в повсякденному житті вони використовуються як товар, що перебуває у вільному обороті. А англійське право, як бачимо, вважає майно сукупністю певних його видів – грошей, інших видів рухомого й нерухомого майна. Складниками майна виступають права вимоги й інша невловима власність.

Відмінність українського тлумачення терміна «майно» від англійського полягає насамперед у тому, що вітчизняний законодавець вміщує в нього більш вузьке розуміння порівняно з трактуванням терміна «власність». Проте в англійському праві, особливо щодо економічних злочинів, вони визнаються синонімами.

Підсумовуючи розгляд історичного та міжнародного досвіду, зазначимо, що безтілесні речі (у різному термінологічному визначенні) визнаються в багатьох розвинутих країнах і мають історичне підтвердження знаходження в лексичному обігу. Необхідність введення поняття «безтілесна річ» у сучасний понятійний апарат кримінального права (як і юридичної науки в цілому) обумов-

лена багатьма чинниками, зокрема, інформатизацією суспільного життя (яка набула вже глобальних масштабів), виходом на ринок (майновий оборот) нематеріальних об'єктів та суспільною, політичною і правовою потребою формування та використання відповідних понять для точного розуміння цих процесів, предмета явищ. Підтвердженням доцільності використання конструкції «безтілесна річ» є те, що відповідне поняття вже займає самостійне місце в посткласичній (постіндустріальній) теорії власності, де власність на інформацію визнається одним із різновидів власності.

Ураховуючи наведене, можемо констатувати, що:

1. Предмету злочину завжди притаманний матеріальний вираз, тобто ним є предмети (речі) матеріального світу, з певними матеріальними або/і нематеріальними властивостями, з якими кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину.

2. Предметом злочину можуть бути речі тілесні й безтілесні. Останнім притаманні такі ознаки: а) вартість, тобто грошове вираження; б) за походженням вони є результатом діяльності людини; в) здатність до перетворення на речі тілесні в результаті людської діяльності та г) бути предметом правовідносин із уведенням у майновий оборот внаслідок соціальної потреби в цьому.

3. Безтілесна річ як предмет злочину – це специфічна річ з нематеріальним соціально цінним змістом, який проявляється в об'єктивному світі лише за допомогою матеріального (предметного) його прояву.

Список використаних джерел

1. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / под ред.: М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Таций. – Харьков, 1997. – 368 с.
2. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Таций. – Харьков, 1988. – 198 с.
3. Уголовное право. Особенная часть : учебник / отв. ред.: И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов. – М., 1997. – 768 с.
4. Емельянов В. П. Защита права собственности уголовным законодательством : монография / В. П. Емельянов. – Харьков, 1996. – 128 с.
5. Загородников Н. И. Понятие объекта преступления в советском уголовном праве / Н. И. Загородников // Тр. Высш. юрид. акад. – М., 1945. – Вып. 13. – С. 44–50.
6. Советское уголовное право. Особенная часть : учебник / под ред.: В. Д. Меньшагина, Н. Д. Дурманова, Г. А. Кригера. – М., 1975. – 470 с.
7. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М., 1980. – 248 с.
8. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К., 1996. – 336 с.
9. Музика А. А. Про загальне поняття предмета злочину [Електронний ресурс] / А. А. Музика, С. В. Лашук // Вісн. Асоц. крим. права. – 2014. – № 1 (2). – С. 103–118. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/?page_id=240. – Заголовок з екрана.
10. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні : монографія / П. П. Андрушко. – К., 2004. – 160 с.
11. Бикмурзин М. П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ / М. П. Бикмурзин. – М., 2006. – 184 с.
12. Шульга А. В. Охрана имущества и имущественных прав в системах норм о преступлениях против собственности и интеллектуальной собственности / А. В. Шульга. – М., 2012. – 352 с.
13. Чиларж К. Ф. Учебник институций римского права : пер. с нем. / К. Ф. Чиларж ; под ред. В. А. Юшкевича. – [Изд. 2-е, перераб.] – М., 1906. – 498 с.
14. Основы римского частного права : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. – Х., 2008. – 224 с.
15. Жордания И. Ш. Структура и правовое значение способа совершения преступления / И. Ш. Жордания. – Тбилиси : Собчета Сакартвело, 1977. – 234 с.
16. Дигесты Юстиниана : в 4 т. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. – М., 2002. – Т. 1 : Кн. 1–4 ; [пер. с лат. Л. Л. Кофанов и др.]. – 583 с.
17. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eslovník.com/search/search/?search>. – Заголовок з екрана.
18. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 №436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.
19. Федотов Д. В. Бестелесное имущество в гражданском праве : монография / Д. В. Федотов. – М., 2014. – 154 с.
20. Демидова Л. М. Забезпечення захисту майнових прав: перспективи зближення законодавства України та ЄС / Л. М. Демидова // Сучасна юридична думка : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 9 груд. 2008 р. – Тернопіль, 2008. – Ч. 2. – С. 15–17.
21. Чупрова Е. В. Ответственность за экономические преступления по уголовному праву Англии / Е. В. Чупрова. – М., 2007. – 208 с.
22. Real Estate Principles. – 4th ed. – New Jersey : Prentice-Hall, etc. A. Reston Book, 1986.
23. Пайпс Р. Собственность и свобода : пер. с англ. / Ричард Пайпс. – М., 2008. – 416 с.
24. Chance M. An Introduction to Derivatives / M. Chance. – 3rd. ed. – London, 1995. – 625 p.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015.

Демидова Л. Бестелесная вещь как предмет преступления

В статье рассматриваются современные подходы к пониманию предмета преступления, обосновывается позиция признания таковой бестелесной вещи. Рассмотрены эволюция научной мысли о бестелесных вещах и опыт зарубежных стран. Выделены признаки такого вида вещи, как предмет преступления.

Ключевые слова: предмет преступления, вещь, телесная вещь, бестелесная вещь, информация.

Demidova L. Incorporeal Thing as a Subject of Crime

The historical and contemporary approaches to the understanding of the subject of crime and incorporeal things are considered in the article. The attention is focused on that the issue of the subject of crime, its content and features are one of the main in science of criminal law, which for decades is considered attention. However, the discussion about understanding of this concept is continued. Primarily, this is due to a wide range of copyright subject of crime definitions and different attitude of researchers to expand the conceptual apparatus of criminal law with such incorporeal thing to it as a subject of crime. The purpose of the article is to examine these issues with the formulation of author's position.

The author notes that in criminal legal doctrine largely dominated approach that formulated and reasonable by Professor V. Ya. Tatsiy: the subjects of crime are objects (things) of material world with certain properties that criminal law associates the availability in the actions of person elements of certain corpus delicti. However, problem is not completely solved by this interpretation. Its solution is not in understanding of the concept of «subject of crime», it is in a new approach to ascertain the meaning of «thing» with taking into account objectively existing grounds for acceding to bodily and incorporeal things that have certain characteristics.

The evolution of scientific thought about the last and the experience of foreign countries are considered. Substantiated that the construction of «incorporeal thing» has the right to use, because the adjective «incorporeal» reflects the decisive property of the noun «thing» and that is immateriality of the latter. This is confirmed in the explanatory dictionaries, where indicated that the word «incorporeal» means «not having a body, flesh; intangible», so incorporeity is characterized by immateriality as its typical property. However, it is perceived, that have outward manifestation of such immaterial phenomenon only with the help of entry into certain material form – the material shell.

Features of incorporeal thing as a subject of crime are defined: (a) the cost, monetary expression, (b) in origin the are the result of human activity, (c) the ability to transform to physical things as a result of human activity, (d) the ability to be the subject of legal relations with introduction in property as a result social needs.

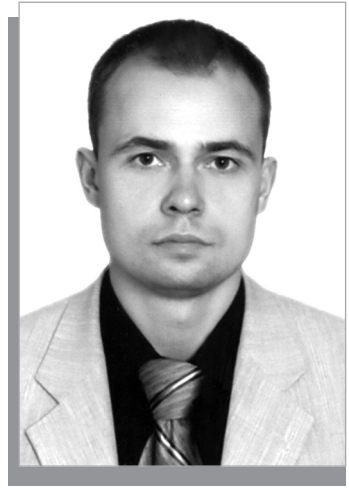
It is emphasized that the object of the crime is always inherent physical expression, it is the objects (things) of material world with certain material and / or immaterial properties, with which criminal law associates the availability in the actions of person elements of certain corpus delicti.

The definition of incorporeal things as the subject of the crime is formulated. It is a specific thing with socially valuable material component, which is manifested in the objective world only with the help the material (subject) of its manifestation.

Keywords: the subject of the offence, thing, physical thing, a disembodied thing, information.

І. ТІТКО

доцент кафедри правосуддя Полтавського
юридичного інституту Національного
юридичного університету імені Ярослава
Мудрого, кандидат юридичних наук

УДК 343.137.9

До питання правової природи інституту приватного обвинувачення в кримінальному процесі

У статті обґрунтовується теза стосовно неоднорідності властивостей, що характеризують інститут приватного обвинувачення у кримінальному процесі. Зокрема, поряд із характеристиками форми такого явища (тобто його кримінальними процесуальними ознаками) пропонується виділяти характеристики, що пояснюють причини існування вказаного феномену. Розкриттю останніх, з урахуванням новацій КПК 2012 р., правозастосовної практики та результатів соціологічних досліджень автора, і присвячена дана стаття.

Ключові слова: обвинувачення, приватне обвинувачення, публічне обвинувачення, провадження приватного обвинувачення, диспозитивність.

За справедливим зауваженням Н. Є. Петрової, багаторічна дискусія щодо зумовленості існування інституту приватного обвинувачення у кримінальному процесі представлена доволі широким спектром позицій. Зокрема, одні науковці вказували, що до проваджень приватного обвинувачення відносять лише злочини незначної тяжкості, а отже, держава з'ясовує позицію потерпілого, щоб визначитися з доцільністю початку такого провадження. Другі

акцентували увагу на прагненні держави зберегти (відновити) між потерпілим та правопорушником нормальні стосунки. Треті обстоювали позицію, відповідно до якої сутність проваджень приватного обвинувачення полягає в їх спрощеній формі в межах диференціації кримінального процесу. Четверті висловлювали думку, що певна категорія злочинів зачіпає виключно інтереси потерпілого, а отже, держава до них ставиться байдуже. П'яті вказували, що

суспільна небезпечність таких злочинів залежить від того, як саме сприймає потерпілий порушення своїх інтересів. Це, у свою чергу, породжувало шосту позицію, відповідно до якої ставлення потерпілого до вчинюваного щодо нього діяння має розглядатися як окремих елемент складу кримінального правопорушення. Сьомі вели мову про наявність у потерпілого особливого права – права розпоряджатися предметом обвинувачення. Восьмі наголошували на такій ознаці, як активність потерпілого по реалізації обвинувальної функції в рамках кримінального провадження. Дев'ять вказували на завдання економії державних ресурсів кримінального провадження, яке має забезпечувати інститут проваджень приватного обвинувачення. Десяті пропонували вважати певну комбінацію із вищезазначених ознак самостійною підставою для виділення відповідної категорії проваджень і т. д. [1, с. 62].

Удосконалення на доктринальному рівні існуючих на сьогодні підходів щодо описання правової природи приватного обвинувачення бачиться нам у систематизації за певними сутнісними ознаками характеристик цього інституту, які виділялись його дослідниками, й осмислення таких характеристик через призму віднесення їх до тієї чи іншої групи. Відмітимо, що ознайомлення з існуючими на сьогодні науковими працями, де розкриття питання правової природи приватного обвинувачення здійснюється шляхом аналізу окремих його характеристик (що в цілому, на наш погляд, є методично виправданим кроком), дає можливість констатувати,

що такі характеристики подаються як рівнозначні ознаки приватного обвинувачення в цілому [див., наприклад: 2, с. 47–50]. Разом із тим вбачається доцільним розглядати окремо базові, глибинні ознаки правового явища, які, власне, забезпечують його існування, і, так би мовити, ознаки, які характеризують форму існування явища, а отже, є похідними. У такому аспекті нам імпонує сприйняття ситуації А. М. Гончаровою. Як зазначає авторка, у змісті будь-якого явища, у тому числі кримінального процесуального, є деяке стійке ядро (основа), яке виражає саму суть даного явища, його власний зміст, істотним чином впливає на всі інші необхідні сторони та зв'язки об'єкта, обумовлює відповідні їх зміни, напрям функціонування та розвитку. Отже, спираючись на основу, можливо пояснити та уявити в органічному взаємозв'язку всю сукупність необхідних сторін і тим самим у системі ідеальних образів, понять відтворити сутність досліджуваного об'єкта. Основа явища не лише виражає його сутнісні характеристики, а й виступає постійною детермінантою, яка спочатку породжує, а потім забезпечує існування цього явища. Таким чином, явище і його основа утворюють між собою складну систему взаємозв'язків та взаємного впливу, зміни основи призводять до зміни явища, і навпаки [3].

Отже, характеризуючи правову природу приватного обвинувачення, доцільно розмежовувати *характеристики причини* та *характеристики форми* досліджуваного явища. По суті характеристики причини є матеріально-право-

вими або позаправовими підставами існування інституту приватного обвинувачення, а характеристики форми – його процесуальними ознаками.

Установлення характеристик причини існування феномену проваджень у формі приватного обвинувачення в публічній сфері кримінального процесуального права по суті є відповіддю на питання, чому держава поступає своєю монополією кримінального переслідування на користь приватних осіб. Думається, що до чинників, що зумовлюють причину існування інституту приватного обвинувачення, слід віднести такі¹:

1) *посягання на суб'єктивні права конкретної особи*. Цим фактом власне визначається сама можливість існування проваджень приватного обвинувачення, оскільки завдання злочином шкоди виключно загальносуспільним інтересам знімає б питання приватного обвинувачення в принципі. Але спірним у науці кримінального процесу залишається питання про те, чи завдають кримінальні правопорушення, які переслідуються в порядку приватного обвинувачення, шкоди інтересам суспільства. Так, на початку двадцятого століття окремі радянські правники доводили, що провадження приватного обвинувачення не містять безпосереднього суспільного або державного інтересу (В. Зенькович) і до вказаної категорії злочинів держава ставиться байдуже (В. Соловійов) [цит. за: 4, с. 29]. При цьому з розвитком радянської ідеології,

яка передбачала заперечення усього приватного, змінювались і погляди на зазначене питання, а висловлювання вищеназваних дослідників піддавались критиці їх послідовниками. Зокрема, правова література поповнювалась позиціями, відповідно до яких: діяння, що передбачає санкції з боку держави, не може вважатися таким, що посягає лише на окрему особу, оскільки вже сам факт регламентації переслідування з боку держави і факт встановлення санкцій свідчать про те, що держава не є байдужою до діяння [5, с. 157]; злочини, переслідувані в порядку приватного обвинувачення, посягають не лише на законні інтереси потерпілого, а й на загальносуспільні інтереси, оскільки в радянському праві немає і не може бути поділу на злочини, що завдають шкоди суспільству, і злочини, що завдають шкоди окремим особам [4, с. 28–29] і т. ін. Подальший відхід від радянської ідеології тотального панування інтересів держави над приватними інтересами, у свою чергу, змінив і наукові підходи. Аналіз останніх робіт дає можливість вказати на певну реабілітацію позицій, висловлених правниками початку двадцятого століття, хоча й у менш безпечній формі. Наприклад, аналізуючи провадження у формі приватного обвинувачення, С. І. Перепелиця зазначає, що, «зважаючи на локальність кримінально-правового конфлікту та незначну суспільну небезпечність кримінального правопорушення держава, не відмовляючись від обов'язку здійснення захисту особи від кримінально караного посягання, все ж «вимикає» автоматичний режим реагування на будь-яке кримінальне право-

¹ Відразу зазначимо органічну взаємопов'язаність ознак, які будуть розглянуті, їх змістове взаємопроникнення та причинно-наслідкову взаємообумовленість.

порушення, чим в деякій мірі зменшує число розпочатих кримінальних проваджень» [2, с. 50]. Окрім того, слід вказати, що характер порушуваних благ, а також схожість порядку кримінального переслідування у формі приватного обвинувачення із цивільним судочинством дали підстави для розробки в кримінальному праві теорії «приватного делікту», в рамках якої наведено бачення цієї категорії злочинів як діянь, що посягають виключно або переважно на права та інтереси приватних осіб і лише незначним чином зачіпають інтереси публічні (на сьогодні таке обґрунтування злочинів, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, зустрічається в окремих коментарях до КПК ФРН). Проте теорія приватного делікту неодноразово піддавалась критиці, зокрема відмічалась суперечність між традиційним поняттям злочину як суспільно небезпечного діяння і приватним злочином, який не є небезпечним для суспільства [3].

На наш погляд, усі вищеназвані позиції, будучи проаналізовані, надають можливість виявити в кожній із них певне раціональне зерно. Так, позиція радянських правників стосовно небайдужості держави до злочинів, що переслідуються у формі приватного обвинувачення, навіть в умовах відсутності ідеологічних передумов для її існування, значною мірою відповідає дійсності. Зрозуміло, що в усіх випадках вчинення діяння, передбаченого КК, шкода завдається і загальносуспільним інтересам, оскільки суспільна небезпечність є невід'ємною рисою будь-якого злочинного діяння. Як справедливо вказує

А. М. Гончарова, суспільна небезпечність злочинів, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, визначається фактом об'єктивного існування і високою значимістю в суспільстві цінностей, на які вони посягають [3]. Але при цьому зазначений погляд, на нашу думку, має сприйматися із поправкою (яка певною мірою висвітлює позиції науковців початку двадцятого і двадцять першого століть, а також теорію приватного делікту): у випадку із вчиненням кримінального правопорушення, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, баланс між ступенем порушення загальносуспільних і приватних інтересів схиляється в бік останніх¹, що, втім, не виключає наявності мінімально необхідного рівня суспільної небезпечності такого діяння як підстави для законодавчого віднесення його до числа злочинів²;

2) *необхідність врахування думки потерпілого для віднесення діяння до числа протиправних*³. Така підстава

¹ Зважаючи на таку властивість характеристик будь-якого явища, як їх системність, окрім зазначеного слід враховувати, що держава відмовляється від переслідування суспільно небезпечного діяння ще й з тієї причини, що таке переслідування може завдати потерпілому більшої шкоди, аніж саме діяння (про це більш детально див. далі).

² Ця теза доволі яскраво підкріплюється відомим висловом «*De minimis non curat lex*» («Закон не займається дрібницями»).

³ Ця ознака є характерною переважно для злочинів, передбачених у п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК, оскільки віднесення до числа проваджень у формі приватного обвинувачення злочинів, названих у пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 477 КПК, більшою мірою зумовлюється фактом особливих (родинних або трудових) зв'язків між учасниками конфліктної ситуації.

існування проваджень у формі приватного обвинувачення максимально вичерпно описується поетичним висловом про те, що «одне й те саме поводження стосовно представниці чарівної статі може бути сприйнято нею і як прояв кохання, і як найбільше пониження гідності» [4, с. 35]. Дійсно, завдання шкоди перш за все конкретній особі (що було описано вище) зумовлює необхідність з'ясування позиції постраждалого (який може себе таким і не вважати). Зазначимо, що в теорії кримінального права і процесу на дану ознаку проваджень приватного обвинувачення у більшості випадків звертали увагу при дослідженні такого правопорушення, як образа. Усвідомлюючи деяку спірність використання даного злочину для ілюстрації своєї позиції (зважаючи на його декриміналізацію в національному законодавстві), тим не менш наведемо висловлені з цього приводу в літературі погляди, принаймні з урахуванням таких аргументів: а) образа як злочин передбачена кримінальним законодавством інших держав (РФ, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Узбекистан, ФРН та ін.), а отже, може використовуватися як ілюстрація принаймні в рамках компаративного підходу; б) в усіх названих державах цей злочин віднесено до числа тих, щодо яких провадження здійснюється в формі приватного обвинувачення; в) позиції дослідників стосовно необхідності врахування думки потерпілого для констатації факту образи значною мірою можна поширити й на інші злочини, провадження щодо

яких здійснюється в порядку приватного обвинувачення, оскільки елемент суб'єктивного сприйняття ситуації потерпілим більшою чи меншою мірою виражений в кожному з них (наприклад, незаконне розголошення лікарської таємниці, зґвалтування, погроза знищення майна та ін.)¹.

Відразу відмітимо, що хід міркувань у цьому напрямі характеризується послідовністю, на яку (на відміну від попередньо описаної ознаки) чинники ідеологічного характеру не вплинули, а також єдністю доктринальних підходів представників як матеріального кримінального права, так і кримінального процесу. Зокрема, у роботах корифеїв доктрини радянського кримінального права (А. А. Піонтковського, А. Н. Трайніна) підкреслюється, що для констатації образи недостатньо лише образливих висловів, а потрібно щоб суб'єкт відчував пониження власної гідності, тобто потрібна образа не лише як дія, а й як наслідок [6, с. 141; 7, с. 659]. Аналогічну позицію знаходимо у роботах процесуалістів радянських часів: той чи інший вислів, образливий на погляд оточуючих, може зовсім інакше сприйматися особою, якій він адресований. Навіть нанесення побоїв, наприклад, одним із подружжя іншому може в оцінці потерпілого бути дією правомірною і цілком ним заслуженою. Мотиви примирення

¹ Про можливість поширення ілюстративного матеріалу, викладеного на підставі розгляду образи, й на інші злочини, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, також зазначали окремі дослідники, зокрема, С. І. Катькало та В. З. Лукашевич (див. с. 36 згадуваної праці).

у справах приватного обвинувачення доводять, що потерпілий у ряді випадків усвідомлює свою неправомірну, і таку, що провокує конфлікт, поведінку щодо правопорушника, а отже, оцінює дії останнього як до певної міри виправдані [4, с. 35, 37]. Подальші дослідження цього питання, у тому числі в пострадянські часи, по суті лише підтвердили раніше висловлену тезу. Зокрема, як доводять представники сучасної кримінальної процесуальної науки, вагомість урахування суб'єктивної думки потерпілого стосовно злочинів приватного обвинувачення підтверджується результатами спеціальних кримінологічних, психологічних та соціологічних досліджень, практикою соціальної роботи. Зокрема, були виявлені відмінності між субкультурами різних соціальних груп відносно прийнятих у них ціннісних орієнтацій та норм поведінки. Отримані дані також показували, що значення, яке особа вкладає у слово або дію, визначається цілою низкою чинників, серед яких ситуація використання, емоційний стан, специфіка світосприйняття, особистий досвід, його належність до культури або субкультури, ступінь визнання знакових систем, норм, цінностей, що в них діють, та ін. Відповідно, одне і те саме слово або дія у різних ситуаціях можуть бути сприйняті людиною по-різному, викликаючи у неї найрізноманітніші реакції – від образи та агресії до позитивних емоцій, а отже, в одній ситуації вони можуть таїти в собі загрозу для суспільства, а в іншій – навпаки, покращувати існуючі відносини. Інакше кажучи, діяння, пе-

реслідування яких здійснюється в порядку приватного обвинувачення, взяті само по собі поза соціальним контекстом, у багатьох випадках не є ані суспільно шкідливим, ані суспільно корисним. Ураховуючи вказане, з позиції матеріального кримінального права злочини, що переслідуються в порядку приватного обвинувачення, пропонують визначати як діяння, що посягають на об'єктивно існуючі цінності, змістове наповнення яких є суб'єктивним, у зв'язку із чим особливе значення для вирішення питання про те, чи мало діяння характер суспільно небезпечного, має суб'єктивне сприйняття потерпілого [див.: 3];

3) *особливі зв'язки приватного характеру між правопорушником і потерпілим*. Така ознака проваджень у формі приватного обвинувачення значною мірою накладає відбиток і на суб'єктивне сприйняття постраждалим дій правопорушника, і на прагнення постраждалого піддати кривдника покаранню, і на співвідношення шкоди від заподіяного зі шкодою від втручання держави (про це детально далі). Вагомість зазначеної ознаки, а отже, необхідність звернення на неї окремої уваги, підкреслюється й тим фактом, що приклади врахування особливих зв'язків, як чинника віднесення конфліктів до числа приватноправових, можна знайти як в історичних нормативно-правових пам'ятках, так і в законодавстві сучасних держав. У порядку ретроспективного прикладу нагадаємо, що в ході реформ 1864 р. до законодавства царської Росії було включено положення, згідно з якими в порядку приватного

обвинувачення переслідувались такі злочини, як крадіжки, шахрайство, що мали місце між батьками і дітьми, членами подружжя; завдання одним із подружжя іншому тілесних ушкоджень, каліцтва, побоїв, мордувань за умови, що перелічені дії не призвели до таких наслідків, як смерть потерпілого та деякі інші [див.: 8, с. 13]. Доволі показовим сучасним прикладом у цьому аспекті є підхід розробників КПК Республіки Білорусь, де зазначено, що до числа проваджень приватного обвинувачення віднесено провадження стосовно таких злочинів, як крадіжка (без кваліфікуючих ознак), шахрайство (без кваліфікуючих ознак), привласнення або розтрата (без кваліфікуючих ознак), угон транспортного засобу або малої судна (без кваліфікуючих ознак), за умови що зазначені злочини *вчинені щодо постраждалого членами його сім'ї, близькими родичами або іншими особами, яких постраждалий обгрунтовано вважає близькими (ст. 26).*

Схоже правило діє й в оновленому кримінальному процесуальному законодавстві України. Так, аналіз ст. 477 КПК дає право констатувати, що кримінальне процесуальне законодавство України виділяє три види зв'язків, які враховуються при віднесенні проваджень до числа тих, що здійснюються у формі приватного обвинувачення: а) шлюбні зв'язки (пп. 2, 3 ч. 1 ст. 477); б) родинні (п. 3 ч. 1 ст. 477); в) трудові (п. 3 ч. 1 ст. 477). При цьому слід зазначити, що законодавець України чітко розмежував види стосунків, що знайшло формальне відбиття у відокремленні пп. 2 і 3 у рамках ч. 1 ст. 477

КПК, ознайомлення з якими дає можливість звернути увагу на деякі особливості:

– *по-перше*, критерій «кримінальне правопорушення вчинено одним з подружжя по відношенню до іншого» (шлюбні зв'язки) стосується і п. 2, і п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК, тобто є більш широким порівняно з критерієм родинних зв'язків (який законодавець поширив лише на п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК). Думається, що цей факт не є випадковістю і може бути пояснений принциповою законодавчою позицією пріоритетного ставлення до збереження саме шлюбних стосунків. Можна допустити, що останні є більш уразливими (оскільки суб'єктів не пов'язує кровне споріднення), а отже, потребують посиленого захисту в тому числі в рамках інституту приватного обвинувачення;

– *по-друге*, специфікою п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК (який відносить провадження до числа приватних за критерієм шлюбних зв'язків) є охоплення ним більш тяжких статевих злочинів (згвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153–155 КК; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом без кваліфікуючих обставин) порівняно із тими, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК розглядаються в порядку провадження приватного обвинувачення незалежно від наявності зв'язків між правопорушником і постраждалою особою (згвалтування без обтяжуючих обставин та примушування до вступу в статевий зв'язок). Думається, що такий крок є цілком логіч-

ним, зважаючи на природний зв'язок шлюбних та статевих відносин, а отже, і право осіб, які перебувають у шлюбі, самостійно визначатися з нормами власного інтимного життя;

– *по-третє*, п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК (який відносить провадження до числа приватних за критеріями шлюбних, родинних, трудових зв'язків) охоплює виключно злочини проти власності;

– *по-четверте*, у цілому кримінальні правопорушення, названі в пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 477 КПК, є більш тяжкими порівняно з названими у п. 1 цієї ж частини вказаної статті, що підтверджує вже згадувану позицію дослідників про обернено пропорційний зв'язок таких критеріїв віднесення проваджень до числа приватного обвинувачення, як тяжкість кримінального правопорушення і наявність специфічного приватноправового зв'язку між правопорушником і потерпілим;

4) *неспіврозмірність шкоди, завданої правопорушенням, зі шкодою, яку завдасть втручання держави*. Свого часу ще класиками кримінального процесу відмічалось, що публічне переслідування деяких злочинів може викликати негативні наслідки не лише для злочинця, а й для потерпілого [9, с. 128]. Продовжуючи розвивати зазначену тезу, сучасні науковці є ще більш категоричними у своїх висновках. Як вказує А. М. Гончарова, у ряді випадків діяльність правоохоронних органів щодо початку провадження і його розслідування та судового розгляду всупереч волі потерпілої особи завдає більшої шкоди, аніж самий злочин [3]. Цілком підтримуючи викладений погляд, спробуємо, спираючись на проведене нами соціологічне дослідження¹,

деталізувати його в частині з'ясування різновидів негативних наслідків від діяльності правоохоронних органів всупереч позиції потерпілого, яка, на наш погляд, може виражатися у такому:

а) *повторна віктимізація потерпілого*. Цей термін використовується в сучасних наукових роботах [див., наприклад: 10] й у текстах міжнародних документів [див., наприклад: 11] для позначення ситуації, коли потерпілий страждає не лише від безпосередніх дій правопорушника, а й від невинуваних необхідністю дій правоохоронних органів в рамках кримінального провадження. Думається, що саме це поняття доволі влучно описує випадок втручання державних органів у конфлікти, які мають переважно приватний, а подекуди й інтимний характер. Зокрема, як доводить проведене нами соціологічне дослідження, у 56% випадків жертва правопорушення, провадження щодо якої може здійснюватися лише в порядку приватного обвинувачення, не бажала розпочинати кримінальне переслідування, щоб запобігти розголосу обставин справи та з огляду на страх перед відчуттям сорому, викликаним таким розголосом;

б) *руйнування соціальних зв'язків*. Цей негативний наслідок має безпосе-

¹ Проведене дослідження полягало в опитуванні потенційних потерпілих у провадженнях у формі приватного обвинувачення (тобто осіб, стосовно яких до правоохоронних органів надійшла інформація про завдання їм шкоди (як правило, інформація від служб швидкої медичної допомоги і травмунктів), але які не подають заяву про вчинення щодо них кримінального правопорушення). Збір даних, на прохання автора, забезпечували працівники правоохоронних органів (дільничі, слідчі), які здійснювали перевірку інформації, що надійшла від закладів охорони здоров'я.

редній зв'язок із такою вищеописаною нами характеристикою проваджень у формі приватного обвинувачення, як «особливі зв'язки приватного характеру між правопорушником і потерпілим». Більше того, навіть якщо характеризувати групу кримінальних правопорушень, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК (тобто які не мають прив'язки до особливих взаємовідносин потерпілого і правопорушника), то слід погодитися із дослідниками, які вказують на той факт, що у переважній більшості правопорушник і потерпілий у таких випадках є знайомими ще до виникнення конфліктної ситуації, а отже, перебувають якщо й не у передбачених КПК сімейно-родинних або трудових відносинах, то доволі часто у дружніх, приятельських, сусідських стосунках і т. ін. [4, с. 32–33]. У межах зазначеного слід звернути увагу на таку особливість менталітету слов'янських народів, як відсутність соціального схвалення віддання переваги судовим процедурам перед можливістю вирішення питання, так би мовити, «по-родинному». Зауважимо, що цей факт доволі яскраво продемонстрував зріз соціальної свідомості, у рамках якого 44% осіб зізнались, що не ініціювали кримінальне переслідування саме через небажання остаточно руйнувати ті чи інші відносини;

в) *втрата цінного співробітника та/або завдання шкоди діловій репутації*, на наш погляд, також мають розцінюватися як негативні наслідки, на запобігання яких спрямований інститут приватного обвинувачення у кримінальному процесі. При цьому вбачається, що небажана втрата працівника як негативний наслідок є похідним від наслідку

руйнування відносин між таким співробітником і роботодавцем у випадку ініціації останнім кримінального переслідування. Окрім цього, для суб'єкта господарської діяльності вихід за межі підприємства інформації про прояви злочинних діянь серед персоналу може спричинити доволі істотну моральну шкоду (втрата ділової репутації) та, як наслідок – матеріальну шкоду в формі недоотриманої вигоди. Відмітимо, що до нашої вибірки не потрапили ситуації, коли б потерпілий пояснював небажання розпочинати кримінальне провадження, спираючись на розглядувані аргументи. Утім це жодним чином не підмиває висловленої нами тези, оскільки має абсолютно логічне пояснення: специфіка злочинів приватного обвинувачення, щодо яких враховується факт трудових взаємозв'язків, зумовлює ситуацію, за якої єдиним суб'єктом, який може бути зацікавленим у повідомленні правоохоронних органів, є роботодавець (на відміну, наприклад, від тілесних ушкоджень, де обов'язок інформувати ОВС покладається на медичні заклади, до яких звертався потерпілий). Отже, роботодавець, обираючи збереження працівника та (або) ділової репутації на протигагу покаранню винного, не інформує правоохоронні органи, що, в свою чергу, не надає можливості виявити такі ситуації шляхом соціологічних досліджень;

г) *розростання конфлікту*, як негативний чинник втручання держави у приватну сферу без врахування позиції потерпілого, вже вказувався в роботах окремих дослідників. Зокрема, складно сперечатися з тим, що травмуючий вплив діяльності правоохоронних органів по-

ширюється не тільки на особу, стосовно якої було вчинене діяння, офіційно кваліфіковане як злочинне, а й на його найближче оточення (сім'ю, родичів, друзів, сусідів і т. д.) [див.: 3]. Крім того, відносини можуть погіршитися не лише між підозрюваним і потерпілим, а й між особами, які подали заяву всупереч волі потерпілого і самим потерпілим, що призведе до розростання локального конфлікту й втягування в його орбіту нових учасників [див.: 4, с. 38];

5) *відносно менша суспільна небезпечність*, порівняно з провадженнями публічного обвинувачення також, на наш погляд, має розглядатися як одна з характеристик причини існування проваджень приватного обвинувачення. Разом із тим, як нами вже відмічалось, КПК 2012 р. не лише істотно розширив число кримінальних правопорушень, переслідування яких може здійснюватися в формі приватного обвинувачення, а й змінив якісну складову цієї групи, додавши до неї ряд злочинів середньої тяжкості (ч. 2 ст. 122, ч. 1 ст. 153, ч. 1 ст. 289 КК), так і тяжкі злочини (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 289 КК). На перший погляд, вказаний факт дещо послаблює висловлену нами тезу про меншу суспільну небезпечність кримінальних правопорушень, які переслідуються в порядку приватного обвинувачення, порівняно з тими, щодо яких провадження здійснюється в публічному форматі. Але, нагадаємо, що на початку цього пункту роботи нами висловлювалось переконання, що всі причини виділення проваджень приватного обвинувачення як окремої групи в рамках кримінального процесу є взаємопов'язаними. Думається, що в розглядуваному питанні такий зв'язок виражається у формі

взаємної нейтралізації ступеня тяжкості кримінального правопорушення фактом наявності шлюбно-родинних або трудових зв'язків між потерпілим і правопорушником (у цьому аспекті доволі показовим є розміщення злочинів середньої тяжкості і тяжких злочинів в переліках, закріплених пп. 2 і 3 ч. 1 ст. 477, які передбачають віднесення проваджень до числа тих, що здійснюються у формі приватного обвинувачення лише за умови наявності певного виду приватноправових зв'язків між потерпілим і правопорушником).

Указані причини, в свою чергу, обумовлюють специфічний порядок судочинства щодо проваджень приватного обвинувачення, що дає право вести мову про *характеристики форми* розглядуваного інституту. Останні на сьогодні є розробленими на достатньому теоретичному рівні, що дає можливість лише перерахувати їх із посиланням на відповідні джерела. Отже, відмітимо, що серед названих у літературі характеристик проваджень приватного обвинувачення до числа характеристик форми зазначеного інституту, на наш погляд, доречно віднести: законодавче закріплення особливої процедури, що дає можливість говорити про окремих вид кримінального провадження [див.: 12, с. 186; 4, с. 29; 13, с. 7–8]; наявність у потерпілого права розпоряджатися предметом обвинувачення [див.: 2, с. 47; 14, с. 49; 15, с. 116]; активність діяльності потерпілого по реалізації функції обвинувачення [див.: 16, с. 172; 17, с. 5–6; 18, с. 78]; наявність у природі інституту приватного обвинувачення матеріально-правових та процесуально-правових складових [див.: 2, с. 48; 19, с. 16–17] та ін.

Список використаних джерел

1. Петрова Н. Е. Частное и субсидиарное обвинение / Н. Е. Петрова. – Самара : Самар. ун-т, 2004. – 213 с.
2. Перепелиця С. І. Провадження у формі приватного обвинувачення: порівняльно-правове дослідження : монографія / С. І. Перепелиця. – Х. : Право, 2015. – 184 с.
3. Гончарова А. Н. Криминологические основания преступлений частного обвинения [Електронний ресурс] : монографія / А. Н. Гончарова. – Красноярск : КрасГУ, 2002. – 120 с. – Режим доступу: http://www.allpravo.ru/library/doc4204p0/instrum4205/item4208.html#_ftn2.
4. Катъкало С. И. Судопроизводство по делам частного обвинения / С. И. Катъкало, В. З. Лукашевич. – Л. : Изд. Ленингр. ун-та, 1972. – 208 с.
5. Дурманов Н. Д. Понятие преступления / Н. Д. Дурманов. – М. : Изд. АН СССР, 1948.
6. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957.
7. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Особенная часть / А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин. – М. : Госюриздат, 1955. – Т. 1.
8. Ленский А. В. Производство по делам частного обвинения в уголовном процессе России / А. В. Ленский, Ю. К. Якимович. – М. : Юрист, 1998. – 48 с.
9. Фойницкий И. Я. Учение о наказаниях в связи с тюремоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб. : Тип. М-ва путей сообщения, 1889.
10. Шамардин А. А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России : дис. ... канд. юрид. наук / Артем Александрович Шамардин. – Оренбург, 2001. – 200 с.
11. Правонарушители и жертвы: ответственность и справедливость в процессе отправления уголовного правосудия: рабочий документ Десятого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями [Електронний ресурс]. – Вена, 10–17 апреля 2000 г. – Режим доступу: <http://www.uncjin.org/Documents/congr10/8r.pdf>.
12. Савицкий В. М. Уголовный процесс : слов.-справ. / В. М. Савицкий, А. М. Ларин. – М. : Юрид. фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1999. – 271 с.
13. Соболев М. В. Производство по уголовным делам частного обвинения в соответствии с уголовно-процессуальным кодексом Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Соболев Максим Викторович. – М., 2008. – 29 с.
14. Малярчук Н. В. Приватне обвинувачення як диференціація кримінально-процесуальної форми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. В. Малярчук ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 212 с.
15. Штоль Д. С. Диспозитивность и ее отдельные проявления в уголовном процессе Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д. С. Штоль. – Челябинск, 2009. – 211 с.
16. Быковская Е. В. Уголовное судопроизводство по делам частного обвинения: проблемы правовой регламентации и их решение: проблемы правовой регламентации и их решение : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Быковская Елена Васильевна. – М., 2006. – 219 с.
17. Талынева З. З. Особенности уголовного производства по делам частного обвинения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Талынева Земфира Зинуровна. – Уфа, 2008. – 182 с.
18. Кримінально-процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. – К., 2003.
19. Струкова В. В. Уголовное преследование, осуществляемое в частном порядке (теоретические основы и механизм реализации) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Виктория Викторовна Струкова. – М., 2011. – 26 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2015.

Титко И. К вопросу правовой природы института частного обвинения в уголовном процессе

В статье обосновывается тезис касательно неоднородности свойств, характеризующих институт частного обвинения в уголовном процессе. В частности, наряду с характеристиками формы данного явления (то есть его уголовно-процессуальными признаками) пред-

лагається виділяти характеристики, пояснюють причини існування вказаного феномена. Описанню останніх, з урахуванням новачок УПК 2012 г., правозастосовної практики і результатів соціологічних досліджень автора, і присвячена дана стаття.

Ключевые слова: обвинение, частное обвинение, публичное обвинение, производство частного обвинения, диспозитивность.

Titko I. Some Questions of the Legal Nature of the Private Prosecution Institute in Criminal Proceedings

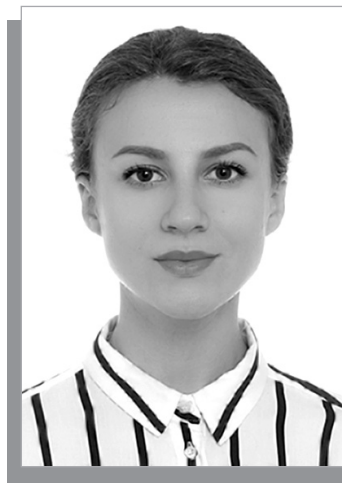
The article explains the thesis concerning the heterogeneity of the properties that characterize the institution of private prosecution in criminal proceedings. In particular, along with the procedure characteristics of the phenomenon (i.e., its criminal procedure characteristics), it is proposed to allocate characteristics that explain the reasons for the existence of this phenomenon. Thus, the subject of this article is description of the latter, with the innovations of the Criminal Procedure Code of 2012, law enforcement and the results of the author's sociological research. Such characteristics of the reasons of the institute private prosecution in the criminal procedure law were isolated and described as (a) infringement on personal rights specific person; (b) the need to consider the a victim's opinion; (c) special relations of a private nature between the victim and the offender; (d) the disproportion of harm that caused by crime with the damage that can cause government intervention against the will of the victim.

The author also expresses the opinion on the differences of the legal nature of the crimes which are considered to be cases of private accusation according to the different paragraphs of part 1, chapter 477, Criminal Procedure Code of Ukraine. Based upon the sociological study results, an opinion about forms of harm that can cause state intervention in the affairs of private prosecution against the will of the victim is represented. An overview of the literature which reveals the procedure characteristics of private prosecution institute in criminal proceedings is also provided.

Keywords: accusation, private accusation, public prosecution, the production of private accusation, optionality.

В. ВОЗНА

аспірантка кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 346:352.07-047.22

Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері господарювання: удосконалення законодавчого забезпечення

У статті розглянуто та проаналізовано основні напрями законодавчого забезпечення організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування. Наведено більш детальну класифікацію повноважень муніципальних органів відповідно до їх викладення у законодавстві, яким регулюється сфера господарювання органів місцевого самоврядування. Особливу увагу приділено питанню законодавчої систематизації повноважень муніципальних органів. Запропоновано розширення тексту Господарського кодексу України в частині організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування та доповнення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, організаційно-господарські повноваження, законодавче забезпечення, законодавча систематизація.

Постановка проблеми. Оскільки Закон України, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема і у сфері господарювання, був прийнятий раніше, ніж Господарський кодекс України (далі – ГК України), можна стверджувати, що існує проблема удосконалення цього законодавства у напрямі уніфікації відповідного

понятійного апарату та застосування засобів регулювання. Відповідно до ст. 3 ГК України органи місцевого самоврядування є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією у процесі управління господарською діяльністю. Разом з тим для ефективної взаємодії господарського законодавства з муніципальним має бути чіткий розподіл

повноважень органів місцевого самоврядування у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» відповідно до їх функціонального призначення, завдання та категорії господарських відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням повноважень органів місцевого самоврядування, а також механізмів організаційно-господарських відносин займалися такі науковці, як: Д. В. Задихайло, П. М. Любченко, В. С. Мілаш, В. М. Пашков, С. Г. Серьогіна, В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов та інші, але предметно і комплексно проблема адаптації законодавства про місцеве самоврядування до поняття та категорій сучасного господарського права і законодавства не вивчалась.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення питань систематизації нормативно-правового забезпечення організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування відповідно до положень сучасного господарського законодавства. Для цього необхідно проаналізувати дефекти законодавства України, а також нормативно-правової бази органів місцевого самоврядування у сфері господарювання. І на цій основі з'ясувати коло необхідних законотворчих заходів із підвищення ефективності участі органів місцевого самоврядування в господарських правовідносинах шляхом внесення відповідних доповнень до тексту ГК України та муніципального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Держава, тримаючи курс на децентралізацію публічної влади, передбачає необхідність інтенсивного роз-

витку муніципального та господарського законодавства, зокрема в контексті точної, детальної і юридично коректної систематизації організаційно-господарських повноважень цих органів у сфері господарювання.

Слід зазначити, що під систематизацією в літературі розуміють діяльність компетентних державних органів та уповноважених організацій з упорядкування і вдосконалення чинних нормативно-правових актів, зведення їх у єдину внутрішньо узгоджену систему, також можна сказати, що це постійна форма розвитку і упорядкування діючої правової системи, яка здійснюється з метою встановлення і усунення прогалин, суперечностей у чинному законодавстві, внесення до нього корективів та підвищення ефективності законодавства. Видами систематизації є: інкорпорація, консолідація та кодифікація. У свою чергу, інкорпорація передбачає об'єднання нормативно-правових актів без зміни їх змісту в збірники у хронологічному, алфавітному, предметному чи іншому порядку. В процесі консолідації кілька актів об'єднуються в новому документі, правотворчим органом створюється новий нормативно-правовий акт, який повністю замінює попередні; усі нормативні положення раніше прийнятих актів об'єднуються в ньому без змін, хоча, як правило, здійснюється їх редакційна правка: усуваються суперечності, повтори тощо. І нарешті, кодифікація – вид систематизації законодавства, який передбачає змістовну переробку (усунення розбіжностей і суперечностей, скасування застарілих норм) нормативно-правових актів, що мають спільний

предмет і метод правового регулювання та створення нового систематизованого нормативно-правового акта.

Що стосується господарського законодавства, то в цілому його кодифікація у вигляді ГК України відбулася 16 січня 2003 р. Оскільки систематизація передбачає встановлення та усунення прогалин у законодавстві, потрібно зазначити, що не всі прогалини є подоланими у тексті ГК України, як і у Законі «Про місцеве самоврядування в Україні» в частині організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування. Тому систематизація передбачає усунення таких прогалин у господарському законодавстві шляхом виділення та фіксації в ГК України системи повноважень органів місцевого самоврядування відповідно до типізації господарських правовідносин, яка передбачена у ст. 3 цього Кодексу. Але щоб виділити та розмежувати, до якого виду господарських відносин слід віднести повноваження муніципальних органів у сфері господарювання, треба з'ясувати правову природу організаційно-господарських та господарсько-виробничих правовідносин, оскільки деякі повноваження мають елементи і організаційно-господарських, і господарсько-виробничих відносин.

Як відомо, зміст ст. 3 ГК України містить вказівку на три типи господарських правовідносин, а саме:

– господарсько-виробничі відносини, які є майновими та іншими відносинами, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності;

– внутрішньогосподарські відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами;

– організаційно-господарські відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю [1].

У свою чергу, ст. 2 ГК України наголошує, що органи місцевого самоврядування є учасниками у сфері господарювання. Водночас ст. 8 ГК України вказує, що держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання. Разом з тим законодавець робить застереження відносно того, що муніципальні органи виступають як суб'єкт господарювання виключно у випадках, передбачених законодавством. У цьому контексті треба зауважити, що господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування як органів публічної влади реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Оскільки згідно з положенням ст. 19 Конституції України безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України [2].

Отже, усі підстави та форми діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів господарювання мають бути прямо врегульовані законами

України, як уявляється – і у змісті ГК України на рівні загальних підстав та відсилання до джерел муніципального законодавства, і, зокрема, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», що має комплексну нормативно-правову природу.

Стаття 3 ГК України прямо зазначає, що органи місцевого самоврядування є суб'єктами організаційно-господарських повноважень. У той же час аналіз господарської діяльності органів місцевого самоврядування дозволяє зробити висновки, що муніципальні органи виступають як механізм акумуляції коштів територіальної громади, систематично, на власний ризик складають чисельні договори щодо оренди та концесії об'єктів комунальної власності, договори у сфері громадських пасажирських перевезень та інші, пов'язані з використанням об'єктів комунального майна, укладаються на засадах рівності сторін, на конкурсній основі та на конкурентних засадах. У такому режимі здійснюється і закупівля майна для потреб територіальної громади та інші закупівлі за кошти місцевого бюджету, що відбувається систематично, і що робить ці відносини за цілою низкою ознак подібними до господарсько-виробничих відносин. Підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що в цілому органи місцевого самоврядування за змістом своєї діяльності є активними учасниками господарських відносин.

Як уявляється, існує необхідність здійснення внутрішньої типізації суб'єктів органів місцевого самоврядування, які беруть участь у організаційно-господарських відносинах. ГК України містить посилання на Закон

України «Про місцеве самоврядування в Україні», яким передбачена складна ієрархічна система таких суб'єктів. Тому важко визначити повною мірою суб'єктний склад організаційно-господарських повноважень у рамках господарської діяльності органів місцевого самоврядування як таких без деталізації їх суб'єктного складу у відповідних правовідносинах. Таким чином, господарська діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема в організаційно-господарських відносинах, визначена в ГК України конспективно та не систематизовано. Тому необхідно систематизувати і функції, і організаційно-господарські, і господарсько-виробничі повноваження органів місцевого самоврядування у сфері господарювання та детальніше зафіксувати коло суб'єктів, які беруть участь у організаційно-господарських відносинах з боку органів місцевого самоврядування, в ГК України.

Утім, відповідно до ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вони складають систему, яка включає в себе: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст; органи самоорганізації населення [3]. Так, суб'єктами (учасниками) організаційно-господарських повноважень у відносинах щодо приватизації комунального майна та відносинах з продажу в порядку приватизації майна виступають органи, створювані відповідними місцевими радами. Особливими

суб'єктами організаційно-господарських повноважень у галузі будівельної діяльності слід визнати державні комісії з прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів (державні приймальні комісії), статус яких визначений Порядком прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2004 р. № 1234 [3].

Для прикладу доцільно зупинитись на механізмі реалізації правовідносин, пов'язаних із розміщенням об'єктів зовнішньої реклами. Як зазначає Р. В. Ваксман, для ефективного функціонування механізму правового регулювання рекламної діяльності в Україні необхідно виходити з того, що економічна політика в ній значною мірою реалізується засобами господарсько-правової політики, в якій проблеми вдосконалення законодавства отримали своє місце. Таким чином, органи місцевого самоврядування сприяють запобіганню недобросовісної конкуренції у сфері рекламної діяльності [4]. Розглядаючи детальніше господарську компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері рекламної діяльності, треба зауважити, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2003 р. № 2067 «Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами» органи місцевого самоврядування з метою регулювання сфери рекламної діяльності видають дозволи на розміщення зовнішньої реклами. Згідно з п. 2 цієї Постанови дозволом є документ установленої форми, виданий розповсюдженню зовнішньої реклами на підставі рішення виконавчого органу

сільської, селищної, міської ради, який дає право на розміщення зовнішньої реклами на певний строк та у певному місці. Для регулювання діяльності з розміщення зовнішньої реклами сільська, селищна, міська рада може утворювати відділ, управління, інший виконавчий орган або покласти відповідні функції на існуючий відділ, управління (далі – робочий орган). До повноважень робочого органу належать:

- розгляд заяв розповсюджувачів зовнішньої реклами на надання дозволу, внесення змін у дозвіл, переоформлення дозволу та продовження строку його дії;
- надання у разі потреби розповсюдженню зовнішньої реклами архітектурно-планувальних завдань на опрацювання проектно-технічної документації для розташування складних (дахових) рекламних засобів;
- прийняття рішення про встановлення пріоритету заявника на місце розташування рекламного засобу, продовження строку, на який встановлено зазначений пріоритет, або про відмову в установленні такого пріоритету;
- підготовка проекту рішення виконавчого органу ради щодо надання дозволу чи про відмову в його наданні;
- видача дозволу на підставі рішення виконавчого органу ради;
- ведення інформаційного банку даних місць розташування рекламних засобів, плану їх розміщення та надання в установленому порядку інформації для оновлення даних містобудівного кадастру населених пунктів;
- подання територіальним органам спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів в Автономній

Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі матеріалів про порушення порядку розповсюдження та розміщення реклами;

– підготовка і подання виконавчому органу ради пропозицій щодо розмірів плати за надання послуг робочим органом на підставі калькуляції витрат для прийняття відповідного рішення [5]. Можна стверджувати, що в деяких випадках суб'єктом організаційно-господарських повноважень є Фонд державного майна та його регіональні відділення. Але ці суб'єкти організаційно-господарських повноважень не зазначаються ані в ГК України, ані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Разом з тим згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування реалізують такі правомочності у сфері господарювання:

– засновницькі повноваження, зокрема щодо права засновувати господарські товариства та комунальні унітарні підприємства;

– повноваження, щодо реалізації прав використання комунального майна, зокрема у відносинах: 1) використання природних ресурсів; 2) державного приватного партнерства; 3) оренди майна (рухомого та нерухомого); 4) передачі об'єктів у концесію; 5) здійснення закупівель необхідних товарів за кошти місцевих бюджетів та ін.;

– нормотворчі повноваження, зокрема щодо господарської компетенції органів місцевого саморегулювання у Статуті територіальної громади, а також численні підзаконні нормативно-правові акти, що реалізують оренду (концесію), тощо;

– владні повноваження у сфері державного регулювання господарської діяльності;

– владні повноваження у сфері регулювання діяльності щодо використання об'єктів комунальної власності.

У той же час зазначеним повноваженням органів місцевого самоврядування в економічній сфері в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» присвячено цілу низку статей, наприклад, ст. 28 «Повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку», ст. 28 «Повноваження в галузі бюджету, фінансів і цін» [3]. Так, названа компетенція розподілена між сільськими, селищними та міськими радами, головами цих рад, а також виконавчими органами сільських, селищних та міських рад. Проте розподілу повноважень відповідно до групи організаційно-господарських повноважень, господарсько-виробничих та регулюючих Закон не містить.

Вважаємо, що ці повноваження можна диференціювати і в більш детальному форматі:

– здійснення органами місцевого самоврядування організаційно-господарських повноважень щодо регулювання господарської діяльності;

– відносин із питань організаційно-засновницького характеру, щодо створення органами місцевого самоврядування господарських товариств, а також здійснення корпоратизації комунальних унітарних підприємств;

– відносин із питань містобудування, оскільки місцеве самоврядування забезпечує створення повноцінного життєвого середовища, що включає прогно-

зування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури;

– відносин з питань виконання державних програм економічного та соціального розвитку;

– відносин з бюджетно-фінансових питань та ціноутворення;

– господарських правовідносин з питань оренди земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності та оренди рухомого та нерухомого майна, що знаходиться у державній та комунальній власності, оскільки органи місцевого самоврядування виступають як орендодавці;

– відносин з питань концесії комунального майна концесіодавцем, в яких виступають органи місцевого самоврядування, відповідно до Закону України «Про концесії» [6];

– комплексних господарських правовідносин державно-приватного партнерства, в яких однією із сторін згідно з відповідним законодавством можуть бути органи місцевого самоврядування.

Тому з огляду на наведене виникають сумніви щодо визначення статусу органів місцевого самоврядування у ГК України, адже муніципальні органи при здійсненні господарської діяльності як суб'єкт організаційно-господарських

повноважень залучені і до господарсько-виробничих відносин та мають елементи комерційної діяльності.

Отже, вважаємо за потрібне внести пропозиції до тексту ГК України, виділити господарську діяльність органів місцевого самоврядування в окремий інститут господарського права – органи місцевого самоврядування як учасник (суб'єкт) господарського права.

Висновки. Проаналізувавши чинне законодавство, треба зазначити, що в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» законодавець не дає відповідної та належної класифікації повноважень органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, а також ГК України не приділяє належної уваги питанням компетенції та повноважень органів місцевого самоврядування, які, у свою чергу, потребують детального вивчення, удосконалення та створення єдиного дієвого механізму, що у свою чергу забезпечив би ефективне регулювання та управління у сфері господарювання.

Коло суб'єктів органів місцевого самоврядування саме як суб'єкти організаційно-господарських повноважень вимагають для власної правової урегульованості, особливо з огляду на вимоги ст. 19 Конституції України, певної конвергенції змісту законодавчого регулювання та його апарату про місцеве самоврядування, а також господарського законодавства в єдиному механізмі. Вважаємо, що для розгалуженого та дієвого правового механізму взаємодії двох галузей національного законодавства – господарського та муніципального, необхідно внести пропозиції щодо

цілої низки доповнень до тексту ГК України, визнати органи місцевого самоврядування особливим суб'єктом господарської діяльності та виділити господарську діяльність таких органів в окремий інститут господарсько-правового забезпечення діяльності «органи місцевого самоврядування як суб'єкт

господарських правовідносин». У ГК України мають бути визначені: по-перше, суб'єкти та учасники організаційно-господарських повноважень; по-друге, засоби та форми державного (комунального) регулювання господарської діяльності; по-третє, способи реалізації тощо.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 №436-4. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
2. Конституція України [Електронний ресурс] : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.
3. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21.05.1997 №280/97 ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
4. Ваксман Р. В. Рекламна діяльність: проблеми господарсько-правового забезпечення : монографія / Р. В. Ваксман. – Х. : Юрайт, 2014. – 208 с.
5. Про затвердження Типових правил розміщення зовнішньої реклами [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України від 29.12.2003 №2067. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.
6. Про концесії [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 №997-14. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Возная В. Деятельность органов местного самоуправления в сфере хозяйствования: совершенствование законодательного обеспечения

В статье рассмотрены и проанализированы основные направления законодательного обеспечения организационно-хозяйственных полномочий органов местного самоуправления. Особое внимание уделено вопросу законодательной систематизации полномочий муниципальных органов. Предложено расширение текста Хозяйственного кодекса Украины в части организационно-хозяйственных полномочий органов местного самоуправления и дополнение Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине».

Ключевые слова: органы местного самоуправления, организационно-хозяйственные полномочия, законодательное обеспечение, законодательная систематизация.

Vozna V. Activities of the Local Government Entities in the Field: Improvement of Legislative Security

Problem formulation. Since the Law of Ukraine regulating the activities of local authorities, including in the field of management was adopted before the Economic Code of Ukraine, it could be argued that there is a problem of improving the legislation in the direction of the unification of the corresponding conceptual apparatus and application of regulation. In accordance with Art. 3 of the Economic Code of Ukraine, local self-government is a subject endowed with economic competence in the management of economic activities.

Analysis of recent research and publications. Issues powers of local governments, as well as mechanisms of organizational-economic relations, engaged scholars such as the D. Zadykhaylo, P. Lubchenko, V. Milash, V. Pashkov, S. Seregina, B. Ustimenko, R. Dzhabrailov and others, but objectively and comprehensively the problem of adaptation of the legislation on

local self-government to the concept and categories of modern commercial law and the law has not been studied.

Formation purposes. The aim of the article is to highlight issues of systematization of legal support of organizational-economic powers of local self-government in accordance with the provisions of modern law. You must analyze the defects of the legislation of Ukraine, as well as the legal framework of local government in the field of management. On this basis, to ascertain the group the necessary legislative measures for improving the effectiveness of the participation of local governments in the economic legal relationship by making appropriate additions to the text of the Economic Code of Ukraine and municipal legislation of Ukraine.

Statement of the basic material. The state, heading for the decentralization of public power implies the need for intensive development of municipal and economic legislation, in particular in the context of an accurate, detailed and legally correct ordering of organizational- economic powers of these bodies in the field of management. There are doubts on the status of local government in the Economic Code of Ukraine, as municipal authorities in the exercise of economic activity as the subject of organizational-economic powers involved and the economic and industrial relations, and has elements of a commercial activity.

Therefore, we consider it necessary to amend the text of the Economic Code, to allocate economic activities of local governments in a separate Institute of Business Law – local governments as a participant (subject) law.

Conclusions. After analyzing the current legislation, it should be noted that the Law of Ukraine «On local government in Ukraine» does not give the legislator adequate and proper classification of powers of local authorities according to their competence, as well as the Economic Code of Ukraine does not pay enough attention to the issues of competence and powers of local governments, which in turn requires a detailed study, improve and create a single effective mechanism, which in turn would ensure the effective regulation and management in the field of management.

Keywords: local government, organizational-economic powers, legislative support, legislative systematization.

І. МУКОМЕЛА

аспірантка НДІ державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України

УДК 340.12:316.3:001.102

Інформаційне суспільство та його ознаки: теоретико-правовий аспект

У статті висвітлено фундаментальні ознаки інформаційного суспільства з теоретико-правової точки зору. Обґрунтовано взаємозв'язок інформаційного суспільства з громадянським суспільством, правовою, демократичною, соціальною державою, де спільною базовою основою є примат прав людини.

Ключові слова: інформаційне суспільство, права і свободи, громадянське суспільство, Інтернет, правова держава, демократія, соціальна держава.

За останні п'ятдесят років вивченню інформаційного суспільства було приділено значну увагу зарубіжних і вітчизняних дослідників. Новітній шлях розвитку цивілізації, на який ступило людство під впливом інформаційно-технологічних зрушень в усіх сферах життя, знаходить своє відображення і у правовому мисленні. Хоча розглядуваний концепт був уведений у тезаурус права, але у вітчизняній юридичній літературі теоретико-правовому осмисленню змін у суспільстві нового типу приділяється недостатня увага. Це зумовлює методологічну необхідність визначення характерних ознак інформа-

ційного суспільства саме через призму юридичної науки. Вивченням зазначеної проблематики займалися такі правники, як: І. В. Арістова, О. М. Балинська, О. М. Бандурка, І. Л. Бачило, І. Ю. Богдановська, В. М. Брижко, О. П. Дзьобань, І. Б. Жилияєв, В. О. Кир'ян, А. В. Колодюк, В. О. Копилов, А. В. Петухова, В. Г. Пилипчук, Т. А. Полякова, І. М. Рассолов, Е. А. Роговський, М. Н. Сатоліна, А. І. Хімченко, В. С. Цимбалюк, М. Я. Швець та ін.

Оцінюючи інформаційне суспільство з теоретико-правової точки зору, слід наголосити, що цей феномен не може сприйматися винятково як сус-

пільство новітніх технологій. У цьому контексті варто погодитися із І. Л. Бачило, яка стверджує, що «інформаційне суспільство може розвиватися виключно як суспільство громадянське, соціальне, демократичне і правове. На даній аксіомі вибудовуються основні дослідження у сфері інформаційного права і його вплив на реальні процеси життя суспільства» [3, с. 225]. Виходячи з цього, слід виділити первинну правову ознаку інформаційного суспільства, яке розглядається як *громадянське суспільство*.

Здавалося, що теорія права давно знайшла адекватну відповідь і досягла єдиного розуміння концепції громадянського суспільства. Однак, вивчивши, в рамках нашого дослідження, підходи до розуміння останнього феномену, на нашу думку, виявляється деякий теоретико-правовий конфлікт. Прийнято вважати, що громадянське суспільство є однією з характеристик суспільства та відображає певну стадію його розвитку [7, с. 471], якісно визначальний щабель звичайного, «класичного» суспільства [1, с. 33]. Однак І. Л. Бачило робить принципове зауваження з приводу суб'єктного складу громадянського суспільства, яке спричинене зміною інформаційної платформи і тим самим закладає конфлікт у теоретико-правове розуміння природи цієї концепції. Ключовим моментом новаторського сприйняття автором громадянського суспільства є віднесення до переліку його суб'єктів державної влади і місцевого самоврядування [1–4].

Слід підкреслити, що І. Л. Бачило – не єдиний російський науковець, який на початку ХХІ ст. послідовно відстоює

саме такий підхід до сприйняття суб'єктного складу громадянського суспільства. Серед інших прибічників цього підходу слід виділити Н. С. Бондаря і Н. І. Матузова [4, с. 10]. Вважаємо, що такий підхід щодо розуміння концепції громадянського суспільства реанімований вказаними науковцями із надр радянської політико-правової думки, яка розвивалася під впливом ідеологічних догм і штампів. Як влучно зауважує з приводу цього С. А. Авак'ян, у радянські часи замість категорії «громадянське суспільство» широко використовувалося поняття «політична система суспільства», що складалася із держави, правлячої партії, громадських організацій і трудових колективів, та яка знайшла своє закріплення в Конституції СРСР 1977 р. [10, с. 114]. Саме тому автори, які новаторським способом трактують суб'єктний склад громадянського суспільства, фактично намагаються повернути правову науку та суспільство в лоно старої, дещо призабутої правової ідеології та державної практики.

На протигагу вищенаведеному підходу представники харківської правової школи обстоюють традиційну, усталену позицію щодо розуміння вказаного явища. Так, О. В. Петришин зазначає, що «громадянське суспільство є сферою реалізації потреб та інтересів, утілених у правах і свободах людини, поза безпосереднього впливу з боку держави. Громадянське суспільство в цьому аспекті протиставляється державі, проте таке протиставлення має сенс лише за умови розгляду держави у вузькому значенні, як апарату влади, який є завжди відносно відокремленим від суспільства

та виконує щодо нього зовнішні управлінські функції. Таким чином, йдеться про обмеження втручання державного апарату у відносини громадянського суспільства. Держава бере участь у встановленні загальних правових меж функціонування громадянського суспільства, здійснює відносно нього функцію контролю за додержанням норм права і не може в інший спосіб втручатися в діяльність інститутів громадянського суспільства». Далі автор підкреслює: «Зворотний принцип – втручання держави у всі сфери життя суспільства є невід’ємною рисою тоталітаризму» [7, с. 471–472]. С. П. Погребняк та Д. В. Лук’янов з цього ж приводу зазначають, що властивою рисою громадянського суспільства є його автономність як суспільної сфери, відокремленої від держави, економіки та сім’ї [16, с. 311].

Нині інститути інформаційного суспільства пронизують майже всі сфери суспільного буття. Однак інформаційний вплив не може докорінно змінити саму сутність, структуру громадянського суспільства. Саме тому влучним вбачається визначення, сформульоване представниками харківської юридичної школи: «громадянське суспільство – це особлива автономна суспільна сфера, відокремлена від держави, економіки та сім’ї, що передбачає створення і функціонування добровільних і самоврядних інституцій, які сприяють громадянам в їх вільному розвитку та самореалізації, формують уявлення про спільні інтереси і загальне благо, здійснюють громадський контроль над іншими суспільними сферами» [16, с. 311–313].

Переходячи до характеристики взаємозв’язку інформаційного суспільства та громадянського, слід визнати, що громадянське суспільство проголошує людину найвищою соціальною цінністю, наголошує на важливості прав і свобод, необхідних для забезпечення індивідуальної автономії, поваги до приватного життя. На приматі прав людини має будуватися й інформаційне суспільство (ст. 1 Женевської Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті») [6].

Одним із головних інструментів розвитку громадянського суспільства стає Інтернет [13, с. 44]. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє появі нових політичних суб’єктів громадянського суспільства в мережі. На нашу думку, посилення присутності громадянського суспільства в Інтернеті відбувається за двома напрямками. По-перше, з ініціативи «зверху». Характерною рисою цього виду активності є те, що канали взаємодії створені і контролюються державою, тобто громадяни беруть існуючі правила і діють згідно із закладеним владою планом. І по-друге, з ініціативи «знизу» (англ. – Grassroots). Це ініціативний самоврядний рух громадян з метою висловлення своїх прав, інтересів і думок, він відбувається за такими напрямками: збір підписів на захист людей, які, на думку користувачів, піддаються незаконним переслідуванням, чи досягнення вимоги відміни незаконного, з точки зору членів спільноти, рішення державних органів влади; організації акцій протесту. Важливість соціальних мереж та Інтернету загалом у здійсненні Революції Гідності важко

переоцінити; відкриті листи і відеозвернення до влади, що публікуються у глобальній мережі; створення інтернет-проектів для формування політичної культури суспільства. Цей напрям, у свою чергу, підрозділяється ще на два: сайти, спрямовані на прозорість політичного процесу, і сайти, які використовуються з метою боротьби з корупцією. У цьому контексті варто відмітити, що поява соціальних мереж є не тільки успішним комерційним проектом, а й ефективним засобом формування користувачами незалежних віртуальних співтовариств, інакше кажучи, дієвим інструментом побудови в Інтернеті громадянського суспільства [5, с. 264–265].

Як нами вище вже зазначалося, з теоретико-правової точки зору важливою ознакою інформаційного суспільства є наявність правової держави в основі її побудови. Говорячи про зв'язок останніх двох ознак інформаційного суспільства, слід погодитися з М. М. Марченком, який зазначає, що: «громадянське суспільство є первинним по відношенню до правової держави, так само, як і традиційне суспільство – щодо “до-правової” держави: спочатку формується громадянське суспільство, а вже потім на його основі “конструюється” правова держава, але не навпаки» [10, с. 143]. В. В. Копейчиков підкреслює: «Громадянське суспільство виступає як матеріальна основа правової держави, що підпорядкована суспільству і діє в інтересах громадян» [17, с. 112].

У теорії права надаються різні визначення концепції правової держави, більшість із яких зводиться до такого. Правова держава – це організація державної влади, заснована на визнанні та реаль-

ному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особистості і держави. Така держава забезпечує організацію суспільного і державного життя на принципах права, правопорядок, гарантує досягнення особистістю самостійності і відповідальності за свої дії, раціональну обґрунтованість юридичних рішень, стабільність правової системи [19, с. 104]. Наочний зв'язок цієї концепції із інформаційним суспільством виявляється в низці важливих факторів. Перш за все це те, що інформаційне суспільство та правова держава ґрунтуються і спрямовані на гарантування, закріплення, захист та реальне здійснення невід'ємних прав і свобод людини і громадянина. По-друге, ці дві концепції зароджуються і функціонують виключно в умовах громадянського суспільства.

Правова держава наповнює інформаційне суспільство важливою системоутворюючою вимогою – принципом верховенства права. Його зміст полягає у підкоренні державної влади праву заради гарантування та захисту прав і свобод людини. Ще більш влучно в даному контексті характеризувати право як явище, що має перевагу над будь-якими рішеннями і діями окремих суб'єктів; усі подібні рішення і дії «проходять перевірку» правом. Саме за такого підходу принцип буде звернено як до приватних осіб, так і до державних органів і посадових осіб (у тому числі й суб'єктів нормотворення), що дозволяє обґрунтувати безумовний обов'язок усіх суб'єктів поважати право, забезпечити ситуацію, за якої суспільство є вільним

як від приватного, так і від державного свавілля. Інакше кажучи, «це верховенство права, а не особи» [12, с. 161].

У правовій державі на належному рівні перебувають правосвідомість і правова культура як окремого індивіда, посадової особи, так і суспільства в цілому. Інформаційне суспільство активно сприяє формуванню, розвитку правосвідомості як окремого індивіда, так і всього суспільства, шляхом спонукання держави до встановлення вільного доступу до правової інформації, інформації про діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, полегшує доступ до суспільних знань. Але факт спрощення процедури доступу до інформації ще не гарантує того, що всі громадяни стають обізнаними у своїх правах і обов'язках, що в суспільстві повсюдно панує висока правова свідомість.

Окрім позитивного впливу інформаційного суспільства на правову державу слід вказати на виклики й завдання, які воно ставить перед правовою державою, а разом з тим і правовою наукою. І. М. Рассолов зазначає, що «Всі “зручності” інформаційного суспільства породжують численні юридичні проблеми. Серед них: розробка понятійного апарату юридичної науки у світлі інформатизації та Інтернету; проблема ідентифікації осіб, підвищення рівня правосвідомості користувачів, проблема професійної етики та якості поведінки суб'єктів права; проблема більш чіткого визначення джерел права; уточнення характеру дії права в просторі і за колом осіб; проблема збирання доказів і підтвердження так званих “мережевих” юридичних фактів, які перестають іс-

нувати в доступній формі до моменту розгляду справи в суді; допустимість таких доказів, їх достовірність; проблема протидії кіберзлочинності та інші» [9, с. 20–21]. У цьому аспекті мова може йти про формування нової галузі права, щодо назви якої серед науковців немає згоди (Інтернет-право, інформаційне право тощо).

Наступною важливою ознакою інформаційного суспільства є те, що воно може бути створене лише в *державі з демократичним політичним режимом*. Демократична держава служить свободі як вищій цінності, сприяє її піднесенню до рівного доступу до власності, рівних виборів, рівності прав на участь у здійсненні політичної влади, забезпечення багатоманітності політичного і культурного життя [19, с. 104]. Спільними рисами демократичної держави і інформаційного суспільства є незмінне дотримання і захист прав людини. Правова, демократична держава привносить в інформаційне суспільство важливий фактор взаємної відповідальності особи і держави. Інформаційне ж суспільство створює умови для прояву нових форм політичної активності, про які вже вище йшла мова та ще мовитиметься в наступних наших дослідженнях. Тут хочеться лише зазначити, що інформаційна платформа розвитку демократичної держави дає можливість громадянському суспільству та окремому громадянину проявляти активність у суспільно-політичному житті держави, прямо брати участь у прийнятті рішень державного та суспільного значення, впливати на державні органи та їхніх посадових осіб самостійно чи шляхом самоорганізації в громадські групи, які

мають значно більші шанси відстояти свої права та інтереси на регіональному та загальнодержавному рівнях.

Останньою сутнісною ознакою інформаційного суспільства, із вищенаведеного комплексного переліку, є побудова такого суспільства *на основі соціальної держави*, під якою розуміється така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю і з метою забезпечення кожному гідного рівня життя та інших соціальних прав здійснює перерозподіл суспільних благ відповідно до принципів соціальної справедливості, солідарності та субсидіарності [18, с. 45]. Основним сутнісним зв'язком між інформаційним суспільством та соціальною державою є проголошення людини найвищою соціальною цінністю, що закріплює пріоритет цінності життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки людини. Слід зазначити, що в інформаційному аспекті соціальна держава повинна мати відповідні матеріальні ресурси, які гарантують наявність повноцінної соціальної інфраструктури. Інформаційний сервіс (доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій) є необхідною умовою для реалізації всіх конституційних прав громадян та інших суб'єктів інформаційного суспільства. Але інформування – це лише перший крок до отримання соціально-економічних, культурних та інших послуг. Наявність

шкіл, лікарень, житла, страхування та ін. – важливе завдання інформаційного суспільства поряд із переведенням функцій надання послуг в електронну форму [3, с. 225].

У такому контексті варто погодитися з І. Л. Бачило, яка зазначає, що «сфера інформації і знань – це простір реалізації сервісної функції держави за допомогою інституту доступу до інформації, необхідної людині і суспільним інститутам (юридичним особам) для реалізації їх матеріальних і духовних інтересів. Тому електронно-сервісна держава є новим виміром і проявом історичного типу соціальної держави» [8, с. 24].

Здійснивши ґрунтовне дослідження правового виміру концепції інформаційного суспільства, можна стверджувати, що воно є прозорим, громадянським, правовим. Інформаційне суспільство служить провідником для втілення в життя демократичних принципів, прав і свобод людини та громадянина. При цьому відбувається адаптація старих, класичних інститутів держави та суспільства до нових умов, у результаті чого демократія набуває нового вектору розвитку. Подальший якісний розвиток суспільства нового типу можливий тільки на правовій основі із наступним ефективним використанням системи механізмів правового інструментарію в усіх новітніх суспільних сферах.

Список використаних джерел

1. Бачило І. Л. Государство и право XXI в. Реальное и виртуальное / І. Л. Бачило. – Харьков : ЮРКОМПАНИ, 2013. – 280 с.
2. Бачило І. Л. Информационное право : учеб. для магистров / І. Л. Бачило. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2013. – 564 с.
3. Бачило І. Л. М. М. Сперанский – патриарх науки управления России / І. Л. Бачило. – М. : ИГП РАН – Изд-во «Канон+», 2014. – 302 с.

4. Бачило И. Л. О связи гражданского общества с информационным в условиях глобализации / И. Л. Бачило // Тр. Ин-та государства и права Рос. акад. наук. Проблемы информатизации и информационного права. – 2011. – № 6. – С. 7–31.
5. Бронников И. А. Интернет как фактор активизации гражданского общества / И. А. Бронников // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 3. – С. 264–267.
6. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.
7. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
8. Информационное общество и социальное государство : сб. науч. работ / отв. ред. И. Л. Бачило. – М. : ИП РАН, ИПО «У Никитских ворот», 2011. – 246 с.
9. Информационное право : учеб. для бакалавров / И. М. Рассолов, С. Г. Чубукова, А. А. Суворов ; отв. ред. И. М. Рассолов. – М. : Проспект, 2013. – 350 с.
10. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2011. – 400 с.
11. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2001. – 520 с.
12. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
13. Роговский Е. А. Кибер-Вашингтон: глобальные амбиции / Е. А. Роговский. – М. : Междунар. отношения, 2014. – 848 с.
14. Теория права и государства / И. А. Ильин ; под ред. В. А. Томсинова. – 2-е изд., доп. – М. : Зерцало, 2008. – 550 с.
15. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
16. Теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 368 с.
17. Яковюк І. В. Соціальна держава: до визначення змісту поняття / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 37–47.
18. Яковюк І. В. Соціальна і правова держава: співвідношення понять / І. В. Яковюк // Держ. буд-во та місц. самоврядування : зб. наук. пр. / голов. ред. Ю. П. Битяк. – 2001. – № 1. – С. 99–105.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2015.

Мукомела И. Информационное общество и его признаки: теоретико-правовой аспект

В статье освещены фундаментальные признаки информационного общества с теоретико-правовой точки зрения. Обосновывается взаимосвязь информационного общества с гражданским обществом, правовым, демократическим, социальным государством, где общей базовой основой является примат прав человека.

Ключевые слова: информационное общество, права и свободы, гражданское общество, Интернет, правовое государство, демократия, социальное государство.

Mukomela I. Information Society and its Characteristics: Theoretically-Legal Aspect

The fundamental characteristics of the information society from the theoretical and legal point of view are illustrated in this article. The performed analysis testified that the society of a new type is a complex multi-faceted phenomenon, which can not be perceived solely as a society of advanced technologies. It is pointed out the fact that the information society can develop only as a civil, social, democratic and legal society.

Particular attention is paid to the problem of interrelation between the civil society and information one. In this context it was performed the analysis of the content of the civil society and its subject composition concept. It was proven that the boundaries of the civil society and

the information one coincide, that is, the civil society must strive to information one, and information parameters should be applied to all components of the civil society.

It was accented on the fact that the law-governed state fills the information society with the rule of law principle. The connection of the law-governed state concept and the information society is the following: they both are based and are aimed at ensuring, securing, protecting and actual realization of the inalienable rights and freedoms of the human and the citizen, as well as at the formation and development of legal awareness and legal culture.

It was focused on the problems and challenges, which are generated by the information society ahead of the legal science. It was kept up to date the issue of the creating of the legal framework on the basis of thoroughly developed jurisprudence, which would regulate exactly the sphere of the legal regulation of the virtual space, in particular, the offenses in cyberspace: the spread of the listed below occurrences onto the Internet: extremist materials, defamation, violation of the rules of trade, tax evasion, violation of copyright and related rights in the network, etc.

It is noted that common features of the democratic state and the information society are the constant observance and protection of the human rights. The law-governed democratic state contributes into the information society the important factor of mutual responsibility of the individual and the state. The information society creates the conditions for developing of the new forms of political activity.

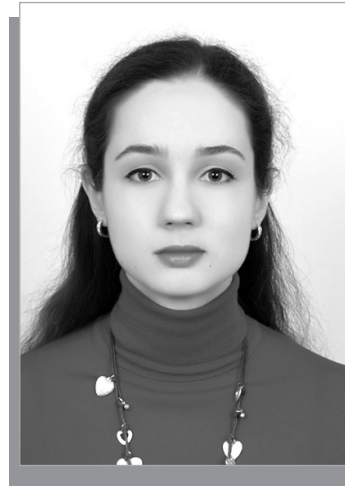
Analysis of the relationship of the information society and the welfare state has shown that the common feature is the proclamation of the person of higher social value, which establishes the priority of the value of life and health, honor and dignity, integrity and security of the person.

After the detailed study of the legal dimension of the information society concept it is possible to confirm that the information society orientation onto the interests of the people (a people-centred) is the through connecting link between its characteristics, such as: civil society, the law-governed, democratic, social state.

Keywords: information society, rights and freedoms, civil society, Internet, law-governed state, democracy, social state.

А. МУРТИЩЕВА

аспірант кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

УДК 342.51:061.1ЄС

Загальна характеристика конституційних основ відповідальності уряду в країнах — членах ЄС

Стаття присвячена дослідженню інституту відповідальності уряду, моделей його конституційного регулювання в країнах – членах Європейського Союзу. Розглядаються особливості конституційної регламентації відповідальності окремих міністрів та уряду перед парламентом, главою держави, а також перед судами загальної або спеціальної юрисдикції.

Ключові слова: уряд, відповідальність уряду, Європейський Союз, конституційне регулювання.

Обрання Україною євроінтеграційного вектору розвитку та проведення конституційної реформи зумовлюють необхідність порівняльно-правових досліджень правових основ функціонування інститутів публічної влади в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), що дасть змогу виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо впровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну державотворчу практику.

Недосконалість правової основи функціонування органів державної вла-

ди, відсутність необхідної деталізації конституційних приписів у законодавстві, а іноді й недоліки окремих норм права гальмують становлення України як правової держави. Як слушно зауважує Ю. М. Тодика, однією із серйозних проблем у конституційному праві є те, що багато норм матеріального права не забезпечені належним чином процесуальними нормами, що повною мірою стосується конституційної відповідальності [1, с. 205]. На жаль, цей засіб забезпечення конституційної законності

не знаходить належного правового оформлення і сьогодні. Зокрема, це стосується вищого органу виконавчої влади України. Становлення вітчизняної конституційної моделі урядової відповідальності обумовлює актуальність дослідження нормативно-правового регулювання цього інституту в державах – членах ЄС.

Окремі аспекти конституційно-правового регулювання відповідальності урядів зарубіжних країн досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, В. В. Марченко, О. В. Новиков, Р. М. Павленко, І. О. Ракітська, С. Г. Серьогіна, В. М. Шаповал та ін. Проте дослідження зазначеної вище проблематики потребує подальшого комплексного аналізу.

Метою цієї статті є дослідження конституційних основ відповідальності вищого органу виконавчої влади та окремих міністрів у країнах – членах ЄС.

Практика функціонування механізму держави поставила перед наукою конституційного права питання наявності особливого виду юридичної відповідальності – конституційної відповідальності вищих органів державної влади як засобу забезпечення конституційної законності. Свого часу Ю. М. Тодика зазначав, що вона є особливим видом юридичної відповідальності, який має складний політико-правовий характер та настає за конституційний делікт і виражається у негативних наслідках для суб'єкта конституційного правопорушення [1, с. 202]. Отже, основним критерієм для відмежування конституційної від політичної відповідальності

органів державної влади в науці традиційно називають деліктну підставу. Більше того, підстави є не тільки визначальним критерієм для розмежування цих видів відповідальності та їхніх форм, а й для вирішення питання, чи є це відповідальністю взагалі, оскільки усунення урядовців із посад може здійснюватись за станом здоров'я, виходом на пенсію, на підставі особистої заяви тощо [2, с. 449].

Проте зараз дедалі частіше деякі вітчизняні науковці наголошують, що деліктна підстава не є достатньою для чіткого розмежування конституційної та політичної відповідальності, оскільки ті самі заходи можуть застосовуватись як санкції обох видів. Це зумовило формулювання як додаткового критерію розмежування участь правосудного юрисдикційного органу, якому належить право визначати, чи наявний у діянні суб'єкта склад правопорушення. Причому існує думка, відповідно до якої у разі, якщо участь органу правосуддя в процедурі притягнення до конституційної відповідальності не передбачена, то навіть за наявності деліктних підстав, визначених у конституції, має місце лише відповідальність політична [3].

На сучасному етапі розвитку науки конституційного права досить важко провести чіткий розподіл відповідальності уряду на суто юридичну, конституційну та суто політичну, оскільки саме в діяльності вищого органу виконавчої влади найбільш яскраво виявляється політичний характер конституційної відповідальності. Це пов'язано, на наш погляд, і з метою інституту відпо-

відальності уряду: з одного боку, забезпечити конституційну законність у державі, а з другого – ефективну взаємодію законодавчої і виконавчої гілок влади задля успішної реалізації обраного політичного курсу. Тому в країнах – членах ЄС передбачаються два види урядової відповідальності – перед парламентом (у вигляді вотуму недовіри або відмови у висловленні довіри) та/або главою держави, а також судова відповідальність за порушення Конституції чи законів, або за вчинення злочину.

Аналіз чинного зарубіжного законодавства дозволяє виділити принаймні три загальні моделі конституційного регулювання першого виду відповідальності уряду (або також окремих міністрів чи Прем'єр-міністра):

- звужену, що обмежується проголошенням на рівні Конституції принципу відповідальності уряду чи окремих міністрів та/або визначення інстанції відповідальності (парламент, глава держави);

- фрагментарну, за якої на рівні Конституції регламентуються окремі елементи механізму відповідальності;

- деталізовану, що передбачає також визначення окремих процедурно-процесуальних аспектів відповідальності уряду на конституційному рівні.

До країн – членів ЄС зі звуженою моделлю конституційного регулювання урядової відповідальності можна віднести Великобританію, Ірландію, Кіпр, Латвію, Люксембург, Нідерланди та Фінляндію. За такої моделі можливе конституційне закріплення принципу відповідальності (ст. 28 Конституції Ірландії, ст. 59 Конституції Латвії,

ст. 78 Конституції Люксембургу, ст. 42 Конституції Нідерландів, § 60 Конституції Фінляндії), що, однак, не є обов'язковим (Конституція Кіпру не містить такого принципу). Конституційна норма може прямо визначити інстанцію відповідальності (наприклад, парламент в Ірландії, Латвії, Фінляндії), проте це також не є загальним правилом. Наприклад, Конституція Кіпру лише визначає, що до повноважень Президента та віце-президента належать добір та звільнення міністрів, які складають Раду Міністрів. Конституція Нідерландів проголошує так званий принцип «безвідповідальності монарха та відповідальності уряду», але не згадує можливість висловлення уряду вотуму недовіри парламентом.

Окремо варто звернути увагу на особливості правового регулювання відповідальності уряду Великобританії, яка не має єдиного нормативно-правового акта, який називається конституцією, що, однак, не свідчить про її відсутність. Вона існує у матеріальному значенні та становить сукупність нормативно-правових актів (статутне право), судових прецедентів, конституційних угод, доктрини, а також принципів здійснення публічної влади [4, с. 100]. Конституційні угоди (або принципи) належать до неписаної частини британської конституції. Ними, зокрема, регулюється колективна та індивідуальна відповідальність міністрів. Тому, наприклад, у Великобританії не існує спеціальних умов для винесення резолюції осуду, але, за загальним правилом, вона подається лідером опозиції [5, с. 679]. Вищезазначені принципи

згадуються у Кодексі міністрів 2010 р., який встановлює переважно стандарти етики поведінки урядовців, а також у резолюціях Палати громад та Палати лордів, ухвалені 19 і 20 березня 1997 р. відповідно.

До групи країн із фрагментарною моделлю конституційного регулювання можна віднести Австрію, Бельгію, Болгарію, Данію, Естонію, Литву, Мальту, Німеччину, Словаччину, Словенію, Чехію та Швецію. Зазвичай Основні Закони країн цієї групи також проголошують принцип відповідальності уряду (ст. 15 Конституції Данії, ст. 79 Конституції Мальти, ст. 114 Конституції Словенії, ст. 68 Конституції Чехії та ін.), визначають інстанцію відповідальності. Проте у порівнянні з попередньою моделлю конституцій цих країн регламентують окремі елементи механізму притягнення до відповідальності, наприклад:

- суб'єкт ініціювання розгляду питання про відповідальність (1/5 від депутатського корпусу – ст. 89 Конституції Болгарії, ст. 97 Конституції Естонії, ст. 88 Конституції Словаччини, 10 депутатів – ст. 116 Конституції Словенії, 50 депутатів – ст. 72 Конституції Чехії);

- спосіб ухвалення відповідного рішення (більшість голосів – ст. 96 Конституції Бельгії, ст. 97 Конституції Естонії, ст. 101 Конституції Литви, ст. 81 Конституції Мальти, ст. 67 Конституції Німеччини, ст. 88 Конституції Словаччини, ст. 116 Конституції Словенії).

Також на конституційному рівні за фрагментарної моделі може встановлюватись письмова форма подання про розгляд питання урядової відпо-

відальності, можливість відстрочки голосування, конструктивний вотум недовіри, неможливість внесення повторної пропозиції на тих же підставах протягом визначеного строку та деякі інші особливості.

До країн із деталізованою моделлю регулювання інституту відповідальності уряду на рівні Основного Закону можна віднести Грецію, Іспанію, Італію, Польщу, Португалію, Румунію, Угорщину, Францію та Хорватію. Особливістю конституційного регулювання відповідальності уряду, як і при фрагментарній моделі, є встановлення інстанції відповідальності, визначення суб'єкта, який може ініціювати питання вираження урядові вотуму недовіри, необхідної кількості голосів для ухвалення рішення. Проте конституції цих країн обов'язково проголошують принцип відповідальності уряду, а також містять деякі інші процесуальні аспекти:

- строк, який має минути між внесенням на розгляд парламенту пропозиції про висловлення недовіри до її обговорення та голосування (48 годин у Португалії та Франції, 2 дні у Греції, 5 днів в Іспанії, 7 – у Польщі та Хорватії, від 3 до 8 днів в Угорщині);

- заборону внесення повторної пропозиції протягом певного строку з дня розгляду попередньої (3 місяці у Польщі, 6 – у Греції, одна парламентська сесія в Іспанії та Португалії).

Конституційні норми також можуть встановлювати обмеження щодо кількості резолюцій осуду, які може підписати депутат під час однієї сесії парламенту (не більше 3 у Франції), вимогу

визначення кола питань, за якими будуть вестися дебати (Греція), особливості голосування (поіменне голосування в Італії) та ін.

Варто зауважити, що, як правило, конституції держав – членів ЄС не розмежовують конституційну і політичну відповідальність уряду та/або окремих урядовців перед парламентом та/або главою держави. Як виняток із цього загального правила, на сьогоднішній день можна назвати Основні Закони деяких країн, що містять пряму вказівку на характер цієї відповідальності – конституційний (Австрія, Польща) або політичний (Іспанія, Португалія, Румунія).

Другим видом відповідальності урядовців у державах – членах ЄС є так звана судова відповідальність, яка зазвичай передбачає участь органу правосуддя в механізмі її реалізації. Інколи її називають терміном «імпічмент», який, на думку деяких вчених, позначає дві різні за змістом процедури – за англійською та американською моделлю. Перша полягає у парламентському порядку притягнення до відповідальності президента або членів уряду за злочини чи інші протиправні діяння, скоєні під час здійснення ними повноважень, перед судом загальної або спеціальної юрисдикції [6, с. 285], а друга становить форму конституційно-правової відповідальності президента чи інших посадових осіб за визначені в конституції діяння, яка повністю або переважно реалізується у парламенті, наслідком її застосування є усунення з посади [6, с. 289]. У цьому разі конституційна відповідальність направлена на відсторонення

посадової особи від влади і може не призводити до притягнення особи до кримінальної відповідальності [7, с. 68–69]. Проте аналіз конституційного регулювання відповідальності урядовців у країнах – членах ЄС не завжди дозволяє провести чіткий поділ інституту імпічменту за англійською та американською моделями.

Конституції країн – членів ЄС по-різному визначають підставу юридичної відповідальності уряду: злочин (можливі різні варіанти його кваліфікації), порушення конституції або законів, неналежне виконання обов'язків.

Прикладами держав, конституції яких як підстава судової відповідальності міністрів встановлюють злочин, можуть служити такі: Італія (ст. 96 Конституції), Іспанія (ст. 102 Конституції), Португалія (ст. 196 Конституції), Франція (розд. X «Про кримінальну відповідальність членів Уряду» Конституції). Конституція Бельгії прямо не встановлює підставою такої відповідальності злочин, а використовує термін «правопорушення» (ч. 1 ст. 103), хоча далі закріплює правило, згідно з яким тільки прокурор може розпочати та вести кримінальне переслідування міністра в апеляційному суді (ч. 4 ст. 103), що дає підстави вважати злочин підставою судової відповідальності урядовців у Бельгії.

Конституція Словенії закріплює можливість притягнення до відповідальності перед Конституційним судом прем'єр-міністра та міністрів за порушення Конституції та законів під час перебування на посаді (ст. 119), розгляд справи відбувається за правилами, пе-

редбаченими для імпічменту Президента Республіки (ст. 109). Організація та процесуальні аспекти діяльності інстанції відповідальності регулюються спеціальним законом про Конституційний Суд та Регламентом Конституційного Суду.

Конституція Данії (ст. 16) встановлює, що міністри можуть бути піддані імпічменту за неналежне виконання обов'язків за посадою. Після прийняття Конституції постало питання прийняття окремого закону, який мав би деталізувати положення цієї статті. Таким актом є Закон № 117 від 15 квітня 1964 р. «Про відповідальність міністрів», який, однак, не визначає відповідальність міністрів Данії як кримінальну, а формулює її підставу як умисне або з грубої необережності невиконання покладених конституцією, законом або «природою посади міністра» обов'язків.

Необхідність ухвалення спеціальних законів про відповідальність міністрів також визначена в тексті конституційних норм інших держав – членів ЄС, серед яких Бельгія (ст. 103 Конституції), Італія (ст. 96 Конституції), Естонія (ст. 104 Конституції), Греція (ст. 86 Конституції), Данія (ст. 13 Конституції), Люксембург (ст. 82 Конституції), Румунія (ст. 108 Конституції).

Варто звернути увагу на особливості конституційного регулювання юридичної відповідальності міністрів у таких державах ЄС, як Австрія та Польща. Основні Закони обох країн встановлюють кримінальну відповідальність міністрів (ст. 143 Конституції Австрії, ст. 156 Конституції Польщі),

проте містять пряму вказівку на наявність також конституційної відповідальності членів уряду (ст. 142 Конституції Австрії, ст. 198 Конституції Польщі). Її підставою визначено винне правопорушення, скоєне під час виконання службових обов'язків (Австрія), порушення Конституції або законів (Польща), інстанцією є Конституційний Суд в Австрії та спеціальний орган – Державний Трибунал – у Польщі. Регламентації на конституційному рівні в Австрії також підлягають санкції, які можуть застосовуватись до урядовців – згідно з ч. 4 ст. 143 Конституційний Суд після розгляду справи може винести рішення про засудження, яким особа відстороняється від посади, а за обтяжуючих обставин позбавляється політичних прав. Конституція Польщі відносить це питання на рівень законодавчого регулювання (ст. 198).

Аналізуючи моделі конституційного регулювання відповідальності уряду, можна зробити висновок, що масив правових норм із цього питання має комплексний характер, включаючи норми різних розділів конституцій. Більшість норм звичай міститься в розділах чи главах, присвячених виконавчій владі в цілому або окремо організації та діяльності уряду (Австрія, Естонія, Італія, Литва, Мальта, Німеччина, Португалія, Хорватія, Чехія та ін.), або в розділах, присвячених главі держави та уряду (Кіпр, Люксембург). Для деяких країн характерне закріплення процесуальних аспектів, пов'язаних із винесенням вступу недовіри, у розділі конституції, присвяченому організації та діяльності парламенту (Болгарія, Словаччина,

Угорщина), хоча сам принцип відповідальності при цьому може міститися в розділі про уряд. Можливе виділення спеціального розділу, глави або підрозділу, який регламентує взаємовідносини парламенту та уряду (Греція, Іспанія, Румунія, Франція).

Для конституцій країн – членів ЄС, які поряд із відповідальністю уряду та/або окремих міністрів перед парламентом, главою держави виділяють ще судову відповідальність урядовців, характерне закріплення відповідних норм також у розділах з питань правосуддя, оскільки в цьому разі передбачається розгляд справи судом загальної або спеціальної юрисдикції (наприклад, розділ VII «Конституційні та адміністративні гарантії», підрозділ А «Конституційна юрисдикція» Конституції Австрії, глава VI «Відправлення правосуддя» Конституції Нідерландів, розділ VIII «Суди і трибунали», підрозділ «Державний Трибунал» Конституції Польщі).

Проведений аналіз конституційних основ відповідальності уряду в країнах – членах ЄС дозволяє дійти таких висновків. Характер і обсяг конституційного регулювання інсти-

туту відповідальності уряду в країнах – членах ЄС залежить від низки чинників, серед яких – конституційні традиції та особливості правової системи держави (наприклад, регулювання питання солідарної та індивідуальної відповідальності міністрів конституційними угодами у Великобританії), специфіка форми правління (наприклад, відсутність конституційно встановленої відповідальності урядовців перед парламентом у президентській республіці Кіпр). Більшість конституцій не розмежовує конституційну та політичну відповідальність уряду, окремих міністрів, хоча деякі поряд із відповідальністю перед парламентом, главою держави визначають наявність юридичної відповідальності урядовців за порушення Конституції та законів держави. Це дозволяє говорити про існування та конституційно-правове закріплення інституту конституційної відповідальності уряду як особливого виду юридичної відповідальності та одного з інститутів механізму стримувань і противаг, що визначає необхідність подальших його наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: отрасль права, наука, учебная дисциплина : учеб. пособие / Ю. Н. Тодыка. – Харьков : Фолио : Райдер, 1998. – 292 с.
2. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / С. Г. Серьогіна. – Х. : Право, 2011. – 768 с.
3. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. Е. Теліпко. – К., 2010. – Режим доступу: <http://meگو.info/>.
4. Закоморна К. О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн : посіб. для підготовки до іспитів / К. О. Закоморна. – Х. : Юрайт, 2013. – 240 с.
5. Маклаков В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть : [учеб. для студ. юрид. вузов и фак.] / В. В. Маклаков. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 896 с.
6. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник / В. М. Шаповал. – 3-те вид., стереот. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 464 с.

7. Колосова Н. М. Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Н. М. Колосова ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. – М., 2006. – 368 с.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015.

Муртишчева А. Общая характеристика конституционных основ ответственности правительства в странах – членах ЕС

Статья посвящена исследованию института ответственности правительства, моделей его конституционного регулирования в странах – членах Европейского Союза. Рассматриваются особенности конституционной регламентации ответственности отдельных министров и правительства перед парламентом, главой государства, а также перед судами общей или специальной юрисдикции.

Ключевые слова: правительство, ответственность правительства, Европейский Союз, конституционное регулирование.

Murtishcheva A. The General Characteristic of the Constitutional Basis of Liability of Government in the EU Member-Countries

Problem setting. The article deals with general matters of constitutional basis of liability of government in the European Union member-countries in order to compare different models of legal regulation, find out the specific features of this constitutional institution incorporation into legislation of European countries.

Recent research and publications analysis. Some aspects of constitutional legal regulation of the governmental liability were researched by Yu. Barabach, I. Dakhova, V. Marchenko, O. Novikov, R. Pavlenko, I. Rakitska, S. Serohina, V. Shapoval and others. But foregoing range of problems is not completely analyzed and needs more careful scientific research.

Paper objective is to analyze constitutional basis of liability of the supreme body of executive power and individual ministers in the European Union member-countries.

Paper main body. There are different aims of the liability of government, among them the constitutional legality guaranteeing and effective cooperation of legislative and executive branches of power in order to pursue chosen policy successfully. That is why there are two forms of governmental responsibility in the European Union member-countries: the liability before parliament or the head of the state and the judicial (legal) one for crimes or abuses of the laws and Constitution.

The foreign legislation analysis makes it possible to distinguish three general types of constitutional regulation of the liability before parliament: narrow, fragmentary and detailed. The distinguishing features and examples of each model are given. It is mentioned that the participation of court is usually specified in the articles of the constitutions regulating the judicial liability of ministers.

The constitutions of the European Union member-countries define the reason of legal governmental liability differently. It can be the crime, improper discharge of minister's official duties, violation of the Constitution and laws. The constitutions of such EU member-countries as Austria and Poland also regulate the special kind of liability – the constitutional liability of ministers.

The constitutional provisions of the EU member-countries fundamental laws are complex including different sections of constitutions: sections regulating executive power, chapters regulating the legal status of the head of the state and the government, special sections regulating devoted to interrelations between the legislative and executive branches of power.

The constitutional regulation of governmental liability depends on many factors such as constitutional traditions, legal system peculiarities, form of government. Constitutions of the majority of the EU member-countries don't differentiate constitutional and political responsibility, but some of them fix judicial liability of ministers along with liability to parliament or the head of the state.

Conclusions of the research. On the bases of the concluded comparative research of the problems of liability of government in the EU member-countries attention is drawn to the fact of existence of the constitutional liability of government as a special form of legal liability and one of the checks and balances institutions.

Keywords: government, liability of government, the European Union, constitutional regulation.

Володимир Володимирович Сташис. Його ідеї у справах учнів

Кожна людина – особистість неповторна, а реалізація її прагнення до знань, їх засвоєння і розвиток за своєю силою здатні служити поштовхом і підґрунтям для переходу на більш високий цивілізаційний рівень не лише такої особи, а й суспільства і світового середовища в цілому. Знання, наука були і залишаються рушійною силою прогресу. При цьому в науковому колі та державному і суспільному житті особливе місце займають ті, хто наділений даром приводити до знань інших – це вчителі, які ведуть

своїх учнів по життю, навчають їх, залишаючи в них частку своєї душі, власних пізнань, ідей. Таким є Володимир Володимирович Сташис – державний і громадський діяч, видатний вчений, наш Вчитель.

Як відомо, велике пізнається на відстані, яку складно визначити. Однак із упевненістю можна сказати, що це така відстань, коли зберігається розуміння того часу та обставин, в яких людина жила і творила і які значною мірою впливали на її долю. Разом з тим існує і певна закономірність, яка з часом від-

дзеркалює зростання значення добрих справ людини, це відображено в мудрих прислів'ях, яким вже багато століть: «що посієш, те пожнеш», «добрі насіння дають добрі сходи».

Володимир Володимирович Сташис за своє життя багато зробив, створив, відкрив особисто та спільно зі своїми учнями, колегами та багатьма іншими людьми. Золоті зерна його щедрої душі проросли у долях багатьох людей і дали добрі сходи. Його ім'я засяяло на зоряному небі малою планетою № 7373 «Сташис» (Stashis), що завжди буде нагадувати майбутнім поколінням про космічний вимір сучасниками земного шляху та земних досягнень цієї видатної людини.

Доля В. В. Сташиса нерозривно пов'язана з долею всієї країни, в якій він народився 10 липня 1925 р. у м. Суми і на заклик якої у 17-річному віці рядовим Червоної армії опинився на фронтах Другої світової війни. Бойовий дух загартовувався в боях на Калінінському, Північно-Західному та Прибалтійському фронтах. Саме Володимир Володимирович був комсоргом батальйону 756-го стрілецького полку 150-ї дивізії, який прославився при взятті Берліна, штурмі Рейхстагу і встановленні на ньому Прапора Перемоги. Статус комсорга, як відомо, надає на війні одну перевагу – першим підніматися в атаку, і комсомолец В. В. Сташис такою перевагою користувався не раз, демонструючи свою мужність. Підтвердженням цього є 10 бойових орденів, якими його нагороджено, і три поранення. Останнє поранення було дуже важким. Вісім міся-

ців він перебував у шпиталі паралізованим, але, всупереч прогнозу про повну інвалідність, став на ноги, навчився ходити наново. Двадцятирічним юнаком він увійшов у мирне життя як фронтовик, інвалід із палицею в руках.

У післявоєнний час з 1946 р. В. В. Сташис поєднав свою долю із Харківським юридичним інститутом (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), і були вони спорідненими протягом 65 років. Спочатку інститут доленосно вплинув на Володимира Володимировича, зарахувавши його студентом, навчивши і створивши умови для підготовки та успішного захисту у 1954 р. кандидатської дисертації з кримінального права. А далі вже вчений почав впливати на долю інституту своєю самовідданою працею і твердістю духу. Починаючи з 1956 р. В. В. Сташис протягом 35-ти років незмінно очолював кафедру кримінального права, з березня 1964 р. працював на посаді проректора, а згодом – першого проректора інституту (нині – університету). І навіть в останні декілька років, коли сили його поступово залишали, він до кінця намагався бути корисним Національному юридичному університету імені Ярослава Мудрого як радник ректора цього вузу. Величним є шлях у 65 років самовідданої праці сам по собі, але він воістину сприймається як героїчний, коли усвідомлюєш, що Володимир Володимирович пройшов цей шлях, маючи у своєму тілі 17 осколків від війни та кулю у хребті.

Ми добре пам'ятаємо, як колись видатний учений згадував, що після війни він навіть не мріяв про кар'єру юриста.

Спочатку вступив до Харківського гірничого індустріального інституту на будівничий факультет, але фізичні навантаження виявилися несумісними з його пораненнями, і за рекомендацією лікарів він пішов у гуманітарії. Тепер, коли дивишся на життєвий шлях В. В. Сташиса у цілому, то розумієш, що назва факультету, де починав навчатися, від слова «будувати».

У цьому проявлена його сутність, його земна місія, життєве призначення. Він нічого не зруйнував, лише будував, створював, сів. Володимир Володимирович прийшов до майже зруйнованого під час війни інституту, вцілів тільки маленький корпус у дворі, а залишив університет із матеріальною базою близько 250 тис. кв. м, де навчаються майже 20 000 студентів, і який неодноразово визнавався кращим вищим юридичним навчальним закладом України.

Протягом свого життя В. В. Сташис не раз отримував привабливі пропозиції обійняти високі посади в Києві, Москві, Волгограді та інших містах, але його вірність своєму рідному інституту завжди виявлялась сильнішою. Тому про нього можна із упевненістю сказати: він пройшов своєю дорогою по Землі до своєї планети у космосі, віддавши всі сили служінню країні і рідному інституту.

Життєвий шлях та результати Володимира Володимировича унікальні. Кількість справ, якими займався видатний учений і керівник, є такою великою, що їх вистачило б на декілька життів. Це й участь у розбудові інституту (університету), підготовці науково-педагогічних кадрів та кадрів для правоохоронних органів, підготовці наукових

праць і науково-практичних коментарів, розробці Кримінального кодексу УРСР 1960 р. та Кримінального кодексу України 2001 р., інших законів України, підготовці багатьох постанов Пленуму Верховного Суду України, в розвитку юридичної освіти в Україні та у багатьох інших справах. Володимир Володимирович повністю віддавався роботі, підходив до неї творчо, виконував її добросовісно і якісно.

В усіх успіхах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого є колосальна доля зусиль і старань В. В. Сташиса. Він десятками років був організатором навчального процесу в університеті, постійно працював над його розвитком. Під його керівництвом удосконалювалась структура університету, зміцнювалась матеріальна база, вирішувалось багато інших питань із життя університету, його викладачів, співробітників та студентів.

Загальновідомим і вагомим є внесок В. В. Сташиса у розвиток вітчизняної кримінально-правової науки, розробку фундаментальних засад кримінальної відповідальності та покарання, термінологічного апарату та законодавчої техніки, що використовується у кримінальному законодавстві. Учений є автором або співавтором понад 250 наукових праць, з яких 7 монографій, 10 науково-практичних коментарів, 14 підручників і 8 навчальних посібників. За час керування кафедрою кримінального права було підготовлено понад 50 кандидатів та вісім докторів наук, а під його безпосереднім науковим керівництвом – 29 кандидатських дисертацій, дев'ять його учнів стали докторами юридичних наук.

Є вражаючою генерація ідей цією видатною людиною, які захоплювали його учнів і втілювалися, розроблялися ними. У сфері загальних наукових інтересів ученого і його учнів – широке коло проблем кримінального права як із Загальної, так і з Особливої частин. Серед проблем Загальної частини кримінального права, яким присвятив свої дослідження В. В. Сташис, чільне місце посідає питання підстав кримінальної відповідальності. В його роботах зроблено нове обґрунтування цієї кардинальної проблеми, чітко окреслено матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності. В. В. Сташис послідовно виходив із того, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад певного злочину, передбаченого кримінальним законом. При цьому від підкреслював, що підстава кримінальної відповідальності включає в себе двоєдину складову: фактичну – вчинення особою суспільно небезпечного діяння і юридичну – наявність у вчиненому діянні складу злочину. Що ж стосується процесуальної підстави кримінальної відповідальності, то такою має визнаватися лише обвинувальний вирок суду, яким тільки і може бути доведено винність особи у вчиненні злочину і призначене за нього кримінальне покарання. Такий підхід прослідковується в роботах учнів Володимира Володимировича з наданням додаткової і поглибленої аргументації, приміром М. І. Панова, який послідовно відстоює позицію про необхідність законодавчого визначення складу злочину як юридичної підстави кримінальної відповідальності.

У своїх численних наукових працях професор Сташис обґрунтував, що найважливішим із принципів кримінального права є принцип винної та особистої відповідальності. Саме такі підходи вченого створили теоретичне підґрунтя для законодавчого закріплення і забезпечення принципу законності, індивідуалізації відповідальності та покарання у кримінальному судочинстві, зуження меж кримінально-правової репресії, обмеження судового розсуду. На цей час конституційне положення про індивідуалізацію відповідальності проходить випробування із продовженням дискусії навколо питання про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Поштовхом для цього служить рішення законодавця про внесення до Загальної частини Кримінального кодексу України розділу XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Учні професора Сташиса продовжують відстоювати позицію про необхідність неухильного дотримання положень Конституції при внесенні змін до законодавства України про кримінальну відповідальність, що проголошено ч. 1 ст. 3 Кримінального кодексу України.

Серед питань, які входили до кола наукових інтересів школи В. В. Сташиса, і вчення про злочин та його види. У своїх наукових працях він завжди відстоював підхід, згідно з яким законодавче визначення злочину повинно ґрунтуватися не тільки на формальній, а перш за все на матеріальній його ознаці – суспільній небезпечності вчиненого особою діяння. Тому в основу класифікації злочинів має бути покладений ступінь їх тяжкості, формальним віддзеркален-

ням якого є санкція статті, передбачена за злочин відповідної тяжкості в Особливій частині КК. Зазначені наукові розробки вченого і його учениці – Л. М. Кривоченко були безпосередньо втілені в чинному Кримінальному кодексі України і продовжують своє наукове життя в сучасних дослідженнях їх послідовників.

Значну увагу В. В. Сташис приділяв відповідальності за злочини, вчинені у співучасті, особливо за злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією. У наукових роботах професора Сташиса, дисертаційних і монографічних працях його учнів, підготовлених під безпосереднім його науковим керівництвом, досліджено різнобічні аспекти кримінальної відповідальності учасників цих злочинних угруповань, а також проблеми кваліфікації їх дій, умов звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Саме завдяки науковим розробкам вченого в галузі відповідальності за злочини, вчинені у співучасті, у Кримінальному кодексі України 2001 р. з'явився окремий розділ VI Загальної частини Кримінального кодексу – «Співучасть у злочині», в якому по-новому сформульоване поняття співучасті, дістали подальшого розвитку ознаки окремих видів співучасників, уперше легально визначені форми вчинення злочину у співучасті, передбачені правила кваліфікації діянь окремих співучасників, уперше закріплюються особливості добровільної відмови співучасників. Продовження цих розробок у дисертаційних роботах здійснено Л. М. Демидовою щодо злочинних організацій,

а О. Ю. Шостко – щодо організованої злочинності з порівняльним аналізом досвіду боротьби з цим явищем в європейських країнах.

Вчення про покарання стало ще одним напрямом наукових досліджень Володимира Володимировича. Він послідовно відстоював позицію щодо необхідності скасування смертної кари в Україні як виду покарання і доклав чимало зусиль до якнайшвидшого проведення відповідної реформи кримінального законодавства. У своїх наукових працях, численних виступах на науково-практичних конференціях В. В. Сташис неодноразово наводив ґрунтовні аргументи на користь скасування смертної кари і доцільність включення до системи покарань такого його нового виду, як довічне позбавлення волі, яке має застосовуватися за злочини, пов'язані з умисним позбавленням життя людини за обтяжуючих обставин. Саме цим шляхом і пішов український законодавець, вирішуючи це питання у Кримінальному кодексі України 2001 р. На намагання деяких політиків повернути смертну кару в національне кримінальне законодавство учні вченого та інші члени кафедри кримінального права Університету надали обґрунтовану відповідь, що прийняття такого рішення є кроком у минуле і його може приймати лише народ України на Всеукраїнському референдумі.

Вагомий науковий і практичний внесок зроблено професором у розробку системи покарань чинного кримінального законодавства. Він послідовно виступав за розширення кількісного складу видів покарань за рахунок включення до їх системи таких нових видів

покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, як громадські роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі. Вчений завжди був прихильником відміни короткострокового позбавлення волі і заміни його таким найбільш ефективним видом покарання, як арешт; обстоював необхідність встановлення безпосередньо у кримінальному законі окремої, більш гуманної системи покарань щодо неповнолітніх; висловлювався за скорочення передбачених у санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу строків позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, і за більш широке застосування за їх вчинення покарань, не пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства. Наукові напрацювання В. В. Сташиса в галузі проблем покарання було покладено в основу формування системи покарань чинного Кримінального кодексу України, яка не тільки розширила коло окремих видів покарань, а й побудована за принципом розташування їх у порядку від найменш до найбільш суворого виду, що знайшло відбиття і в альтернативних санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України.

У подальших наукових дослідженнях системи та видів покарань В. В. Сташис приділив пильну увагу питанням класифікації видів покарань, підставам, порядку та особливостям застосування основних та додаткових, спеціальних та загальних, строкових та безстрокових їх видів.

У сфері наукових інтересів професора Сташиса та його учнів і проблеми застосування покарання за злочини, вчинені неповнолітніми. Багато в чому

завдяки науковим пошукам і практичним зусиллям Володимира Володимировича в чинному Кримінальному кодексі України з'явився окремий розділ XV Загальної частини Кримінального кодексу «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», в якому акцентується увага правозастосовних органів на питаннях диференціації і індивідуалізації застосування кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх з урахуванням їх вікового розвитку.

У своїй сукупності розроблені В. В. Сташисом загальні положення про систему покарань та їх види, а також напрацювання проблем караності конкретних видів злочинів склали вчення про покарання, об'єднане єдиним методологічним підходом та принципами, яке суттєво збагатило вітчизняну кримінально-правову науку, чинне кримінальне законодавство та практику його застосування. На жаль, ст. 51 Кримінального кодексу України після внесення змін до ст. 12 цього Кодексу Законом України від 15 листопада 2011 р. щодо штрафу як нового різновиду критеріїв класифікації злочинів втратила своє первинне значення стосовно системи покарань, побудованої від найменш суворих до більш суворих. Важливо, що саме таке значення структури ст. 51 Кримінального кодексу, як уже зазначалось, закладалося і відстоювалося науковцями – авторами проекту цього Кодексу. Наведене законодавче рішення, яке не пройшло належної науково-правової експертизи, стало предметом широкої дискусії на наукових заходах із формулюванням цікавих пропозицій до розв'язання про-

блеми, штучно створеної законодавцем, яка має негативні наслідки для судової практики і стабільності фундаментальних положень вітчизняного кримінального законодавства.

З аспірантських років постійним предметом наукових інтересів В. В. Сташиса була проблема боротьби зі злочинами у сфері господарської діяльності. Розробки проблем кримінальної відповідальності за такі злочини, які здійснені ним і під його науковим керівництвом у 12 кандидатських дисертаціях і при науковому консультуванні в 2 докторських дисертаціях, зокрема поняття та системи цих злочинів, їх кримінально-правовий аналіз, сприяли виокремленню відповідних злочинів у самостійний розділ Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р. Під час роботи над проектом нового Кримінального кодексу було створене потужне наукове підґрунтя для такого законодавчого рішення. Ця робота продовжується і сьогодні, враховуючи динамічний розвиток економічних відносин, які в умовах побудови розвинутої ринкової економіки набувають нових рис. Кримінально-правове втручання в господарську діяльність, як доведено в наукових працях учнів професора В. В. Сташиса, доцільно здійснювати обмежено, якщо йдеться про злочинне посягання на основи господарської діяльності.

Ще одним напрямом досліджень вченого і його учнів стали злочини проти громадського порядку, громадської безпеки і народного здоров'я. Ним було висунуто та всебічно обґрунтовано пропозиції щодо необхідності виділення в окремі глави Особливої частини Кри-

мінального кодексу України злочинів проти громадського порядку, проти громадської безпеки та проти здоров'я населення, що знайшло своє втілення в новому Кримінальному кодексі України. Ці концептуальні ідеї знайшли відображення в кандидатській дисертації І. М. Даньшина «Хуліганство и меры по ликвидации его в СССР» (науковий керівник – В. В. Сташис, 1965 р.) та його докторській дисертації «Основные вопросы уголовно-правовой охраны общественного порядка», захищеної ще в 1972 р. (науковий консультант – В. В. Сташис); кандидатській дисертації Н. А. Мірошніченко «Уголовная ответственность за незаконное изготовление, приобретение, хранение, перевозку, пересылку или сбыт наркотических средств», успішний захист якої відбувся в 1984 р. (науковий керівник – В. В. Сташис) та в роботах інших його учнів. Крім того, Володимир Володимирович є одним із розробників криміналізації такого діяння, як створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, та під його керівництвом здійснене перше в Україні комплексне монографічне дослідження цього злочину з формулюванням рекомендацій щодо застосування ст. 255 Кримінального кодексу України, які використовуються і в сучасній слідчо-судовій практиці.

Значна увага в роботах В. В. Сташиса і його учнів приділяється аналізу основних напрямів історичного розвитку науки кримінального права, а саме таким найбільш поширеним школам кримінального права, як класична, антропологічна та соціологічна. Зокрема, у п'ятьох виданнях підручника із За-

гальної частини Кримінального кодексу (2001, 2004, 2007, 2010, 2015 рр.) вони ретельно аналізують філософські ідеї, на яких базуються основні позиції представників цих шкіл кримінального права, докладно досліджують їх погляди на кримінальний закон, злочин, покарання, причини злочинності, виділяють ті риси їх вчень, які і сьогодні заслуговують на увагу, піддають обґрунтованій критиці позиції, які суперечать сучасній доктрині кримінального права, чинному законодавству і реальній практиці його застосування. Вивчення, аналіз і синтез знань про історію кримінально-правових знань стали обов'язковими не лише для учнів Володимира Володимировича – це перший етап у будь-якому сучасному дослідженні проблем кримінального права дисертаційного рівня.

Володимир Володимирович зі своїми учнями створив школи кримінального права про злочин і покарання; про співучасть у злочині; про злочини проти особи та проти власності, злочини господарські і управлінські; про громадську безпеку, безпеку на виробництві і транспорті; про злочини проти народного здоров'я; вчення про заохочувальні заходи в кримінальному праві, які альтернативні покаранню, тощо. У цілому розробки вченого і його послідовників, а також науковців, які працювали на кафедрі кримінального права нашого Університету у часи, які вже є історичними, отримали визнання в науковому колі назву «Харківська школа кримінального права».

Науковій школі професора Сташиса завжди були притаманні єдині концептуальні підходи, глибокий науковий аналіз, урахування наукових традицій,

що ґрунтуються на принципі правонаступництва, а також поглядів усіх науковців, що розглядали ті чи інші проблеми, сучасні принципи та методи наукового пошуку.

Дослідженням учених школи харківських криміналістів В. В. Сташиса властиві глибока науковість, тісна взаємопов'язаність теоретичних міркувань та емпіричного матеріалу, логічна стрункість, послідовність та ясність викладу. Зокрема, у працях ученого та його учнів набули подальшого розвитку догматичний метод вивчення правових явищ, неокласична концепція розуміння кримінального права, була вироблена власна методологія, сформовані принципи наукового аналізу складу злочину. Поряд з цим у роботах В. В. Сташиса та його учнів широко використовується соціологічний метод дослідження кримінально-правових явищ, який оптимально доповнює та розширює їх формально-логічний аналіз, здійснюються пошук, розробка нових методів дослідження проблем кримінального права, з використанням новітніх знань, здобутих різними науками.

Він створив авторитетну школу харківських фахівців із кримінального права з характерним високим рівнем наукових досліджень та їх практичною спрямованістю. Завдяки Володимиру Володимировичу на кафедрі й дотепер зберігається атмосфера, в якій є всі умови для творчого пошуку і вільної самореалізації наукового потенціалу кожного члена кафедри, організованість навчального та наукового процесу, поєднання вимогливості до виконання наукових та навчальних завдань із взаємодопомогою і підтримкою.

Видатному вченому при виконанні будь-яких його обов'язків – чи то у сфері організації науки та юридичної освіти в Україні, чи то у сфері правохоронної діяльності, завжди були притаманні державницький підхід, висока вимогливість та принциповість. Зокрема, В. В. Сташис багато років був одним із керівників спеціалізованої вченої ради з присудження наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук, понад 15 років – членом Експертної ради ВАК СРСР з юридичних наук; понад 20 років очолював Науково-методичну комісію з правознавства при Міністерстві освіти України, сім років – фахову раду з права, а згодом – Експертну раду з права при Державній акредитаційній комісії України; був Головою кримінально-правової секції Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. Під безпосереднім керівництвом В. В. Сташиса розроблено державні стандарти підготовки висококваліфікованих юристів. Він виступив одним із засновників Національної академії правових наук України як центру передової правової думки та доклав багато зусиль для її становлення і розвитку.

Указом Президента від 1 листопада 2006 р. Володимиру Володимировичу присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави. Це визнання його визначних особистих заслуг перед Українською державою у розвитку юридичної науки, підготовку висококваліфікованих правників, багаторічну плідну педагогічну і громадську діяльність. Крім цього, заслуги В. В. Сташиса знайшли своє визнання та підтвердження в багатьох інших званнях та нагородах.

Зокрема, він – кавалер ордена Ярослава Мудрого V та IV ступенів, повний кавалер ордена «За заслуги», нагороджений орденом Богдана Хмельницького III ступеня, заслужений діяч науки і техніки України, заслужений працівник освіти України, лауреат державних премій України в галузі архітектури, науки і техніки, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений професор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», почесний професор Національної академії внутрішніх справ України, почесний академік Національного університету «Острозька академія», почесний доктор Національного університету «Києво-Могилянська академія», почесний доктор Соломонова університету, генерал-полковник юстиції. Він також був нагороджений багатьма орденами та медалями Союзу РСР. Від церкви В. В. Сташис отримав ордени Святого Георгія, Нестора Літописця, Святого Великого Князя Володимира Великого I ступеня, 2000-річчя Різдва Христового. Він є повним кавалером ордена «Козацька слава», почесним громадянином міста Харкова.

Широкомасштабність мислення Володимира Володимировича та його наукової і службової діяльності стала поміченою не тільки в Україні, а й була задіяна на державному і міжнародному рівнях. Понад 20 років Уряд нашої країни призначав його представником України в Міжнародному третейському суді (м. Гаага). Упродовж кількох років В. В. Сташис очолював Харківське відділення українсько-американського Центру вивчення організованої зло-

чинності, створеного у 1998 р. Він неодноразово виступав із лекціями та доповідями в наукових і навчальних закладах Алжиру, Великої Британії, Польщі, США та Угорщини, брав участь у багатьох міжнародних конгресах та конференціях, був членом Міжнародної асоціації юридичної методології у Канаді, Європейської асоціації законодавства, Європейської асоціації кримінологів, Лондонської дипломатичної академії, Російської академії природничих наук.

Вражаючими є міжнародне визнання заслуг ученого і його особистості. Російська академія природничих наук нагородила В. В. Сташиса срібною медаллю В. І. Вернадського та присвоїла почесне звання і знак «Лицар науки та мистецтва». Американський Біографічний інститут – медаллю як найбільш гідну людину, досягнення якої пропонуються для вивчення і натхнення людей ХХ сторіччя та наступних поколінь і Орденом-хрестом за визначне служіння, а також включив у 2008 р. його біографію у книгу «Провідні інтелектуали світу». Європейська академія інформації удостоїла В. В. Сташиса Всесвітнього ордена науки-освіти-культури. Володимир Володимирович входить до найвидатніших інтелектуалів ХХ ст. Сертифікат, що підтверджує цей високий статус, вручив йому Міжнародний біографічний центр (Велика Британія). На честь В. В. Сташиса Міжнародний Астрономічний Союз у 2000 р., як вже було зазначено, присвоїв ім'я Stashis малій планеті № 7373, що була відкрита вченими Кримської астрономічної обсерваторії.

У Володимира Володимировича було незвичайне поєднання внутрішніх якос-

тей, що утворюють його особистісний портрет. Про себе він говорив так: «Я суворий, мене бояться, але знають: я справедливий і завжди прийму правильне рішення». Ця його суворість у поєднанні з вимогливістю завжди мали одне коріння – відчуття відповідальності за справу, яку необхідно зробити. Разом із тим всі, хто його знав ближче, відзначали безліч його чеснот – широку ерудицію, інтелігентність, особисту скромність, незвичайну тактовність, душевну широту, гострий гумор, чуйність, доброзичливість, щедрість, любов до літератури та мистецтва. В. В. Сташис був відкритий для людей, і вони йшли до нього із різними проблемами – хто за порадою, хто за допомогою. Він завжди допомагав, як міг. Часто достатньо було почути його мудре слово, щоб зрозуміти суть своєї проблеми і те, як її вирішувати, особливо, якщо це стосувалося конфліктних ситуацій. А ще він завжди був людиною слова, нікому не давав порожніх обіцянок, а те, що обіцяв, виконував неодмінно.

Він такий: інтелігент і інтелектуал з державним і світовим масштабом мислення, справедливий, вимогливий і повоєнному дисциплінований. Він Вчитель – Генератор Ідей, які втілені в його справах і справах його учнів та які ще продовжують впроваджуватися чи ще очікують свого часу. Наукове життя його справ і ідей продовжується...

В. Я. Тацій

доктор юридичних наук, професор, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії наук України, президент Національної академії правових наук України

Стратегія конституційного оновлення України на сучасному етапі

20 травня 2015 р. у приміщенні Київського регіонального центру НАПрН України в межах фестивалю науки відбувся «круглий стіл» на тему «Сучасний конституційний процес в Україні: проблеми теорії і практики». Організаторами семінару виступили Національна академія правових наук України та Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

З вітальним словом до учасників «круглого столу» звернувся Віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України **В. П. Тихий**. Він, зокрема, привітав учасників заходу із миnulим Днем науки та ІХ Всеукраїнським фестивалем науки та наголосив на важливості розвитку сучасного конституційного процесу в Україні і його завданнях, а також зазначив, що Академія, її члени завжди брали активну участь у науковому забезпеченні супроводу конституційної реформи. Протягом останніх років на базі Київського регіонального центру НАПрН України діє методологічний семінар «Сучасний конституційний процес в Україні: питання теорії і практики», керівником якого є академік НАПрН України **О. В. Скрипнюк**, керівник відділу зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями НАПрН України. **В. П. Тихий** побажав учасникам «круглого столу» плідних дискусій та успіхів у роботі.

У своєму вступному слові член Конституційної комісії, академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України **Ю. С. Шемшученко** наголосив, що тема конституційного процесу досить довго, ще з часу прийняття Конституції, залишається проблемною. У 2004 р. були внесені істотні зміни до Конституції України, а у 2010 р. ці зміни рішенням Конституційного Суду України були визнані недійсними. У 2012 р., із створенням Конституційної Асамблеї, знову було здійснено спробу внести зміни до Основного Закону. Станом на осінь 2013 р. Конституційна Асамблея напрацювала науково обгрунтовану Концепцію внесення змін до Конституції України, але подальша робота Конституційної Асамблеї була призупинена у зв'язку із подіями на Майдані та зміною суспільно-політичної ситуації.

Нинішній Президент України Указом від 3 березня 2015 р. утворив нову Конституційну комісію як допоміжний орган при Президентові України з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо зміни Конституції України. Передбачено прийняття оновленої Конституції України, в тому числі комплексом заходів, спрямованих на імплементацію Мінських домовленостей, до кінця 2015 р. Оновлена Конституція України має стати загальнонаціональним політико-правовим договором та основоположним законом державного

і суспільного життя в Україні. Цей до- говір має базуватись на наукових заса- дах, а також на національному, міжна- родному та європейському досвіді кон- ституційного розвитку. У цьому контексті варто було б належним чином використати нароби попередньої Кон- ституційної Асамблеї, що здобули ви- соку оцінку Ради Європи та Венеціан- ської комісії. Важливими є методологіч- ні питання. Необхідно вирішити, чи варто здійснювати повну ревізію Кон- ституції, чи оновити її частково. На пе- реконання Ю. С. Шемшученка, варто було б здійснити повну ревізію, але це надзвичайно складне завдання. Науков- цями вже підготовлено багато пропо- зицій теоретичного характеру щодо модернізації Конституції України, тому зараз стоїть питання їх практичної ре- алізації. Конституційною комісією на- разі розглядаються питання організації державної влади. У Конституції Украї- ни варто закріпити не тільки принцип розподілу влади, а й принцип її «згур- тування», об'єднання для вирішення тих чи інших проблем.

У доповіді заступника голови Кон- ституційної комісії, доктора юридичних наук, професора, судді Європейського суду з прав людини **В. Г. Буткевича** наголошувалося, що одним із трьох ма- сивів проблем, над якими працює Кон- ституційна комісія, є права і свободи людини. У складі Конституційної комі- сії створена відповідна робоча група. Він, зокрема, зупинився на проблемах і труднощах робочої групи, наголосив, що вона працює повільно. Причиною цього є відсутність активності серед громадськості.

Від самого початку передбачалося, що в рамках цієї робочої групи най- більш складними будуть питання обмежень прав і свобод людини, які ми маємо в чинній Конституції України. Не всі вони є такими, по яких Україна взя- ла на себе зобов'язання за міжнародни- ми конвенціями. Трапляються випадки, коли Україна не відмовилась від обме- жень прав і свобод людини у правозас- тосовній практиці, не звертаючи увагу на те, що Конституція України подібні обмеження забороняє.

Другою складною групою питань є приведення Конституції України в частині прав і свобод людини і грома- дянина у відповідність до положення, за яким норми Конституції України є нормами прямої дії. Відсилання до національного закону часто нівелює по- ложення Конституції. Важливо внести до Конституції України такі зміни, які поліпшать статус громадян. Необхідно, щоб норми були чітко зрозумілими та могли правильно застосовуватися.

Важливим питанням є конституцій- не вдосконалення положень про права національних меншин, які неможливо вирішити без внесення змін до I розді- лу. Але поки що не напрацьовані кон- кретні пропозиції, що стосуються ко- лективних прав національних меншин. Існують певні проблеми, які стосують- ся положень соціальних прав. Необхід- но сформулювати ці права таким чи- ном, щоб держава дотримувалась і ви- конувала їх.

Потребує вдосконалення система ви- кладу статей, тому робоча група взяла за основу структуру побудови Хартії прав людини Європейського Союзу.

У цьому контексті велике значення надається розробленню положень, що стосуються гідності людини. У цій частині є успішні напрацювання і фактично підготовча робота вже завершена. II розділ Конституції буде розпочинатись викладом положень про гідність. Буде записано, що гідність становить основу для всіх прав. Бо не може бути реалізації права без поваги людської гідності.

Складним є питання щодо редакційного формування положення про право на освіту. Щодо цього важливо надати нашим громадянам той мінімум прав, яким користуються громадяни інших демократичних країн. Постає проблема конституційного забезпечення права корінних народів національних меншин на освіту. У цьому контексті робочою групою було визначено обов'язки держави і спосіб їх виконання нею.

Найближчим часом планується розглянути групу статей, присвячених питанням рівності та солідарності. Там також є багато складнощів у відносинах, що виникають із закріпленням права людини на працю. Необхідно забезпечити людям певні реальні права і відповідальність держави за стан їх виконання перед суспільством.

Після соціальних прав у структурі розділу будуть зазначені статті, що торкаються громадянства, а насамкінець блок прав, що стосуються правосуддя, тобто яким чином повинні захищатися судом права, що закріплені у II розділі. Сюди має потрапити право на справедливий суд, яке наразі в Конституції відсутнє. У цьому ж блоці будуть розглядатися проблеми законності та пропорційності стосовно прав і свобод.

Багато проблем стосуються саме юридичної техніки формулювання положень і змісту прав. Не можна просто механічно перенести всі права, що записані в чинній Конституції України і сказати, що вони відповідають нашим потребам. Відсутність володіння юридичною технікою створює великі проблеми для тих, хто приймає закон. Наприклад, Закон «Про люстрацію» демонструє відсутність вміння приймати законодавчі акти, враховуючи міжнародні стандарти. У преамбулі внесені три основні закономірні цілі – збереження демократичних і соціальних цінностей, верховенство права, непорушність прав і свобод людини. Тобто такий собі класичний набір, що можна втиснути у будь-який законопроект, але зміст закону значно вийшов за ті цілі, що були поставлені. Існує міжнародний стандарт, за яким, за умови визначення легітимної мети, не слід виходити за її межі.

У процесі роботи Конституційної комісії виникає ще одна проблема. Є статті, внесення змін до яких є неможливим без змін до I розділу та інших розділів, які приймаються референдумом. Із введенням децентралізації виникає проблема, як бути у разі прийняття актів, що порушують права людини на рівні місцевих органів влади, тобто хто має призупиняти дію таких актів, як це зробити і т. д. Отже, проблема із виходом на інші розділи Конституції України дійсно існує. Але робоча група намагається формулювати розділ по правах і свободах людини таким чином, щоб це не суперечило основним зобов'язанням нашої держави. Наприклад, Акт про громадян-

ські і політичні права 1966 р. і Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у багатьох пунктах суперечать один одному. Україна ратифікувала обидва документи і вони є частиною національного законодавства. Тому конституційні положення мають бути сформульовані таким чином, щоб не суперечити цим обом документам.

На сьогодні роботу над оновленням II розділу Конституції України проведено на третину. Після завершення плануються поїздки членів робочої групи в регіони для обміну думками з громадськістю. Всі турбуються, щоб у нас були сильний президент, сильний парламент, сильна судова влада. Але насамперед має бути сильною людина з її правами, гарантіями і захищеністю.

Роботу робочої групи ускладнюють пасивність народних депутатів, які входять до її складу і не з'являються на засідання, а також відсутність представника профільного комітету парламенту. Робоча група готова змінювати час засідань, працювати у вихідні дні, аби тільки зацікавлені особи мали можливість прийти на засідання.

У своїй доповіді «Перспективи розвитку конституційної юрисдикції в Україні» голова Конституційного Суду України, академік НАПрН України **Ю. В. Балулін**, зокрема, наголосив, що головним завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Основного Закону держави на всій території України, у тому числі шляхом судового конституційного контролю.

Практика конституційного судочинства показує, що окремі аспекти діяльності єдиного органу конституційної

юрисдикції в Україні потребують удосконалення. Так, доцільно ст. 150 Конституції України, що визначає повноваження Конституційного Суду України, доповнити додатковими повноваженнями, згідно з якими Суд: здійснює перевірку на відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень), які підлягають застосуванню судом у конкретній справі, за конституційними скаргами громадян України, іноземців, осіб без громадянства і юридичних осіб та за запитами судів загальної юрисдикції у порядку, визначеному законом; надає офіційне тлумачення лише Конституції України, а не законів України; не є повноважним розглядати питання щодо конституційності законів України, якими регулюються питання Державного бюджету України, податків та інших загальнодержавних внесків, якщо державний борг перевищує половину валового внутрішнього продукту України, крім випадків скасування чи звуження існуючих конституційних прав і свобод або порушення встановленої цією Конституцією процедури розгляду, ухвалення зазначених законів чи набрання ними чинності; звертається до Президента України та Верховної Ради України із щорічним посланням про стан дотримання в Україні конституційної законності; передбачити, що рішення про неконституційність правового акта набуває чинності з дня ухвалення Рішення, але Суд може встановити і інший строк втрати чинності правовим актом, який визнаний Конституційним Судом України неконституційним.

Далі Ю. В. Баулін наголосив, що доцільно було б внести зміни до ст. 148 Конституції України, якими установити, що Конституційний Суд України складається не з вісімнадцяти, а з п'ятнадцяти суддів Конституційного Суду України; Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають не по шість, а по п'ять суддів Конституційного Суду України; відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України відбувається лише на конкурсній основі в порядку, визначеному законом; у Конституційному Суді України діють дві палати Конституційного Суду України, до кожної з яких входять по сім суддів Конституційного Суду України. Голова Конституційного Суду України не входить до складу жодної з палат Конституційного Суду України; кожна палата виступає як Конституційний Суд України у двох видах справ, а саме щодо конституційності законів, інших правових актів (їх окремих положень) при розгляді конституційних скарг фізичних і юридичних осіб та запитів судів загальної юрисдикції.

Слід також чітко розмежувати компетенцію Суду щодо надання ним висновків та прийняття рішень, для чого визначити у ст. 150 Конституції України, що рішення та висновки мають однакову юридичну силу; рішення та висновки Конституційного Суду України є однаково обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Значне місце доповідач присвятив питанням щодо процедури відправлення конституційного судочинства. Запропоновані зміни до Основного Закону

України, у разі їх прийняття парламентом, згідно з процедурою, встановленою розділом XIII Конституції України, потребують і ухвалення Закону України «Про Конституційний Суд України» та конституційне судочинство, яким регулюються основні питання, пов'язані з процесом розгляду справ єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, зокрема: визначення повноважень та процедури розгляду справ Судом, Палатою та Колегіями суддів; врегулювання порядку звернення до Суду суб'єктів права на конституційне подання, конституційне звернення та конституційну скаргу; передбачення можливості звернення до Конституційного Суду України із запитом судів загальної юрисдикції визначити перелік питань та суб'єктів права такого запиту; встановлення чіткого порядку попереднього розгляду звернень до Конституційного Суду України, розмежування повноважень Секретаріату Суду та самого складу Суду; установлення порядку розподілу звернень між суддями та затвердження судді-доповідача у справі; визначення підстав, порядку та строків вирішення питання про відкриття конституційного провадження Колегією та Палатою Суду; доповнення переліку підстав для відмови у відкритті конституційного провадження через ненабрання або втрату чинності оскарженим правовим актом або його окремими положеннями та наявність рішення або висновку Суду щодо того самого предмета оскарження, або ухвали про відмову у відкритті провадження з такого самого питання; встановлення порядку проведення пленарних засідань та засідань Суду і Палати Конституційного

Суду України, а також переліку питань, які на них розглядаються; врахування особливостей розгляду Конституційним Судом України справ з кожного з питань, які віднесено до його компетенції, тобто зазначити особливості проваджень по кожній категорії справ.

«Конституція – це політико-правовий акт стратегічного характеру», – зазначив у своїй доповіді «Стратегічні й тактичні аспекти сучасного конституційного процесу в Україні» провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор **О. І. Ющик**. При прийнятті та перегляді Конституції ця її властивість має обов'язково враховуватися. Ігнорування стратегічного характеру Конституції, розрахунок тільки на тактичні завдання й тимчасові переваги знецінює Основний Закон держави, позбавляє національну юридичну систему міцного нормативно-правового фундаменту. Більше того, суто тактичні конституційні рішення, що не вписуються в науково обґрунтовану стратегію розвитку країни, як показує практика, заводять суспільство у «болото» політичної сваволі.

Україна, зрештою, отримала у результаті «конституційних реформ», які здійснювали можновладці впродовж останніх двадцяти років, німичне громадянське суспільство, недолугу політичну систему, нікчемне законодавство і корумповану юридичну систему, відсутність бодай натяку на найближчі продуктивні зміни. В останній рік виникли суспільні втрати, що реально загрожують безпеці людини й країни, і втратою національної державності.

На жаль, ставлення сьогоднішніх можновладців до конституційного процесу по суті не відрізняється від ставлення до нього попередників. Є очевидним, що якість кожного нового складу публічної влади в Україні дедалі тільки погіршується. Сьгодні, без перебільшення, можна констатувати відсутність парламентаризму в Україні. Причини такого стану слід шукати у тій політичній системі, яка породжує і живить неякісну, деградує владу. Сучасна влада виходить виключно з їх корисливих «тактичних» міркувань стратегічного конституційного розвитку України.

За таких умов постає питання необхідності конституційних реформ. Потрібним і актуальним є оновлення Конституції України, яке базується на науково визначеній стратегії конституційного розвитку, що тактично враховує наявну суспільно-політичну ситуацію в країні й тенденції розвитку її не менш як на десятилітній період.

Визначити і реалізувати дві складові оновлення Конституції – стратегічну й тактичну – головне завдання сучасного конституційного процесу. Не вирішуючи його роками, українське суспільство втрачає дорогоцінний час, відстає у своєму розвитку і, зрештою, деградує.

Практики реалізації тієї форми державної влади, що визначена Конституцією 1996 р., виявилось досить, аби переконати суспільство у потребі змінити співвідношення статусів президента і парламенту на користь останнього і перейти до парламентсько-президентської форми правління. Цю необхідність у розвитку парламентаризму суспільство однозначно підтвердило в ході масових протестів 2004 та 2013–

2014 рр. Та змінити Конституцію належним чином ані тодішня, ані наступні влади виявилися неспроможними.

Окреслилася необхідність більш продуманого підходу до конституювання вказаної форми правління, що не обмежується змінами самого лише співвідношення статусів президента, парламенту й уряду, а включає комплекс змін в організації та реалізації установчої влади народу, у співвідношенні державної влади та місцевого самоврядування, тобто передбачає здійснення глибокої правової реформи усіх без винятку державних і самоврядних інститутів, найперше, парламенту, як ключової ланки в парламентсько-президентській моделі влади. Це, так би мовити, змістовний, матеріальний аспект.

Водночас позначився й процесуальний аспект, а саме, необхідність забезпечити гарантію, незворотність конституційних змін, аби виключити можливість контрреформи, реваншу, як це сталося щодо конституційних змін 2004 р. Тобто виявилася необхідність в удосконаленні самого конституційного процесу, в переведенні його на більш надійну основу, метою якого є проведення конституційної реформи.

Ця реформа має змінити три політичні моменти: 1) розмежувати, хоча б формально, владу і бізнес; 2) зменшити відчуження громадян від влади; 3) упорядкувати багатопартійність і стимулювати розвиток і відповідальність партій, як ідейно-політичних організацій за публічну владу.

Ухвалення нової редакції Конституції на референдумі, таким чином, стає ключовою ланкою в реалізації стратегії конституційного процесу, від якої за-

лежить успішність політичної та правової реформ, а з ними й реформування усіх інших сфер.

Через конституційні зміни відкривається шлях системно, послідовно і виключно на правовій основі здійснити не тільки кадрове оновлення, а й реформи публічної влади. Нова якість влади дасть можливість створити умови для розвитку політичної системи.

«Вимогою часу є не тільки косметична корекція, а зміна філософії усієї моделі врегулювання діяльності місцевого самоврядування», – наголосив у своїй доповіді «Концептуальні проблеми реформи конституційної моделі місцевого самоврядування в сучасній Україні» старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, член Конституційної Комісії **О. В. Батанов**. Місцеве самоврядування – це публічна влада територіальної громади з усіма її атрибутами, і одночасно інститут громадянського суспільства, форма самодіяльності населення, вияв його здатності управляти власними справами автономно від держави.

На його думку, перш за все на конституційному рівні потрібно врегулювати статус територіальної громади, визначити основні функції та повноваження держави та органів державної влади у сфері самоврядування територіальних громад, закріпити механізм реалізації прав людини та громадянина у процесі самоврядування територіальних громад, зафіксувати форми та гарантії участі їх членів у здійсненні завдань, функцій та компетенції місцевого самоврядування, визначити його

правові, територіальні, матеріальні, фінансові та інші основи.

Необхідно створити оптимальні конституційно-правові умови для реалізації принципу визнання та гарантування місцевого самоврядування, первинним суб'єктом та основним носієм функцій та повноважень якого є територіальна громада.

Доцільно було б закріпити принцип, згідно з яким місцеве самоврядування – це самостійний та організаційно відокремлений від органів державної влади вид публічної влади, який здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи та посадових осіб місцевого самоврядування.

Акцентувати увагу на первинності територіальної громади як основного суб'єкта місцевого самоврядування, чітко зафіксувати положення, що держава гарантує усі права територіальних громад, при цьому зробити акцент на тому, що вони володіють усією повнотою прав юридичної особи.

Визначити основні принципи місцевого самоврядування, зокрема визнання територіальної громади первинним суб'єктом місцевого самоврядування, його державної підтримки та гарантованості, гуманізму, визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю та головною метою місцевого самоврядування, народовладдя і виборності, законності, поєднання державних та місцевих інтересів, субсидіарності, повсюдності, публічності і прозорості, правової, організаційно-кадрової та матеріально-фінансової самостійності і спроможності, судового захисту прав місцевого самоврядування.

Впровадження в Україні принципу повсюдності місцевого самоврядування створило б правові умови для активізації життєдіяльності територіальних громад, чіткі територіальні межі їхньої муніципальної діяльності, сприяло б децентралізації публічної влади, розмежуванню функцій та повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, розширенню самостійності і відповідальності територіальних громад у вирішенні завдань життєзабезпечення і розвитку територій, міст, селищ і інших населених пунктів з урахуванням місцевої специфіки, соціально-економічних особливостей і культурно-історичних традицій громад і регіонів.

Зокрема, надання представницьким органам місцевого самоврядування на регіональному рівні права на утворення власних виконавчих органів перетворило б ці органи у самодостатні та дієздатні суб'єкти місцевого самоврядування.

Однією із конституційних новел має стати стаття, головна ідея якої полягала б у тому, щоб підвищити статус асоціації місцевого самоврядування, посилювати право територіальних громад утворювати такі асоціації і захищати за їх участю свої муніципальні права. Щоб місцеве самоврядування розвивалось, воно повинно мати відповідні механізми захисту своїх прав. Одним із таких механізмів і мають стати асоціації, що являють собою потужні механізми захисту громадянського суспільства і місцевого самоврядування.

У своєму виступі відомий політичний і громадський діяч **О. О. Мороз** наголосив, що теорія конституційного процесу розвивається і поглиблюється,

а практика зводиться до того, як написати формулювання так, щоб влада, яка є у конкретних людей, у них же і залишилася.

Проекти змін до Конституції, напрацьовані попередніми робочими групами (Конституційною Радою, Конституційною Асамблеєю), виявилися нікому не потрібними, оскільки не відповідали інтересам існуючої влади, яка хоче зберегти свої повноваження, що були закріплені ще у 1996 р.

Новий розроблений проект змін до Конституції України є імітацією змін. Поки Конституцією не будуть створені умови для того, щоб людина могла захистити свої права, будь-які обговорення залишатимуться лише формальністю.

З точки зору змісту і процедури напрацьованих змін до Конституції, це не та реформа, якої вимагав Майдан і яку розуміють науковці та особи, які зайняті у структурах представницької влади на місцях. Поки не буде вирішене ключове питання ліквідації адміністративної вертикалі і передачі повноважень органам місцевого самоврядування, як це зроблено у Європі, ми будемо лише говорити про права людини, а вони не будуть виконуватися; ми будемо говорити про корупцію, як зло, але вона буде розвиватися і зміцнюватися.

Депутати наразі не ходять на засідання Конституційної комісії, а завтра вони не голосуватимуть за ці зміни. Приводити Конституцію у відповідність із Мінськими угодами не можна, оскільки вона повинна бути вищою за будь-які угоди. Допоки повноваження не будуть передані на місця, поки людина не відповідатиме за те, яку владу вона формує, вона не зможе захистити

свої права і все буде робитися так, як і сьогодні, коли начальник не відповідає ні перед ким, окрім того, хто його призначив. А тому потрібно змінювати систему влади.

Суддя Конституційного Суду України у відставці **В. М. Кампо** у своїй доповіді зупинився на аналізі євромоделі Конституції, на її ролі та впливі на створення Конституції України. Одна Конституція України не стала безпосередньо діючим правом, оскільки була здебільшого атрибутом держави, її фактичним символом. Таке вихолощення правової ролі Конституції призводить до того, що головним у практиці її реалізації є не захист гідності та прав людини, не забезпечення верховенства права, а функціонування органів влади, які насамперед виконують функції державного примусу.

Запровадження в Україні європейської моделі Конституції має вирішити основні проблеми української Конституції, зокрема: підвищення довіри та авторитету Конституції України в очах громадян, гідність і права яких повинні бути бездоганно захищені, а сам Основний Закон має бути нормою прямої дії. Без цього весь конституцієдавчий процес втрачає будь-який сенс.

Сьогодні ж довіра громадян до своєї Конституції знаходиться на досить низькому рівні. І в цьому плані одним із рішень парламенту доцільно було б прийняти акт про відновлення довіри до Конституції України. Таким чином, можна було б подбати про підвищення довіри громадян, щоб уникнути деяких недоліків в її реалізації сьогодні та в майбутньому. Особливо це потрібно для захисту гідності та прав людини.

Європейська модель Конституції означає виключення впливу на конституційну практику «тіні» – тіньової економіки, тіньової політики, тіньового права і тіньових соціальних відносин. Як підтверджує аналіз цієї практики в Україні, основні проблеми її Конституції не стільки в ній самій, скільки в середовищі, в якому їй доводиться функціонувати.

Воно не тільки гальмує суспільний розвиток України, але й спотворює та руйнує практику реалізації її Конституції. Тому без подолання зазначених тіньових явищ як правовими, так і просвітницькими, громадськими, культурними та іншими засобами, Основний Закон не може нині і не зможе в майбутньому належним чином виконувати свої правові та інші функції. Конституційна реформа має спиратися на природно-правову основу. Без неї Конституція буде відірвана від свого органічного середовища – громадянського суспільства, а значить – не зможе належним чином виконувати частину своїх регулятивних, захисних та охоронних функцій.

З метою розробки європейської моделі Конституції в Україні у конститу-

ційдавчому процесі, принаймні, необхідно: 1) забезпечити підвищення довіри та авторитету Конституції України шляхом закладання реальних гарантій втілення європейських спільних демократичних цінностей та прямої дії її положень; 2) подбати про ліквідацію або хоча б про суттєве скорочення тіньової економіки, тіньової політики, тіньового права і тіньових соціальних відносин; 3) вдосконалити організацію процесу конституційного реформування, зокрема шляхом створення в Конституційній комісії двох підкомісій та використання інституту Установчих зборів.

В обговоренні доповідей взяли участь доповідачі та учасники «круглого столу». У дискусії виступили Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк, В. М. Кампо, Л. А. Карп'юк, А. А. Яковлев, О. О. Томкіна, Р. В. Губань та ін.

Матеріали підготував:

О. Скрипнюк, керівник відділу зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України

Юридична громадськість сердечно вітає з 80-річним ювілеєм видатного вітчизняного вченого-правознавця, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреата Премії імені Ярослава Мудрого, члена-кореспондента Національної академії правових наук України **Голіну Володимира Васильовича**.

Народився Володимир Васильович 28 липня 1935 р. у с. Глобине Полтавської обл. У 1959 р. закінчив юридичний факультет Ленінградського університету ім. О. О. Жданова (нині – Санкт-Петербурзький державний університет). З 1959 р. – слідчий, старший слідчий Петроградського та Ленінського райвідділів міліції м. Ленінграда. З 1961 р. – адвокат, член президії Полтавської обласної колегії адвокатів (м. Кременчук), з 1969 р. – аспірант кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), з 1972 р. – асистент, старший викладач, доцент, професор, а з 1996 р. – завідувач кафедри кримінології і кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені

Ярослава Мудрого. Завідувач відділу і сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

У 1972 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Погашення та зняття судимості за радянським кримінальним правом» (спеціальність 12.00.08), у 1994 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Спеціально-кримінологічне попередження злочинності (теорія і практика)» (спеціальність 12.00.08). Вчений ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1994 р., вчене звання професора присвоєно у 1997 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2002 р.

Основними напрямками наукової діяльності Володимира Васильовича Голіни є розробка кримінологічних і кримінально-правових проблем спеціально-кримінологічного попередження злочинів, попередження насильницьких злочинів проти особи, попередження насильства в сім'ї, злочинність неповнолітніх, бандитизм, судимість, віктимологія.

За роки наукової діяльності Володимир Васильович опублікував одноособово та у співавторстві понад 180 науко-

вих праць, з-поміж яких: «Погашение и снятие судимости по советскому уголовному праву» (1979), «Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности» (1981), «Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений» (1989), «Попередження злочинності правоохоронними органами» (1991), «Специально-криминологическое предупреждение преступлений» (1992), «Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи» (1997), «Злочинності – організовану протидію» (1998), «Сучасні проблеми насильницької злочинності проти особи і її попередження» (у співавт., 1999), «Злочини проти особистої волі людини та їх попередження» (2002), «Криминологія: Загальна та Особлива частини» (у співавт., 2003, 2009), «Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом» (2004), «Судимість» (2006), «Криминологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження» (2006), «Курс лекцій з криминології» (2006), «Запобігання злочинності в Україні» (у співавт., 2007), «Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження)» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т.» Т. 5 (у співавт., 2008, 2011, 2013), «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т.» Т. 5 (у співавт., 2013), «Криминологическая характеристика личности несовершеннолетнего корыстно-насильственного

преступника в Украине» (у співавт., 2014), «Криминологія» (у співавт., 2014), «Правова статистика» (2014) та ін.

Він є членом редакційної колегії збірника наукових праць Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, «Проблеми законності» Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також консультантом Комісії з питань правоохоронної діяльності Конституційної Асамблеї України та членом Координаційної ради з питань сімейного насильства при облраді Харківської області.

За плідну наукову і науково-організаційну діяльність В. В. Голіну нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004), медаллю «Ветеран праці» (1993), він отримав Подяку від голови Харківської обласної державної адміністрації М. Добкіна (2011), Подяку Голови Харківської державної адміністрації за вагомий внесок у розвиток освіти і науки, підготовку висококваліфікованих спеціалістів, багаторічну сумлінну працю та активну науково-педагогічну діяльність (2012), Диплом всеукраїнського видавничого проекту «Науково-освітній потенціал України» за вагомий особистий внесок у розвиток вітчизняної освіти і науки (2012).

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Володимира Васильовича Голіну** з ювілеєм та бажають йому міцного здоров'я, благополуччя, невичерпної енергії, сил, оптимізму, творчих здобутків та життєвих гараздів на многі літа.

Виповнилося 80 років від дня народження видатного вітчизняного вченого-правознавця в галузі правової інформатики та інформаційного права, доктора економічних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреата Премії імені Ярослава Мудрого, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, академіка Української академії інформатики **Швеця Миколи Яковича**.

Народився Микола Якович 1 травня 1935 р. у с. Мохначка Попельнянського р-ну Житомирської обл. У 1956 р. закінчив Київський технікум радіоелектроніки, у 1965 р. – Київський інститут народного господарства, у 1970 р. – аспірантуру Інституту кібернетики ім. В. М. Глушкова. З 1956 р. по 1959 р. – строкова служба на Балтійському флоті в 150-й авіадивізії, матрос, старшина. З 1959 р. по 1970 р. працював налагоджувальником радіоапаратури, майстром цеху, програмістом, заступником начальника інформаційно-обчислювального центру на заводах оборонної промисловості. З 1970 р. – начальник відділу інформаційно-обчислювальної техніки МВС УРСР, інженер-майор, начальник Республіканського науково-дослідного інформаційного центру; у 1982–1985 рр. – заступник начальника з науки Головного науково-дослідного центру інформації і управління МВС

СРСР (м. Москва). З 1985 р. по 1991 р. – професор кафедри, заступник начальника кафедри оперативно-розшукової роботи, начальник кафедри технічних засобів попередження та розкриття злочинів Київської вищої школи МВС СРСР. У 1991–2001 рр. – керівник Управління комп'ютеризованих інформаційних систем та мереж Верховної Ради України (державний службовець 2-го рангу); з 1999 р. по 2001 р. – науковий керівник Центру правової інформатики, з 2001 р. по 2010 р. – директор Науково-дослідного центру правової інформатики НАПрН України. Нині – професор кафедри інформаційних технологій у Національній академії внутрішніх справ України.

У 1970 р. присуджено науковий ступінь кандидата економічних наук. У 1975 р. присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника. У 1978 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук на тему: «Проблеми та методи побудови автоматизованих систем оперативного управління в органах внутрішніх справ». Вчене звання професора присвоєно у 1987 р. Академік Української академії інформатики з 1992 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2004 р.

Основними напрямками наукової діяльності Миколи Яковича Швеця є дослідження проблем правової інформатики та інформаційного права, побудови автоматизованих інформаційно-аналітичних систем у галузі держави і права, економічної кібернетики, системної інформатизації законотворчої, правоохо-

ронної та правоосвітньої діяльності. Під його керівництвом створена наукова школа правової інформатики в Україні. Микола Якович підготував більше як 20 докторів і кандидатів юридичних, економічних та технічних наук.

За роки наукової діяльності Микола Якович опублікував одноособово та у співавторстві понад 250 наукових праць, з-поміж яких: «Проблемы и методы построения автоматизированных систем оперативного управления в органах внутренних дел Украинской ССР» (1976), «АСУ органов внутренних дел» (1981), «Інформатизація законотворчої, нормотворчої, правозастосовної та правоосвітньої діяльності» (1999), підручник «Правова інформатика» (у співавт., 2004), «Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності» (у співавт., 2005), «Інформаційне право» (у співавт., 2009), «Організаційно-методичні основи науково-дослідної роботи вищого навчального закладу системи МВС України» (у співавт., 2014), «Програмне забезпечення розвитку науково-технічної політики в Україні» (у співавт., 2014).

Він є членом спеціалізованої вченої ради по присудженню ступеня доктора і кандидата наук в Академії внутрішніх справ та Інституті законодавства ВР України. Консультант Комітету Верховної Ради України з питань інформатиза-

ції, член Консультативної ради з питань інформатизації при Верховній Раді України, науковий консультант Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю, член Науково-консультативної ради Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі, член Наукової ради з проблем «Кібернетика» Національної академії наук України, член редколегії наукового фахового журналу «Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні», голова редакційної колегії наукового фахового журналу «Правова інформатика», член редколегії журналу «Наукові записки інституту законодавства ВР України».

За плідну наукову і науково-організаційну діяльність М. Я. Швеця нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2005), Почесною грамотою Верховної Ради України (2005) та рядом інших державних та відомчих нагород.

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Миколу Яковича Швеця** зі славним ювілеєм і бажають йому подальших творчих успіхів, здоров'я та благополуччя.

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в збірнику наукових праць «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ»

Наукові статті повинні відповідати постанові президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

Загальні вимоги до структури наукових статей:

1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
3. Формування цілей статті (постановка завдання).
4. Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 14 сторінок (кегель 14, інтервал 1,5, текст Times New Roman, параметри сторінки: розмір паперу – книжковий; поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см; ліве – 2,5 см).
2. У верхньому правому куті титульної сторінки – ім'я та прізвище автора (співавторів), посада та місце роботи, науковий ступінь, вчене звання, членство в Академії (за наявності).
3. Нижче – УДК статті.
4. Нижче – назва публікації з вирівнюванням по центру сторінки та виділенням жирним шрифтом.
5. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, напр. [1, с. 14], а самі назви джерел – в кінці статті в порядку згадування у тексті (розділ «Список використаних джерел»). Кількість джерел у використаних матеріалах не повинна перевищувати 15.
6. До статті потрібно додавати анотації українською, російською (2–4 речення) і розширену англійською (3000 тис. знаків) мовами та ключові слова (4–8 слів). Анотація українською мовою розміщується перед текстом статті, російською та англійською – після списку використаних джерел. Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті. При цьому анотація англійською мовою повинна містити: постановку проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мету дослідження, основну частину, висновки та перспективи розвитку.

Вимоги щодо подання матеріалів до редакції:

1. Роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором із позначкою про дату її надходження до редакції).
2. Електронний варіант статті.
3. Довідку про автора (співавторів) із зазначенням – ПІБ, посади та місця роботи, наукового ступеня, вченого звання та членства в Академії (за наявності), контактний номер телефону (мобільний, робочий), розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю.
4. Якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
5. Фото автора (авторів портретного варіанта) у форматі JPEG.

Для зручності авторів рекомендуємо як зразок оформлення розглянути вже опубліковані статті у збірнику наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України».

Редакція має право рецензувати, редагувати, скорочувати та відхиляти статті. У разі недотримання зазначених вимог щодо оформлення рукописів редакція залишає за собою право не розглядати їх.

Адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 70

Тел. (057) 707-79-89

Електронна пошта: visnyk_naprn@ukr.net

Збірник наукових праць

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

№ 2 (81) 2015

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Редактор *С. Пашинська*
Коректор *Н. Шестьора*
Комп'ютерна верстка *О. Сенько*

Підписано до друку з оригінал-макета 30.07.2015.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 14,2. Обл.-вид. арк. 11,5. Вид. № 1288.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток

Для нотаток